

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**POVIJESNE INTERVENCIJE NA SLIKARSKOJ BAŠTINI OTOKA KRKA U
VRIJEME AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE**

Anamarija Žic

Mentor: dip. ing. arh, dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor

Komentor: doc. dr. sc. Višnja Bralić, vanjski suradnik

ZAGREB, svibanj, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

POVIJESNE INTERVENCIJE NA SLIKARSKOJ BAŠTINI OTOKA KRKA U VRIJEME AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Historical interventions on easel painting heritage of the island of Krk during the Austro-
Hungarian Empire

Anamarija Žic

SAŽETAK

Na temelju podataka iz dostupne literature, te podataka prikupljenih tijekom arhivskih i terenskih istraživanja u radu se donosi temeljit osvrt na povijesne restauratorske intervencije i popravke provedene na slikarskoj baštini otoka Krka u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, u razdoblju od posljednje četvrtine XIX. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata. Rad je strukturiran u tri cjeline popraćene prijepisima relevantnih arhivskih dokumenata. Prva cjelina uvodi u povijesni kontinuitet krčke biskupije s posebnim naglaskom na njezino teritorijalno širenje tijekom habsburškog crkvenog preustroja 1828. godine s promjenama u strukturi biskupijskog arhiva. U drugom je dijelu otok Krk smješten u kontekst vremena i prostora Monarhije, od razdoblja osnivanja i djelovanja *Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva* do 1918. godine. Najopsežniji, treći dio rada, s pratećim kataloškim jedinicama opisuje konkretne umjetnine slikarske baštine otoka na kojima su izvršene restauratorske intervencije te donosi podatke o sudionicima te pristupima i provedenim postupcima zaštite. Dokumentacijskom građom arhiva Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu dopunjen je kontinuirani pregled svih naknadnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata na tim umjetninama, kako bi se zaokružio tijek i tumačenje povijesnih intervencija.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 99 stranica, 28 reprodukcija, 3 priloga, 13 kataloških jedinica. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Domenico Acquaroli, Hans Viertelberger, Hermann Ritschl, Luigi Andreuzzi, otok Krk, povijesne intervencije, zaštita pokretne baštine

Mentor: dip. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doc. dr. sc. Višnja Bralić, Hrvatski restauratorski zavod / Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: doc. dr. sc. Franko Ćorić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, dip. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doc. dr. sc. Višnja Bralić, Hrvatski restauratorski zavod / Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 27. 09. 2018.

Datum predaje rada: 13. 05. 2019.

Datum obrane rada: 15. 05. 2019.

Ocjena: odličan (5)

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Anamarija Žic, diplomantica na Istraživačkom smjeru – konzervatorstva diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Povijesne intervencije na slikarskoj baštini otoka Krka u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije“ rezultat istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 13. 05. 2019.

Anamarija Žic

SADRŽAJ

UVOD	1
1. KRČKA BISKUPIJA ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE	3
1.1. Biskupijski arhiv u Krku.....	4
2. OTOK KRK UNUTAR AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE	5
2.1. <i>Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo</i>	5
2.2. Priopćenja Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina	7
3. POVIJESNE INTERVENCIJE NA OTOKU KRKU KROZ SUSTAV ZAŠTITE SPOMENIKA UNUTAR AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE.....	9
3.1. Glavni oltar župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju	10
3.1.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi za vrijeme austrijske uprave	11
3.1.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi i intervencije	16
3.2. Poliptih <i>Sv. Ivana Evanđeliste</i> iz župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju	18
3.2.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni u Beču	19
3.2.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na poliptihu	23
3.3. Poliptih <i>Sv. Lucije</i> iz crkve sv. Lucije u Jurandvoru	26
3.3.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni u Beču	27
3.3.2. Intervencije u Italiji	31
3.3.3. Povratak poliptiha na Krk i kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi.....	33
4. DOMENICO ACQUAROLI I NJEGOVA RESTAURATORSKA DJELATNOST	36
4.1. Restauratorska djelatnost Domenica Acquarolija na otoku Krku	39
4.2. Oltarna pala <i>Sveti razgovor</i> iz franjevačke crkve sv. Franje Asiškog u Krku.....	41
4.2.1. Povijesne intervencije na oltarnoj pali za vrijeme austrijske uprave	43
4.2.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na oltarnoj pali	45

4.3. Poliptih <i>Bogorodice s Djetetom i svecima</i> iz franjevačke crkve Marijina Navještenja na otoku Košljunu.....	48
4.3.1. Povijesne intervencije na poliptihu za vrijeme austrijske uprave	49
4.3.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na poliptihu	50
5. LUIGI ANDREUZZI I NJEGOVA RESTAURATORSKA DJELATNOST NA OTOKU KRKU.....	52
5.1. Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u Krku	53
5.2. Benediktinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Krku.....	56
5.3. Franjevačka crkva sv. Franje Asiškog u Krku.....	57
5.4. Kapela sv. Josipa (nekad Majke Božje Karmelske) u Krku	57
5.5. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju.....	57
5.6. Nova župna crkva sv. Jakova u Korniću	58
5.7. Luigi Andreuzzijev rad na otoku Cresu.....	58
5.8. Restauratorski rad Luigi Andreuzzija.....	59
6. ZAKLJUČAK	61
KATALOŠKE JEDINICE	64
POPIS LITERATURE	80
POPIS IZVORA	86
Arhivski izvori.....	86
Internet izvori	88
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	89
POPIS IZVORA SLIKOVNIH PRILOGA.....	91
PRILOZI.....	93
SUMMARY	98

UVOD

Krk je tijekom povijesti pripadao raznim državnim tvorevinama i crkvenim jurisdikcijama što je nesumnjivo ostavilo traga na cjelokupnu umjetničku baštinu otoka koju su na razmeđu XIX. i XX. stoljeća prepoznali te svojim zalaganjem očuvali i predstavili široj publici mnogi intelektualci čije djelovanje pratimo unutar tijela *Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za zaštitu spomenika*. Razvoj, smjene generacija s promjenama konzervatorskih koncepcija i postavljanje temelja moderne zaštite kroz istraživačke i konzervacijske pothvate možemo pratiti na primjerima nepokretne¹ i pokretne baštine otoka Krka.

Iznimno bogata pokretna baština krčke biskupije u ovom je radu koncentrirana na slikarsku sakralnu baštinu otoka Krka među kojima se neka djela zbog svojih umjetničkih, povijesnih i dokumentarnih vrijednosti ubrajaju u katalog vrijednih umjetnina nacionalne baštine. Rad ima za cilj rekonstruirati lentu vremena povijesti povijesnih intervencija na djelima slikarske baštine otoka Krka uključivši sve dostupne i arhivski zabilježene intervencije koje su poduzimane u vremenskom periodu od zadnje četvrtine XIX. do drugog desetljeća XX. stoljeća – u vremenu Austro-Ugarske vladavine.

Pokretnom sakralnom baštinom otoka Krka bavi se povijesno umjetnička struka, a poneke su povijesne intervencije na umjetninama spominjane tek usputno, najčešće u formi bilješki u stručnim radovima ili u kontekstu suvremenih intervencija provedenih u okviru Hrvatskog restauratorskog zavoda.² Sveobuhvatnog rada na temu povijesnih intervencija pokretne, kao i nepokretne, kulturne baštine na otoku Krku – nema. Izučavanjem povijesti povijesnih intervencija na pokretnoj baštini nekog manjeg prostora pisali su: Ljerka Dulibić i Iva Pasini Tržec (djela iz Strossmayerove galerije Starih majstora), Ivan Viđen i Denis Vokić (dubrovačko područje) te Mirjana Marović (Dalmacija). Razvojem povijesti struke zaštite pokretne baštine na prostoru Hrvatske u okviru doktorskih disertacija bavili su se Denis Vokić i Sagita Mirjam Sunara. Nadalje, Franko Ćorić doktorskom disertacijom donosi vrijedne podatke o djelovanju

¹ Hrvatski državni arhiv u Fondu broj 958. pod nazivom Carski i kraljevski ured za zaštitu spomenika kulture, u kutiji 25. čuva dokumente vezane uz austrijske konzervatorsko-restauratorske intervencije na spomenicima otoka Krka. Kutija uglavnom sadrži dokumente vezane uz radove na nepokretnoj kulturnoj baštini otoka Krka u vremenu od 1890. do 1914. godine. U kartonima broj: 71., 72., 73. i 88. čuva se dokumentacija vezana uz obnove i istraživanja grada Omišlja, župne crkve u Dobrinju i Baški (Novoj), obnove crkvice sv. Donata na Dunatu, košljunskog samostana i crkve, preko obnova franjevačke crkve i klaustura u gradu Krku te samog grada Krka gdje su se vršila iscrpna iskapanja rimskih ostataka (još od 1857. godine), obnavljala katedrala, a crkva sv. Kvirina prenamijenila u Dijecezanski muzej. Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond 958. (Carski i kraljevski ured za zaštitu spomenika kulture), Kutija 25., Karton 71., 72., 73., 88.

² Povijesne intervencije na nekim umjetninama izdvojenima u radu prvi su puta u stručnoj literaturi objavili: Wilhelm Anton Neumann, Dorothea Westphal, Vjekoslav Štefanić, Zvonimir Wyroubal, Grgo Gamulin, Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, Franjo Velčić, Višnja Bralić, Gordana Sobota Matejčić, Ana Rušin Bulić.

Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama. U recentnije se vrijeme arhivskoj dokumentaciji krčke biskupije posvetio arhivist i generalni vikar mons. Franjo Velčić koji je povijesno umjetničku struku temeljem objavljenih dokumenata obogatio detaljnijim saznanjima o restauratorskoj epopeji Venezianova poliptiha sv. *Lucije* iz Jurandvora čime je posredno potaknuo autoricu ovog rada na istraživanje iste teme, ali i pokušaj rekonstrukcija ostalih povijesnih intervencija krčke slikarske baštine.

U vremenu brzih promjena konzervatorskih doktrina i metoda zaštite kulturne baštine, nije postojao jedinstveni način niti službena obveza dokumentiranja obavljenih restauracija zbog čega su uvelike otežani odgovori na pitanja tko, što, kada i kojim se pristupima interveniralo u prošlosti. Stoga se polazišna građa za pisanje ovog rada temelji na: arhivskoj građi Biskupijskog arhiva u Krku i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, izvješćima pokrajinskih konzervatora časopisa *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (rubrika: *Küstenland*), terenskom radu te dokumentaciji naknadno poduzimanih konzervatorsko-restauratorskih radova iz arhiva Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu.

Povijesni tijek konzerviranja i restauriranja pokretne kulturne baštine u Hrvatskoj, za razliku od nepokretne baštine, nije dovoljno istražen. Problem nedovoljnog vrednovanja povijesnih intervencija u procesu istraživanja umjetničke baštine bili su osnovna motivacija za pisanje ovog rada. Istraživati o predmetu znači težiti rekonstruiranju cjelokupne lente vremena; od vremena i konteksta njegova nastanka, preko svih zaštitnih zahvata koji su očuvali ili izmijenili njegov izgled kakvog danas baštinimo. Rad ima za cilj na primjeru krčke slikarske baštine ukazati na važnost i neizmjernu vrijednost nedovoljno valorizirane arhivske i konzervatorsko-restauratorske dokumentacije kao alata u interpretaciji i rekonstrukciji pregleda povijesnih intervencija. Dragocjenost tih podataka koji otkrivaju sudionike, mjesto, vrijeme i postupke intervencija iz prošlosti otvaraju nam drugačiji pogled na baštinu koju baštinimo – baštinu koja kontinuirano i njihovom zaslugom, jer *ono neznatno često treba više zaštite od onog znatnog*.³

³ Dvořák, 2016. [1916.], 77.

1. KRČKA BISKUPIJA ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

U neprekinutom povijesnom trajanju krčka biskupija prolazila je kroz pripajanja i oduzimanja teritorija uz nastajanja i nestajanja raznih državnih tvorevina; od Rimskog Carstva, bizantske teme Dalmacije, Hrvatskog kraljevstva, Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, Mletačke Republike, austrijske i francuske okupacije, Habsburške (Austro-Ugarske) Monarhije, Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Kraljevine Italije, okupacije Trećeg *Reicha*, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, te u konačnici Republike Hrvatske.⁴

U svojim je začecima krčka biskupija prostorno obuhvaćala otok Krk s glavnim gradom Krkom koji je ujedno bio i sjedište biskupije, te okolne otočiće: Prvić, Plavnik, sv. Marko i Košljun.⁵ Danas, znatno većeg obima, krčka biskupija obuhvaća pet kvarnerskih otoka: Krk, Cres, Lošinj s otočićima: Ilovik, sv. Petar, Susak, Unije, Vele i Male Srakane, te Rab sa sjevernim dijelom Paga kojemu pripadaju župe Lun i Novalja. Sjevernojadranska otočna skupina kao teritorij krčke biskupije okupljen je od 1828. godine. Naime, u kontekstu habsburškog crkvenog preustroja Istre i Dalmacije, bulom pape Lava XII. *Locum beati Petri*⁶ 30. lipnja 1828. godine, ukinute su osorska i rapska biskupija.⁷ Teritorij ukinute osorske i rapske biskupije direktno je pripojen krčkoj biskupiji s biskupskim sjedištem u gradu Krku. Bulom su određene granice novoformljene kvarnerske biskupije te njena podložnost zadarskoj metropoliji po pravu sufragantstva do 3. kolovoza 1830. godine, kada je papa Pio VIII. pridružuje goričkoj metropoliji, u čijem će sastavu ostati do kraja Prvog svjetskog rata.⁸

Kontinuitet od gotovo stotinu godina zajedništva i suživota kvarnerskih otoka unutar jedne biskupije prekinuo je Prvi svjetski rat. Posljedica Velikog rata, između ostalih, bio je raspad Austro-Ugarske, stvaranje nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a time i nove

⁴ Za pregled povijesnih prilika usp. Žic Rokov, 2002.a [1977.], 28–96; Fiorentin, 2011 [1993.]; Velčić, 2002; Goldstein, 2013. [2003.]

⁵ Bolonić, 2002.a [1977.], 97.

⁶ Bulu *Mjesto blaženog Petra* austrijski car Franjo Josip I. odobrio (*placetum regium*) je u Beču 11. listopada 1829. godine. Bolonić, 2002.a [1977.], 104; Velčić, 2002, 15.

⁷ Preuređenje crkvene organizacije u Dalmaciji na čelu s apsolutističkim carem Franjom Josipom I. imao je za „cilj ustanove Katoličke crkve u Dalmaciji inkorporirati u politički i pravni sustav Monarhije“ koji bi odgovarao centralističkim težnjama Beča. Bulom je na istočnoj obali Jadrana ukinuto osam hrvatskih biskupija: Novigrad, Osor, Rab, Nin, Skradin, Trogir, Korčula i Ston, dvije nadbiskupije svedene su na rang biskupije: Split i Dubrovnik, a dvije su biskupije pripojene drugima: Pulska Porečkoj, a Makarska Splitskoj. Tom je odlukom centralizirana crkvena vlast, smanjen je broj biskupija čiji se teritorij donekle podudarao s teritorijalno-političkim granicama. Ćosić, 2010., 51–66.

⁸ Bolonić, 2002.a [1977.], 104.

crkveno-teritorijalne organizacije.⁹ Mirovnim ugovorom u Rapallu, 12. studenog 1920. godine područje bivše osorske biskupije, dakle, Cres i Lošinj s arhipelagom, politički je pripao Kraljevini Italiji. Crkveno je područje pripojeno novoosnovanoj riječkoj biskupiji, te nedugo zatim, Bulom pape Pia IX *Pastorale munus* (Pastirska služba) 1. kolovoza 1932. godine, zadarskoj nadbiskupiji.¹⁰ Ostatak krčke biskupije, otok Krk s Rabom i sjevernim dijelom Paga, pripao je Kraljevini Jugoslaviji.¹¹ Crkveno je teritorij krčke biskupije dekretom Sv. Stolice, 25. studenog 1933. godine, izravno podređen Sv. Stolici.

1.1. Biskupijski arhiv u Krku

Arhivska građa korištena u ovom radu prvenstveno je imala svoje polazište u dokumentima koji se čuvaju u središnjem crkvenom arhivu krčke biskupije, drugim riječima Biskupijskom arhivu u Krku (skraćeno: BAK). Arhivska građa krčke biskupije može se ugrubo podijeliti na Stari, koji počinje s 1500. godinom te završava s 1815., i Novi arhiv.

Novi arhiv krčke biskupije, odnosno fascikli Redovitog protokola Biskupskog Ordinarijata započinju s godinom 1815.¹² Nova austrijska vlast nakon pada Mletačke Republike uvodi tzv. protokolaciju odnosno sustavno protokoliran arhiv, čime se zahtijevalo da svaka biskupija, župa i dekanat vodi svoj redoviti protokol „za sve odslane i primljene spise“.¹³ Naime, nakon sjedinjenja s osorskom i rapskom biskupijom 1828. godine, Arhiv postaje zajednički, odnosno svi dokumenti, odredbe i prijepisi šalju se i pohranjuju u Biskupijskom arhivu u Krku. Spisi prije 1828. godine nalaze se u Arhivu rapske biskupije za Rab i sjeverni dio Paga u sklopu župne kuće u gradu Rabu,¹⁴ dok je Arhiv bivše osorske biskupije u cijelosti prenesen u Krk.¹⁵

⁹ Fiorentin, 2011. [1993.], 296.

¹⁰ Bolonić, 2002.a [1977.], 105; Velčić, 2002, 39.

¹¹ Kralj Aleksandar I. Karađorđević 6. siječnja 1929. godine raspušta Skupštinu, ukida ustav iz 1921. godine i osobno preuzima vlast. Iste je godine, u listopadu, ime države promijenjeno u Kraljevinu Jugoslaviju. Fiorentin, 2011. [1993.], 300; Goldstein 2013. [2003.], 279–281.

¹² Žic Rokov, Bolonić, 1972., 407.

¹³ Žic Rokov, Bolonić, 1972., 409; Velčić, 2011., 396.

¹⁴ Velčić, 2011., 402.

¹⁵ „Tek 10. srpnja 1851. poslao je krčki biskup Bartul Bozanić svoga kancelara, kasnijega krčkog biskupa Franju Anijana Feretića u Osor, da ondje digne i preveze u Krk arhiv bivšeg osorskog ordinarijata. Tri dana kasnije arhiv je već bio u Krku [...]“ Isto, 398.

2. OTOK KRK UNUTAR AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Za hrvatske povijesne pokrajine u sastavu Habsburške Monarhije, a nakon 1867. godine Austro-Ugarske Monarhije, važno je razdoblje od 1850. do 1918. godine jer je ondašnje djelovanje *Središnjeg povjerenstva* označilo početak organizirane skrbi o spomenicima. No, da bi razumjeli sustav zaštite u sklopu Austro-Ugarske Monarhije provođen na otoku Krku, trebamo ga smjestiti u kontekst vremena i prostora.

Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine novoimenovana država Austro-Ugarska Monarhija razdijelila je hrvatske krajeve na način da su Hrvatska i Slavonija pripale Ugarskoj, a Dalmacija i Istra austrijskom dijelu.¹⁶ Austrijski dio Carstva sastojao se od „krunovina“ (njem. *Kronländer*) odnosno teritorija gdje su nasljedno vladali Habsburgovci, a kojima je pripadalo i Austrijsko Primorje (njem. *Küstenland*, tal. *Litorale*).¹⁷ Teritorij Austrijskog Primorja, danas razdijeljen između Hrvatske, Slovenije i Italije, uključivalo je Slobodni carski grad Trst s predgrađem, Markgrofoviju Istru i Kneževsku grofoviju Goricu i Gradišku.¹⁸ Osim Istre, Markgrofoviju je činio Kvarner odnosno otoci Krk, Cres i Lošinj s arhipelagom. Stoga je sustav zaštite spomenika u Austrijskom Primorju bio usko povezan s austrijskom konzervatorskom praksom.

2.1. Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo

Osnivanje i ustroj *Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina* u Beču bio je samo jedan u nizu organa provođenja centralizacije i apsolutizma austrijskog cara i hrvatskog kralja Franje Josipa I. (Beč, 1830. – Beč, 1916.) Naime, odlukom cara Franje Josipa I., 31. prosinca 1850. godine, odobreno je osnivanje *Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina*, koje od 1853. godine započinje s radom.¹⁹ U vremenu svoga djelovanja ono je nekoliko puta mijenjalo naziv i položaj u ustroju državne uprave. Od 1850. do 1873. nazivalo se *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina* (*K. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*). Zatim od 1873. do 1911. godine *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje umjetničkih i historijskih spomenika* (*K. k. Central-Commission für Erforschung*

¹⁶ Goldstein 2013. [2003.], 221.

¹⁷ Manin, 2005., 518.

¹⁸ Ćorić, 2010., 2.

¹⁹ Isto, 18–19, 32, 114.

und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale), te od 1911. do 1918. godine *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za zaštitu spomenika* (K. k. *Zentralkommission für Denkmalpflege*).²⁰

Na prijedlog *Središnjeg povjerenstva* Ministarstvo trgovine, obrta i javnih radova, a potom od 1859. godine Ministarstvo bogoštovlja i nastave²¹, imenovalo je i postavljalo konzervatore, u zemljama austrijske krune (u Primorju i Dalmaciji), čime započinje prva sustavna i organizirana zaštita spomenika u hrvatskim krajevima.²² Konzervatori su imali obavezu obavještavati i izvještavati o stanju spomenika na njihovom teritoriju vodeći pritom obrasce za inventariziranje povijesnih i umjetničkih spomenika.²³

Na izmaku stoljeća *Središnje povjerenstvo* prolazi kroz proces izmjene generacija, novih shvaćanja, a time i sukoba stajališta.²⁴ Krajem XIX. i s početkom XX. stoljeća na Kvarneru je primjetno jače djelovanje aktivnosti *Središnjeg povjerenstva* koje je putem svojih konzervatora u nekim elementima postavilo „(do danas) temelje moderne službe zaštite kulturnih dobara“.²⁵ Naime, Austrijsko je Primorje 1902. godine bilo podijeljeno na dvanaest konzervatorskih područja, od kojih su kotari Pazin, Pula i Rovinj dodijeljeni konzervatoru I. odjeljenja profesoru Antonu Gnirsu²⁶. Potom je, u sklopu provedene reorganizacije i decentralizacije *Središnjeg povjerenstva* (od 1912. do 1918.), bio uzdignut na državni status pokrajinskog konzervatora za Austrijsko Primorje (Gorica, Trst, Istra, Cres, Lošinj, Krk) sa sjedištem u Puli.²⁷ Često su lokalni profesori, svećenici, državni i općinski službenici, gradonačelnici i župnici bili službeni austrijski dopisnici. Tako je u Krku krčki biskup dr. Antun Mahnić (Kobdilj, 1850. – Zagreb, 1920.) između 1903. i 1912. godine zajedno sa Stefanom Nicolom Petrisom od 1903. do 1906. vršio dužnost dopisnika za Krk.²⁸ Biskup dr. Antun Mahnić, imenovan je članom *Spomeničkog*

²⁰ Prijevodi preuzeti od: Ćorić, 2010., 1, 32, 114, 118.

²¹ *Središnje povjerenstvo* bilo je podređeno Ministarstvu bogoštovlja i nastave, a novim statutom iz 1873. godine područje njegova djelovanja bilo je podijeljeno na tri odjeljenja. Svi su članovi *Središnjeg povjerenstva* bili raspodijeljeni po odjeljenjima. Prvo odjeljenje bavilo se predmetima i objektima prethistorije i antike, drugo srednjim i novim vijekom, a treće pisanim povijesnim izvorima i arhivima. Svako je odjeljenje samostalno obavljalo poslove te se ukoliko se radilo o kompleksnijim slučajevima konzultiralo sa stručnjacima ostalih odjeljenja. Ćorić, 2010, 119.

²² Od 1873. godine *Središnje povjerenstvo* postaje samostalno tijelo razdijeljeno u tri odjeljenja: Državna služba, Institut za povijest umjetnosti i Spomeničko vijeće. Ćorić, 2010, 81–82, 291; Ćorić, 2014., 127.

²³ Horvat, 1944., 26.; Ćorić, 2014., 128.

²⁴ Ćorić, 2010., 295.

²⁵ Bradanović, 2001., 134.

²⁶ Anton Gnirs (Žatec, 1873. – Locket, 1933.) bio je arheolog koji je od 1902. godine imenovan konzervatorom I. odjeljenja za kotare Pazin, Pulu i grad Rovinj. Od 1912. godine dobiva titulu pokrajinskog konzervatora za Austrijsko Primorje. Ćorić, 2010., 516.

²⁷ Ćorić, 2010., 359, 428–429, 445.

²⁸ Isto, 361.

vijeća, tijela unutar *Središnjeg povjerenstva*, u razdoblju od 1912. do 1918. godine.²⁹ Time je dobio ovlast i obvezu da obavijesti pokrajinskog konzervatora o zbivanjima i potrebnim intervencijama vezanim uz zaštitu spomenika na svom području djelovanja.³⁰ Upravo su za vrijeme njegova djelovanja na restauraciju u Beč poslana dva vrijedna djela mletačkog slikarstva na otoku Krku, poliptih Jacobella del Fiorea iz Omišlja i poliptih suradnika Paola Veneziana iz Jurandvora.

2.2. Priopćenja Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina

Središnje povjerenstvo imalo je zadaću „proučavati, istražiti i klasificirati postojeće spomenike, održavati spomenike, restaurirati (*Restoration*) kao i otkrivati nove spomenike“.³¹ Uz navedene obveze, jedna od zadaća i metoda rada *Povjerenstva* bila je i informirati šire slojeve društva o spomenicima i baštini u formi periodike. Izvješća su bila objavljivana kroz dva periodička naslova: Godišnjak Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina (*Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) i Priopćenja Carskog kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina (*Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) od kojih je potonji bio namijenjen široj publici.³²

Pisana izvješća koja su konzervatori slali u Beč danas su iznimno korisna za potrebe proučavanja i istraživanja austrijskih intervencija, da preciziramo, povijesti povijesnih restauracija u našim krajevima. Zaduženi konzervatori uz pomoć lokalne mreže dopisnika imali su obvezu slati izvještaje u Beč *Središnjem povjerenstvu* o pronalasku i evidentiranju oštećenog ili ugroženog kulturnog dobra. Usto, ti su konzervatori imali obvezu slati zahtjeve *Središnjem povjerenstvu* za odobrenje restauratorskog zahvata te pisati izvještaje o tekućim i obavljenim radovima.

Izvještaji su vrlo koncizni, a većinom je riječ o propisima od strane „državnog aparata s težnjom da se evidentiraju i očuvaju oštećena i ugrožena kulturna dobra u crkvenom i državnom vlasništvu“.³³ Dakle, radi se o evidentiranju kulturnih dobara tj. opisima spomenika; u nekim slučajevima opisuju se programi obavljenih radova s rijetko priloženim fotografijama. S druge

²⁹ Ćorić, 2010., 422.

³⁰ Isto, 415–416.

³¹ Isto, 18–19, 43.

³² Prijevodi periodika preuzeti od: Horvat, 1944., 25–26; Ćorić, 2010., 58–59.

³³ Vokić, 2006., 25.

strane, može se naići na izvješća koja odstupaju jer stručno donose opis stanja i program daljnjih aktivnosti, iznos udjela državnih sredstava u pojedinim zaštitnim radovima s priloženim fotografijama objekata o kojima se piše zbog čega ih danas u okviru izučavanja povijesti povijesnih intervencija možemo smatrati restauratorskom dokumentacijom.³⁴ Primjer izvješća restauracije poliptiha i retable glavnog oltara iz župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju na otoku Krku može se smatrati restauratorskom dokumentacijom jer kroz nekoliko brojeva *Priopćenja* otkriva niz poslova odnosno razrađenih planova koji su prethodili intervenciji; od opisa zatečenog stanja, iznesenih troškova intervencije, preko programa restauriranja i uputa za rukovanjem, uz dvije priložene fotografije, o čemu će se detaljnije iznijeti u zasebnom poglavlju.

K tome veći značaj *Priopćenja* nailazimo u općem problemu nedostataka ili pak nepostojanja koncepta vođenja restauratorske dokumentacije obavljenih intervencija za vrijeme austrijske vladavine. U vrijeme kada je konstruiranje konzervatorske struke sa svim načelima i protokolima bilo tek u povoju nije postojao jedinstveni način dokumentiranja obavljenih restauracija. Iako je u povijesti zaštite baštine bilo pojedinačnih primjera dokumentiranja restauratorskih radova, u obzir treba uzeti činjenicu kako do sredine XX. stoljeća većina restauratorskih radionica nije imala standardizirane postupke konzervatorsko-restauratorskog dokumentiranja.³⁵ Denis Vokić upozorava na to kako su prve standardizirane upute o pisanju restauratorske dokumentacije objavljene tek 1932. godine u časopisu *Museion XX.* i 1933. godine u *Les Dossiers de l'Office International des Musées*, dok George Stout 1935. godine donosi općeprihvaćene smjernice za pisanje restauratorske dokumentacije u obliku formulara kakve danas poznajemo.³⁶

³⁴ Vokić, 2006., 25.

³⁵ Isto, 26–27.

³⁶ Isto, 27.

3. POVIJESNE INTERVENCIJE NA OTOKU KRKU KROZ SUSTAV ZAŠTITE SPOMENIKA UNUTAR AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Praksa da se umjetnine šalju na restauriranje u inozemstvo, pogotovo u Beč i Italiju, bilo je uobičajeno u hrvatskim krajevima pod Austro-Ugarskom Monarhijom, navodi Zvonimir Wyrubal, što zbog centralizacije što zbog nepostojanja stručnih restauratora i adekvatnih prostora u Hrvatskom dijelu Monarhije.³⁷ Takva je praksa dakako iziskivala velika novčana sredstva, poteškoće i opasnosti prilikom prijenosa umjetnina. Austrijska služba za zaštitu spomenika je krajem XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća restaurirala velik broj umjetničkih djela iz Austrijskog Primorja, no, kako Wyrubal komentira: „ti su popravci bili nesistematski, a koji puta tako izvedeni, da bi za mnoge slike bilo bolje, da se je s popravkom još čekalo“.³⁸ Navodi kako je jedna od najvećih pogrešaka tih restauracija; a koja je itekako vidljiva na ranijim primjerima intervencija na otoku Krku, „što su restauratori tako obilno preslikavali, da je na nekim slikama teško razlikovati original od kasnijih preslika“.³⁹ Neumjerena preslikavanja navode Wyrubala na zaključak kako su tzv. restauratori prije svega bili slikari.⁴⁰ Nepostojanje konkretnih zapisa o postupku, kao ni fotografija prije i poslije izvedenih intervencija otežavaju analizu odnosno odgovore na pitanja u kojoj se mjeri i kakvim postupcima restauriralo.

Izvješća, arhivska građa, fotografska i pisana dokumentacija kasnijih konzervatorsko-restauratorskih radova koje komentiraju i ispravljaju intervencije iz prošlosti te iznimno vrijedni potpisi i datacije samih restauratora bitan su izvor podataka u pokušaju rekonstruiranja povijesnih intervencija na nekom prostoru ili određenom predmetu. Kroz arhivski rad i terensko istraživanje na otoku Krku uspjelo se izdvojiti nekoliko slikara-restauratora i restauratora koji su za vrijeme austrijske uprave, u sklopu i izvan sustava austrijske zaštite spomenika, ostavili svoj trag na umjetničkoj baštini. Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća, kada je *Središnje povjerenstvo* tek započelo formirati zaštitu spomenika na perifernim područjima Monarhije, bilježimo djelovanje Luigi Andreuzzija. Slikar nesumnjivo talijanskog

³⁷ Do Drugog svjetskog rata Hrvatska nije imala javnu radionicu za popravak oštećenih umjetnina. Tek je za vrijeme Drugog svjetskog rata prof. Vladimir Tkalčić sa Zvonimirom Wyrubalom u Muzeju za umjetnost i obrt oformio restauratorsku radionicu. Godine 1947. restauratorska radionica seli u zgradu Moderne Galerije na Strossmayerovom trgu, dok iduće godine istu preuzima Radionica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) od kad nastavlja s radom kao Restauratorski zavod. Wyrubal, 1952., 65; Wyrubal, 1958., 328.

³⁸ Wyrubal, 1952., 63.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto, 64.

porijekla, na otoku Krku privatno je, odnosno van sustava austrijske zaštite spomenika, restaurirao osam djela iz nekoliko župa, a sveukupno deset djela na prostoru krčke biskupije.

Desetljeće nakon, širenje interesa i mreže konzervatora *Središnjeg povjerenstva* na zaštitu baštine otoka Krka rezultiralo je službenim dolaskom cijenjenog tršćanskog slikara-restauratora Domenica Acquarolija (Venecija, 1825. – Venecija, oko 1900.). Izuzetno plodnim razdobljem treba istaknuti vrijeme djelovanja pokrajinskog konzervatora za Austrijsko Primorje Antona Gnirsa koji u predratnom razdoblju (od 1912. do 1914. godine) organizira mrežu mjesnih konzervatora, dopisnika i stručnih suradnika s kojima započinje sustavno istraživanje i restauriranje baštine.⁴¹ Jedan od njegovih stručnih suradnika, akademski slikar Hans Viertelberger (1861. – 1933.), restaurirao je najvrjedniji poliptih otoka Krka. Intervencije *Središnjeg povjerenstva* na otoku Krku, u tom periodu, vežemo i uz rad austrijskog akademskog slikara Hermanna Ritschla, Prvog (glavnog) restauratora u Galeriji slika najviše Carske kuće u Beču.

3.1. Glavni oltar župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju

Glavni oltar omišljanske župne crkve sastoji se od renesansnog poliptiha, nekoliko drvenih reljefnih ploča umetnutih u okvir kasnije izrađenog drvenog pozlaćenog retabla, te mramornog baroknog oltara s tabernakulom (kat. 1.). Radi se o kompleksnom oltaru koji nije bio rad jednog razdoblja i radionice nego je s vremenom bio nadograđivan. Vodeći se starosnom vrijednošću, središnji pozlaćeni renesansni poliptih zasigurno je povijesno-umjetnički najvrjedniji dio oltara.

Čini ga pet niša od kojih je središnja šira i viša, te predela. Unutar niša postavljeni su sveci u reljefu: u središtu Bogorodica s Djetetom na tronu koju krune anđeli, te slijeva nadesno, sv. Rok, sv. Mihovil Arkandeo, sv. Jeronim i sv. Nikola. Dva reljefa s prikazima Evanđelista podno predele te reljefi sv. Grgura pape i Augustina i sv. Antuna opata i Antuna Padovanskoga smješteni u bočnim krilima retabla pripisuju se radu iste venecijanske radionice.⁴²

O renesansnom poliptihu je vrlo koncizno pisano u nekoliko navrata. Ivan Matejčić ga na temelju kompozicije i tehnike obrade drva oprezno pripisuje „nekom venecijanskom rezbaru srodnom radionici Paola Campse“.⁴³ Pišući o drvenim rezbarenim oltarima u Istri i Dalmaciji, Milan Pelc, omišljanski poliptih uvrštava u opus Campsine *botthege* datirajući ga u prvu polovicu XVI. stoljeća.⁴⁴ Inkorporiran je unutar slavlunog retabla s kraja XVI. ili prvih

⁴¹ Bradanović, 2001., 135.

⁴² Ciković, 2016., 129.

⁴³ Matejčić, 2004., 204–206.

⁴⁴ Pelc, 2007., 387.

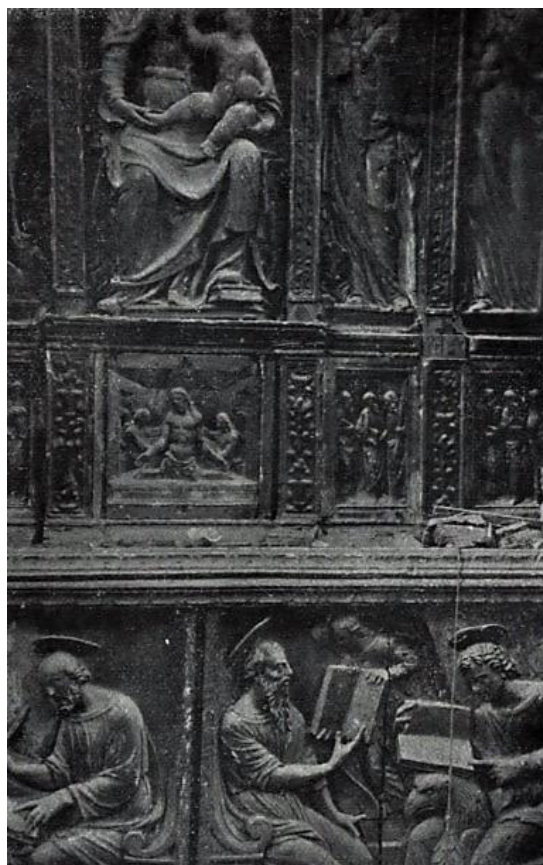
desetljeća XVII. stoljeća, te polukružno zaključen oslikanom lunetom s prikazom golubice sv. Duha, slike na platnu iz XIX. stoljeća.⁴⁵ Mramorni barokni tabernakul je prema mišljenju Danijela Cikovića „moguće izveden oko sredine XVIII. stoljeća, točnije 1758. godine“.⁴⁶

3.1.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi za vrijeme austrijske uprave

Prve znane intervencije na omišljanskom glavnom oltaru provedene su 1913. godine prema programu *Središnjeg povjerenstva*. Kratka izvješća o tijeku popravka objavljena su kroz nekoliko brojeva mjesečnika *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege* 1913. i jednom broju iz 1914. godine s priložene dvije fotografije oltara. Fotografski izvori vrijedan su dokument u iščitavanju ranijih, ali i naknadnih popravaka i metoda, koji u slučaju omišljanskog oltara razjašnjavaju pitanje uređenja prezbitarija. Na fotografiji oltara iz 1913. dominira mramorni barokni oltar s tabernakulom postavljenim pred kasnorenesansni oltarni retabl, a koji je od 1973. godine premješten u kapelu Presvetog Sakramenta unutar iste crkve (Sl. 1).⁴⁷

Sl. 1 Glavni oltar, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1913.

Sl. 2 Detalj glavnog oltara, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1913.

⁴⁵ Ciković, 2016., 132.

⁴⁶ Za više informacija o dataciji vidi: Ciković, 2016., 128.

⁴⁷ Bolonić, 2002.b [1977.], 445.

Fotografija detalja drvenih reljefa Evanđelista i djela predele ukazuje nam na zatečeno stanje. Na detalju su vidljive nakupine nečistoće, otpala pozlata u drvenom okviru te raspuknuće drvenog nositelja između evanđelista Mateja i Ivana, zbog čega se može pretpostaviti kako je čitav oltar bio u trošnom stanju (Sl. 2).

U prvom izvješću konzervator Anton Gnirs donosi podatak o odobrenim državnim sredstvima od 1.000 kruna (K) za financiranje obnove oltara izloženog vlazi. Izdvojeni se novac trebao iskoristiti i za njegovo ponovno postavljanje, dok će ostatak troškova morati podmiriti lokalna zajednica:

*Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo dodjeljuje subvenciju od 1000 K za obnovu starog visokog oltara izloženog vlazi uz uvjet da ostale troškove snosi lokalna vlast/ zajednica.*⁴⁸

Dodatne vrijedne informacije iz toga vremena donosi nam (u prijepisu sačuvan) dnevnik tadašnjeg omišljanskog župnika Mihovila Mužine (1850. – 1933.) koji, između ostalog, piše o restauraciji glavnog oltara župne crkve, kao i o glavnim akterima te osobnom dojmu koji je na njega ostavio netom restaurirani oltar. Naime, prijepisi dnevnika priloženi su u pismima koja se čuvaju u Arhivu krčke biskupije, a vezana su uz problematiku s bečkom restauracijom poliptiha *sv. Ivana Evanđeliste* iz iste crkve (o čemu je detaljnije pisano u narednom poglavlju). Tražeći podatke o restauraciji poliptiha *sv. Ivana Evanđeliste*, tadašnji župnik Grgo Fugošić iz župnog ureda Omišalj 27. listopada 1922. godine Biskupijskom ordinarijatu šalje prijepis dnevnika bivšeg župnika Mužine kojim donosi informacije o restauraciji glavnog oltara i prezbitarija župne crkve (Prilog 1). Prilikom obilaska otoka Krka, 10. rujna 1913. godine, u Omišalj dolazi pokrajinski konzervator Anton Gnirs „da pregleda radnju kipara Hrovata, a navlastito slike koje bi se našle iza okvira, na kojima su s prednje strane kipovi svetca u *rilievu*“.⁴⁹ Odobrio je dotadašnju restauraciju kipara Hrovata s napomenom kako se „ne smije apsolutno ništa na kipovima malati nego samo nastojati da se vrate originalu“, te da se „na daski gdje su četiri Evanđelista upiše hrvatskim jezikom da je oltar bio popravljen na trošak C. kr. Ministarstva za bogoštovlje i nastavu, a to isto i na latinskom“.⁵⁰

⁴⁸ S njemačkog prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Castelmuschio auf der Insel Veglia, Pfarrkirche.*] Das k. k. Ministerium f. K. u. U. bewilligt für die Restaurierung des alten, durch Feuchtigkeit gefährdeten Hochaltars und für dessen Wiederaufstellung in freistehender Lage eine Subvention von 1000 K unter der Bedingung, dass die restlichen Kosten von seiten der lokalen Faktoren getragen werden.“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XII, Nr. 5, Wien, Mai 1913., 74.

⁴⁹ Biskupijski arhiv Krk (dalje BAK), god. 1922, br. 1469, sv. 251.

⁵⁰ BAK, god. 1922, br. 1469, sv. 251.

Gnirs nalaže da nakon završetka popravka uprava crkve mora izjaviti „da neće dirati u oltar nikakvim daljnjim popravljanjem nego ostaviti sve netaknuto“. Isto tako, odobrava pomicanje mramornog baroknog tabernakula s pripadajućom oltarnom menzom kako bi Hrovat na njegovo mjesto postavio sjedala „u paralelnoj crti s palom drvenog oltara“ te da se u konačnici prezbitarij poploča mramornim pločama. Slijedom iznesenog, mramorni barokni oltar s tabernakulom prilikom obnove odmaknut je nekoliko metara od drvenog retable, što nam potvrđuje ne samo fotografija iz 1913. godine, nego i pisano izvješće iz 1914. Razlog pomicanja oltara s tabernakulom od oltarnog retable objašnjeno je u Gnirsovom izvješću u kojem spominje propadanje zaklonjenih drvenih reljefa oltara zbog posljedica vlage i crvotočine:

Dozvoljeno je pomicanje mramornog oltara s tabernakulom (kraj XVIII. stoljeća) u prezbitariju. Pomicanje je omogućilo da se drveni reljefi starog oltara (iz XVI. stoljeća) umetnuti u glavni oltar (iz 1758. godine) obnove. Nakon pomicanja oltara odmah se krenulo s njihovom restauracijom pošto su u velikoj mjeri napadnuti crvotočinom.⁵¹

Tijekom obnove drvenih reljefnih ploča i skulptura, na reversu polja Evandelistu uočeni su oslici grupe Navještenja, odnosno anđeo Gabrijel i sv. Jelena Križarica s desne te Bogorodica Navještenja i sv. Katarina s lijeve strane (Sl. 3).⁵² Drvene reljefne ploče napadnute crvotočinom i gljivicama bile su sanirane postupkom dezinfekcije, dok su trusni i izgubljeni drveni dijelovi zamijenjeni novima:

Tijekom obnove reljefnih ploča iz XVI. stoljeća otkrivene su slike na poledini. Istraživanje je pokazalo da su ploče bile korištene kao vratnice ormara ili krila oltara. [Prema ikonografiji], slike su dio jedne cjeline. Drvene reljefne ploče (paneli) su prošli kroz postupak dezinfekcije, učvršćeni su i postavljeni u nove drvene okvire dok su nedostajući slikani dijelovi impregnirani.⁵³

⁵¹ S njemačkog prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „Castelmuschio, Pfarrkirche.] Die Verlegung der Marmormensa des Hauptaltars samt dem grossen Tabernakel (Ende des XVIII. Jhs.) in der vordren Teil des Chorus wurde gestattet. Dadurch wurde es möglich, die in den Hauptaltar (1758) eingefügten skulpturalen Tafelbilder eines älteren Altars (XVI. Jh.) freizulegen. Ihre Restaurierung wird mit Rücksicht auf die fortgeschrittene Zerstörung durch Wurmfrass sofort versucht werden.“ Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, Band XII, Nr. 10/11, Wien, Oktober – November 1913., 179.

⁵² U nemogućnosti provjere reversa retable, navedene oslikane scene preuzete iz dokumentacije konzervatorsko-restauratorskih radova provedenih između 1973. i 1980. godine. Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda (dalje Arhiv HRZ), Omišalj, Glavni oltar župne crkve, Izvještaj o radovima u 1973. godini, 90-8., fol. 00008.

⁵³ S njemačkog prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „Castelmuschio, Pfarrkirche.] Bei der Restaurierung der Reliefplatten und der aus dem XVI. Jh. Stammenden Skulpturen am Holzaltar, wurden an der Rückseite der Platten

Sl. 3 Sv. Jelena Križarica i anđeo Gabrijel, vratnice retabla, detalj reversa, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, glavni oltar, fotografija iz 2014.

Nakon saniranja većih oštećenja i zaustavljanja daljnjeg propadanja kritičnih dijelova, *Središnje povjerenstvo* odobrilo je subvenciju od 100 kruna (K) za probno čišćenje oltara. Prema izvješću, konačna obnova oltara izvršit će se na temelju rezultata provedenog probnog čišćenja čime je najavljen program daljnjih aktivnosti:

*Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo dodjeljuje 100 K za probno čišćenje oltara u župnoj crkvi. Konačna restauracija ovisit će o rezultatima provedenog čišćenja.*⁵⁴

Navedeni poslovi i intervencije u prezbiteriju završeni su između 24. i 26. rujna 1913. godine. Tadašnji župnik Mužina slikovito opisuje trenutak kada je ugledao u potpunosti restaurirano svetište: „Dođoh danas 26. 09. (petak) doma...i eto baš su spuštali armaduru i drvena pala je na mjestu. Ne ističe se zlatom i živimi farbami, jer C. Kr. konzervator nije dozvolio nikakve pozlate niti farbanja; ali popravak je izveden majstorski. Sve je po mogućnosti

Bilder gefunden. Die Untersuchung hat ergeben, dass dieselben futher als Schrankentüren oder Altarflügel verwendet wurden. Die Bilder ergänzen sich zu einer Verkündigung. Die Bildtafeln werden sterillisiert, das zerstörte Holz imprägniert und in neue Holzrahmen gefasst.“ Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalflege, Band XII, Nr. 9, Wien, September 1913., 145.

⁵⁴ S njemačkog prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „Castelmuschio. Die Z.-K. bewilligt zur Vornahme einer Proberestaurierung des Hauptaltars in der dortigen Pfarrkirche eine Subvention von 100 K. Die endgültige Restaurierung dieses Altarwerkes wird erst auf Grund der Ergebnisse dieser Probereinigung durchgeführt werden.“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalflege*, Band XII, Nr. 5/6, III. Folge, Wien, 1914., 142.

povraćeno na originalnost. Sve luknjice napunjene kiselinom, krnje pripunjene. Sve omazano da je drvo sada kao okamenjeno. Oltar je čist, osnažen te se originalnost pozlate i farba dosta ističe. Gledajući ga uživao sam i uživam. Srce mi raste! (Prilog 1).⁵⁵ Reakcija župnika može nam svjedočiti o tome kako je oltar prije intervencije zaista bio ugrožen; krhak, trošan, napadnut od crvotočine i vlage te potamnjao. Izneseni podaci donose nam informaciju o metodi i načinu intervencije. Sukladno tadašnjoj austrijskoj praksi zaštite i teorijskim načelima koja je početkom XX. stoljeća uspostavio Alois Riegl⁵⁶, a čije je zamisli implementirao Max Dvořák⁵⁷, provedeno je čišćenje, učvršćivanje i saniranje bez radikalnih prebojavanja skulptura i postavljanja nove pozlate.⁵⁸ Da se radilo o neinvazivnoj i minimalnoj intervenciji dokazuju nam rezultati prvog sondiranja iz 1972. godine provedenog u sklopu konzervatorsko-restauratorskih radova Restauratorskog zavoda Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu. Tom je prilikom utvrđeno postojanje dva slikana sloja, originalnog renesansnog i baroknog preslika iz 1758. godine.⁵⁹ Ipak, u pratećoj dokumentaciji tekućih konzervatorsko-restauratorskih radova, nekoliko godina kasnije, 1977., detaljnijim sondiranjem, laboratorijskom analizom i čišćenjem ustanovljeno je da je poliptih bio „u dva navrata potpuno preslikan i pozlaćen te kako je kod svake obnove nanijeta na svim površinama nova podloga, koja je svojom debljinom zakrivala i deformirala sitne plastične detalje na reljefnim likovima i ornamentima“.⁶⁰ Prvi preslik, kao što je već navedeno, dogodio se za vrijeme barokne obnove prezbiterija 1758. godine, dok je drugi preslik zasigurno vezan uz intervenciju kipara Hrovata pod nadležnošću pokrajinskog konzervatora

⁵⁵ BAK, god. 1922, br. 1469, sv. 251.

⁵⁶ Alois Riegl (Linz, 1858. – Beč, 1905.) profesor i povjesničar umjetnosti bio je važan predstavnik Bečke škole povijesti umjetnosti. Od 1903. godine postaje članom *Središnjeg povjerenstva*, a iduće godine glavni konzervator II. odjeljenja. Bio je vodeća ličnost u razvoju austrijskog koncepta zaštite spomenika, kao i reorganizacije i profesionalizacije *Središnjeg povjerenstva*. *Moderni kult spomenika* (1903.) Rieglava je najvrjednija ostavština, djelo kojim donosi nove smjernice za reorganizaciju službe i prijedloge zakona o zaštiti spomenika s naglaskom na novu teoriju vrijednosti. Ćorić, 2010., 293, 334–335, 522.

⁵⁷ Max Dvořák (Roudnice na Labi, 1874. – Hrušovany kraj Znojma, 1921.) bio je jedan od najvažnijih povjesničara umjetnosti prve četvrtine XX. stoljeća, učenik i nasljednik teorija Aloisa Riegla. Od 1906. godine postaje član *Središnjeg povjerenstva*. Djelom *Katekizam zaštite spomenika*, iz 1916. godine, uspostavlja temelje moderne zaštite i očuvanja spomenika. Ćorić, 2010., 514; Dvořák, 2016. [1916.], 16–42.

⁵⁸ Novo stajalište u teoriji zaštite težilo je očuvanju postojećeg naspram obnove izvornog stanja. Riegl, 2006. [1903.], 349–411; Dvořák, 2016. [1916.], 97; Ćorić, 2010., 346, 349.

⁵⁹ Godina 1758. vidljiva je na knjizi evanđelista Marka i na knjizi sv. Augustina. Uz tu se godinu veže pregradnja crkve i postavljanje nove barokne mramorne menze s tabernakulom. Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1973. godini*, 90–8.

U elaboratu izrađenom prilikom provedenih analiza 1973. godine u rubrici „intervencije“ piše: „Tada (vrijeme barokizacije) je stari oltar prebojen dijelom zbog toga što su originalna pozlata i polikromacija bile oštećene, a dijelom u želji da se stari oltar tonski uklopi s novim, prednjim dijelom. U tu svrhu primijenjena je u baroku draga tehnika mramorizacije i to u istom tonu – bijelo – crveno – plavo u kojem je u pravom mramoru izrađena nova menza. Ostali dijelovi: okviri, ukrasi, i dijelovi draperije su ponovno pozlaćeni.“ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1973. godini*, 90–8., fol. 00008.

⁶⁰ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1977. godini*, 90–2., fol. 0019; Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1979. godini*, 90–5.

Antona Gnirsa. Očito se u austrijskoj intervenciji obnovio barokni preslik, zaustavilo daljnja propadanja, bez ulaska u vraćanje odnosno rekonstrukciju originalnog renesansnog slikanog sloja.

3.1.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi i intervencije

Vrijedan doprinos u rekonstrukciji restauratorskih intervencija i već opisanih promjena u prezbiteriju donosi i fotografija Đure Griesbacha (Srijemska Mitrovica, 1911. – Zagreb, 1999.), fotografa koji s akademikom Arturom Schneiderom (Zagreb, 1879. – Zagreb, 1946.) obilazi otok Krk 1933. godine u sklopu projekta inventarizacije i registracije hrvatske spomeničke baštine pod okriljem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.⁶¹ Fotografija prikazuje već opisane promjene u prezbiteriju iz 1914. godine, te nam može poslužiti kao vizualni dokaz citiranih izvješća i župnikovog dnevnika (Sl. 4).

Sl. 4 *Glavni oltar*, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1933.

⁶¹ Popovčak, 1999., 12; Cvek Flashar, 1999., 107.

Glavni oltar je bio popravljen 1940. godine od „vješte restauratorke gđe. Dekleve“, kako navode dr. Abamić, dr. Karaman i dr. Fisković u *Izveštaju s puta po Rabu i Krku*.⁶² Potvrdu o obnovi i dataciji intervencije donosi i natpis koji je 1940. na reversu retabla ostavila Stanislava Dekleva. Dekleva je restaurirala dio oltara s reljefima Evanđelista i unutrašnje stranice vratnica na kojima je u tehnici ulja naslikana grupa Navještenja (Sl. 3).⁶³

Potom su uslijedili opsežni konzervatorsko-restauratorski radovi pod Restauratorskim zavodom Hrvatske koji su trajali od 1972. do 1980. godine. Pripremnim radovima (sondiranje i laboratorijske analize) iz 1972. godine donesena je odluka o prioritetnoj restauraciji središnjeg renesansnog drvenog poliptiha.⁶⁴ Poliptih je iduće, 1974. godine, bio demontiran i prenesen u radionicu Restauratorskog zavoda Hrvatske u Zagrebu kada je nad njime izvršena dezinsekcija i djelomično podljepljivanje najugroženijih mjesta.⁶⁵ Sukladno s provedenim sondiranjem donesena je odluka o potpunoj rekonstrukciji originalnog slikanog sloja odnosno rekonstrukcija renesansnog izvornog izgleda.⁶⁶ Od 1975. do 1980. godine nastavljeno je s: učvršćivanjem podloge, čišćenjem, podljepljivanjem podbuhlina i odvojenih slojeva podloge s bojom i pozlatom, rezbarenjem drvenih dijelova koji nedostaju, odstranjivanjem naknadno nastalih preslika te retuširanjem i pozlaćivanjem.⁶⁷ Opsežne konzervatorsko-restauratorske radove obnove reljefnih ploča s prikazom sv. Grgura i sv. Augustina, sv. Antuna opata i sv. Antuna Padovanskoga, sv. Fabijana i sv. Sebastijana, sv. Kuzme i Damjana te Evanđelista proveo je Hrvatski restauratorski zavod u trajanju od 2012. do 2015. godine.⁶⁸ Potom su od 2015. do

⁶² BAK, god. 1941, br. 237, sv. 297.

⁶³ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1973. godini*, 90-8., fol. 00008.

⁶⁴ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1973. godini*, 90-8., fol. 00008.

⁶⁵ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1974. godini*, 90-16., fol. 00017.

⁶⁶ Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1976. godini*, 90-2., fol. 0013.

⁶⁷ Konzervatorsko-restauratorski radovi 1975. godine trajali su od 06. 01. 1975. do 03. 02. 1975. (Jasna Štefanac).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1975. godini*, 90-2., fol. 0006.

Konzervatorsko-restauratorski radovi 1976. godine trajali su od 27. 02. 1976. do 10. 12. 1976. (Nada Grims).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1976. godini*, 90-2., fol. 0013.

Konzervatorsko-restauratorski radovi 1977. godine trajali su od 01. 02. 1977. do 25. 08. 1977. (Emil Pohl).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1977. godini*, 90-2., fol. 0019.

Konzervatorsko-restauratorski radovi 1978. godine trajali su od 01. 01. 1978. do 31. 12. 1978. (Emil Pohl).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1978. godini*, 90-3., fol. 0026.

Konzervatorsko-restauratorski radovi 1979. godine trajali su od 01. 01. 1979. do 31. 12. 1979. (Emil Pohl).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1979. godini*, 90-5.

Konzervatorsko-restauratorski radovi 1980. godine trajali su od 01. 01. 1980. do 24. 06. 1980. (Emil Pohl).

Arhiv HRZ, Omišalj, Glavni oltar župne crkve, *Izveštaj o radovima u 1980. godini*, 90-6.

⁶⁸ Arhiv HRZ, *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na dvije reljefne ploče poliptiha glavnog oltara župne crkve BDM u Omišlju*, Zagreb, 2013. (Orest Šuman).

Arhiv HRZ, *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na reljefnoj ploči s prikazom Evanđelista sv. Matej i sv. Ivan Apostol / Anđeo Navještenja i sv. Ana s poliptiha glavnog oltara župne crkve Uznesenja BDM u Omišlju*, Zagreb, 2015. (Orest Šuman).

2018. provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na poliptihu kao i cjelokupnoj arhitekturi oltara pod vodstvom Vanese Gjini.⁶⁹

3.2. Poliptih Sv. Ivana Evanđeliste iz župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju

Desno od glavnog oltara župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju, u apsidi južnog broda, nalazi se vrijedan drveni poliptih sv. Ivana Evanđeliste. Isprva se, sve do 1910. godine, nalazio na oltaru posvećenom sv. Ivanu Evanđelistu kada je zbog trošnosti i oštećenja prenijet na tavan sakristije, slijedom čega je oltar bio posvećen Srcu Isusovom.⁷⁰ Poliptih prvi puta spominje prof. Artur Schneider 1933. godine u *Izveštaju o proučavanju i snimanju umjetničkih spomenika na otoku Krku* kao „djelo mletačke škole iz prve polovice XV. stoljeća“.⁷¹ Dvadeset godina kasnije, Grgo Gamulin na temelju stilske analize poliptih, odnosno slikana polja, datira u kraj prvog desetljeća XV. stoljeća pripisujući ga opusu venecijanskog slikara Jacobella del Fiorea (Venecija, oko 1370. – Venecija, oko 1439.).⁷²

Poliptih čini šest slika na drvu smještenih uokolo kasnogotičkog dubokog drvenog reljefa sv. Ivana Evanđeliste (kat. 2.). Na plavoj pozadini podno polukružnog luka s rozetama sv. Ivan Evanđelist prikazan je u sceni pisanja Evanđelja. Stol za kojim sjedi postavljen je ukoso s težnjom produbljenja prostora. Prizor je okrunjen pravokutnim dekorativnim elementom u obliku školjke. Dva bočna krila odijeljena su jednostavnim pozlaćenim profiliranim okvirom. Svako krilo se sastoji od tri dimenzijama jednakih slikanih scena. Pet oslikanih polja prikazuju scene iz života sv. Ivana Evanđeliste, dok je na gornjem lijevom polju prikazan sv. Ivan Krstitelj.⁷³ Prizore povezuje ujednačeni kolorit; crveni, plavi i smeđi tonovi odjeće kontrast su sivo-plavim i žutim bojama pejzaža i arhitekture. Iznimno kvalitetan središnji drveni reljef Gamulin nesumnjivo smatra originalnim djelom poliptiha jer bi, kako piše „za toliko skladnu cjelinu bilo teško zamisliti da bi njegov slikarski dio bio izrađen u Veneciji, a skulptorski na

Arhiv HRZ, *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na „reljefnim“ vratnicama s prikazom „Sv. Fabijan i Sebastijan“ i „Sv. Kuzma i Damjan“ s poliptiha glavnog oltara župne crkve Uznesenja BDM u Omišlju*, Zagreb, 2018. (Orest Šuman).

⁶⁹ Arhiv HRZ, *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na glavnom oltaru župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije iz Omišlja na otoku Krku*, Zagreb, 2019. (Vanesa Gjini).

⁷⁰ Bolonić, 2002.b [1977.], 445.

⁷¹ Schneider, 1934., 127.

⁷² Gamulin, 1957., 217–220.

⁷³ Sva su slikana polja jednakih dimenzija 34 x 28 centimetara. Na lijevom krilu redom od gore prema dolje prikazane su slijedeće scene: Sv. Ivan Krstitelj, Sv. Ivan pred prokonzulom, Uskrsnuće Druziane. Desno krilo redom prikazuje: Mučeništvo sv. Ivana, Sv. Ivan na Patmosu i Samopokapanje sv. Ivana. Rauter Plančić, 2004., 182, kat. 58; Žić, 2006., 89.

drugom mjestu“.⁷⁴ Iako je središnji rezbareni dio nešto niži od bočnih krila kroz literaturu se nelogičnost objašnjava „skraćivanjem koje je poliptih pretrpio tijekom bečke restauracije“.⁷⁵

3.2.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni u Beču

Temeljem prepiske između župnog ureda Omišalj, krčkog Biskupskog ordinarijata, *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika* i restauratora Hansa Viertelbergera koja je trajala između 1922. i 1926. godine, kronološki se mogao rekonstruirati slijed austrijskih intervencija izvedenih na poliptihu iz Omišlja. Naime, omišljanski poliptih koji je poslan u Beč na restauraciju, nakon restauracije nije bio vraćen u Omišalj. Slijedom ratnih okolnosti i raspada Austro-Ugarske, točnije do 1922. godine, nije se tražio povrat poliptiha. Međutim, novi omišljanski župnik Grgo Fugošić 1922. godine otvara pitanje „povrata umjetnine iz Omišlja“ šaljući niz upita Biskupskom ordinarijatu i *Zemaljskom povjerenstvu za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika*. Uz pomoć dnevnika bivšeg omišljanskog župnika Mihovila Mužine koji je osobno zamoljen od strane Biskupskog ordinarijata da „priopći potanje podatke o pošiljci upitne slike na popravak u Beč“⁷⁶ može se rekonstruirati točan slijed događaja i put pokrajinskog konzervatora Antona Gnirsa na otoku Krku (Prilog 1).

3.2.1.1. Prva restauracija u Beču

Prilikom popravka župne crkve u Omišlju poliptih je 27. rujna 1913. pod nadzorom pokrajinskog konzervatora Antona Gnirsa zbog „velike umjetničke vrijednosti, [...] i trošnosti koja je trebala radikalniji popravak“ zajedno s Venezianovim poliptihom sv. Lucije „u drvenom sanduku“, morskim putem transportiran u Pulu. Preko Pule, šalju se vlakom na restauraciju u Beč, uz dogovor kako će se popravak „obaviti na trošak C. Kr. Ministarstva za bogoštovlje i nastavu“.⁷⁷

Popravak poliptiha u Beču izveo je restaurator Hermann Ritschl, koji umjetninu nakon dovršetka radova, 1920. godine, predaje Državnom muzeju u Beču (Prilog 2). Poliptih je prilikom te intervencije bio skraćen s donje strane i spušten u središnjem dijelu zbog čega danas primjećujemo nelogičnu prazninu na vrhu.⁷⁸ Premda nelogičnost dimenzija središnjeg drvenog reljefa, prema riječima Gamulina, mogu nagnati na zaključak kako reljef nije originalno bio dio iste cjeline, pozivajući se na bečku intervenciju tvrdi „kako nema razloga vjerovati da je on

⁷⁴ Gamulin, 1957., 220.

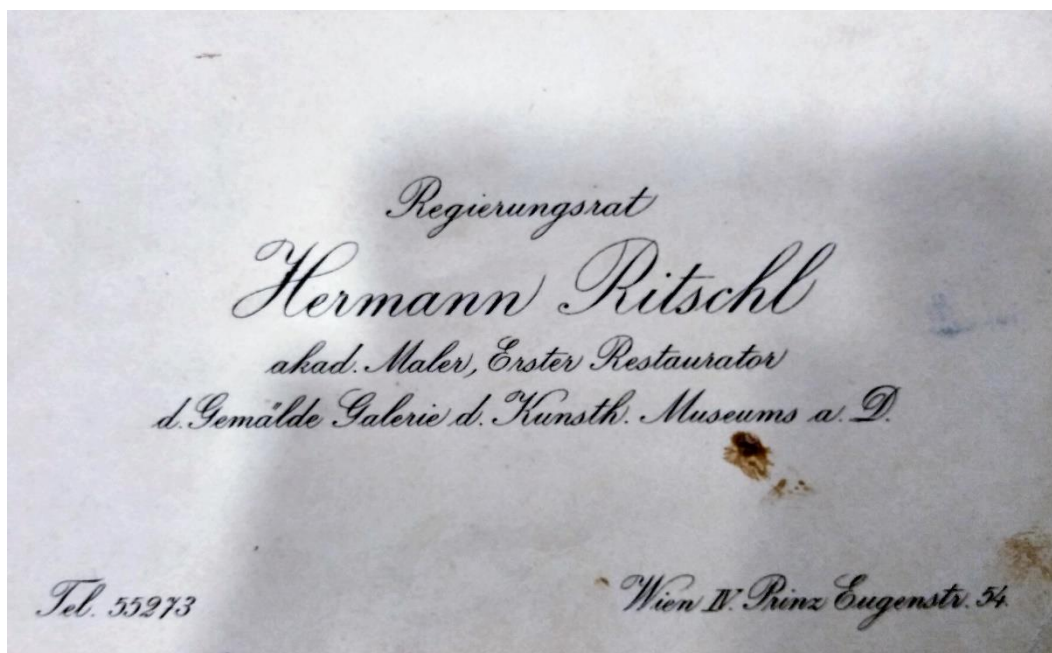
⁷⁵ Gamulin, 1957., 220; Žic, 2006., 92.

⁷⁶ BAK, god. 1922, br. 1469, sv. 251.

⁷⁷ BAK, god. 1922, br. 1193, sv. 251; BAK, god. 1923, br. 174, sv. 251.

⁷⁸ Žic, 2006., 92.

[poliptih] prvotno bitno drugačije izgledao“.⁷⁹ Hermann Ritschl bio je akademski slikar i Prvi (glavni) restaurator u galeriji slika najviše Carske kuće u Beču⁸⁰ stoga su u njegov bečki atelje

Sl. 5 Posjetnica Hermanna Ritschla iz 1923. (BAK)

slana djela iz Austrijskog Primorja i Dalmacije.⁸¹ Tražeći da mu se isplati naknada za obavljeni rad, Ritschl 1923. godine dolazi u Omišalj (Prilog 2) prilikom čega daje župniku posjetnicu sa svojim podacima koji potvrđuju njegov, gore navedeni, status (Sl. 5).

Vrijedne podatke donosi Mirjana Marović koja u članku *Restauriranje dalmatinskih slika u doba austrijske uprave* analizira i komparira građu iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Konzervatorskog odjela u Splitu te zaključuje kako je Ritschl u svom ateljeu imao pomoćnike koji su obavljali jedan dio posla, a on je uz službena putovanja određivao restauratorske programe, nadgledao postupke restauracija, te vodio Knjigu restauracija.⁸²

⁷⁹ Gamulin, 1957., 220; Gamulin, 1961., 27.

⁸⁰ Ćorić, 2010., 422.

⁸¹ Cres, župna crkva, slika u svetištu: Restauraciju vrijedne oltarne slike već je obavio restaurator Ritschl. Njegov rad nije bio ograničen na jednostavno čišćenje zbog sloja potamnjelog laka i grubog preslika. Na pojedinim mjestima slikani sloj je nagrizla korozivna kemikalija (*Ätzmittel*) korištena u ranijim intervencijama. Ritschlova restauracija dala je zadovoljavajući rezultat. S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Cherso, Dom, Hochaltarbild. Die Restaurierung des wertvollen Hoch Altarbildes von Düse ist bereits durch den Restaurator Ritschl durchgeführt worden. Die Arbeiten konnten nicht auf bloße Reinigung begrenzt werden, weil sich die Beseitigung des trüben und verdunkelten Firnisses sowie der brutalen Übermalungen als notwendig erwies. An manchen Stellen wurde die Farbe von einem Ätzmittel, welches bei einer früheren Restaurierung benützt wurde, aufgefressen. Die Restaurierung hat ein zufriedenstellendes Resultat ergeben*“. *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band. XIII, Nr. 1, III. Folge, Wien, Jänner 1914., 22.

⁸² Ritschl je vodio i svoju Knjigu restauracija te je nerijetko na poledini restaurirane umjetnine ostavljao ceduljicu sa svojim osobnim podacima, adresom ateljea, kao i serijskim brojem restauriranog djela. Takav primjer može se vidjeti na pali Sante Peranda Sv. Rok ozdravljuje bolesnika iz župne crkve sv. Jeronima u Pučišći na Braču, s na

Iz dokumentacije u BAK-u nisu poznati konkretni restauratorski postupci koje je Ritschl obavio na omišljanskom poliptihu *sv. Ivana Evanđeliste*. Također, ni dokumenti *Carskog i kraljevskog ureda za zaštitu spomenika kulture* koji se odnose na otok Krk iz Hrvatskog državnog arhiva ne donose konkretne informacije o radovima na omišljanskom poliptihu.⁸³ Iz svega dosad navedenog, može se pretpostaviti kako je Ritschlova intervencija bila nadzirana i u skladu s austrijskom restauratorskom praksom koja je počivala na teorijskim doktrinama Aliosa Riegla, a vodila se načelom čuvanja starosne vrijednosti i zatečenog stanja.⁸⁴ Intervencijski postupak slikara-restauratora Hermanna Ritschla zasigurno je bio minimalan, neinvazivan, ograničen na stručno čišćenje i sanaciju oštećenja s ciljem zaustavljanja uzroka propadanja umjetnine i njenog strukturalnog učvršćenja.

3.2.1.2. Druga restauracija u Beču

Godine 1924., tražeći povrat poliptiha *sv. Ivana Evanđeliste* iz Beča, tadašnji banski savjetnik Galić u ime *Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju* (Odjeljenje za prosvjetu i vjere) šalje dokument *Ministarstvu vjere* (Katoličko odjeljenje) u Beogradu. U dokumentu Galić donosi kronološki slijed događaja o restauracijama pale u Beču, od 1913. do 1924. godine (Prilog 3). Navodi kako „za vrijeme [Prvog svjetskog] rata nitko nije imao prilike, da se za taj poliptih brine, a najmanje konzervator Gnirs. Kad je rat minuo, te nastupio prevrat jedva se pala našla, a na zahtjev g. Abramića privolio je *Staatsdenkmalamt* [Državni ured za zaštitu spomenika] u Beču, da se pala povрати natrag“.⁸⁵ Međutim, Galić prepričava: „kako je poliptih s vremenom opet bio u kukavnom stanju, preporučilo se da se ponovo opravi“, te je ponovo predan *Državnom uredu za zaštitu spomenika* u Beču, na što je pristao dr. Josip Brunšmid, tadašnji predsjednik *Povjerenstva za prosvjetu i vjere* odredivši svotu od 3000 dinara za njegov popravak.⁸⁶ Popravak omišljanskog poliptiha trebao je provesti Hans Viertelberger do kraja rujna 1921. godine. No, Viertelberger je kasnio s popravkom zbog čega je prepsika između župnog ureda Omišalj, Biskupskog ordinarijata, *Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju* (Odjeljenje za prosvjetu i vjere), Hansa Viertelbergera te *Konzervatorskog ureda za Dalmaciju*

poledini zapisanim brojem 5378, kao i na Aliensovoj (Antonio Vassillacchi) *Bogorodici s Djetetom, svecima i donatorima* nekad u splitskoj katedrali s brojem 5386. Marović, 2009., 142–159.

⁸³ U Hrvatskom državnom arhivu u fondu broj 958. pod punim nazivom: Carski i kraljevski ured za zaštitu spomenika kulture, u kutiji 25. pohranjeni su dokumenti vezani uz austrijske restauracije i konzervacije spomenika na otoku Krku. Uglavnom se radi o radovima na spomenicima nepokretne kulturne baštine.

⁸⁴ Dvořák, 2016. [1916.], 99.

⁸⁵ BAK, god. 1924, br. 1251, sv. 251.

⁸⁶ BAK, god. 1924, br. 1251, sv. 251.

u Splitu trajala između 1922. i 1926. godine.⁸⁷ Nemogućnost povrata i česte komplikacije u spomenutom komunikacijskom kanalu nagnale su Ordinarijat da izrazi sumnju kako su poliptih „vjerojatno Talijani iz Beča prenijeli u Italiju“.⁸⁸

Tadašnji omišljanski župnik Grgo Fugošić neumorno je nastojao saznati gdje se nalazi pala sv. Ivana kako bi je konačno vratio u Omišalj. Priopćuje Ordinarijatu kako je posredstvom jednog zagrebačkog studenta medicine, koji je 1923. godine studirao u Beču, saznao da se poliptih nalazi u „jednom od dvorskih muzeja [...] na Burgringu, i to onom s lijeve strane *Kunst. Histor. Museum*“.⁸⁹ Poliptih se, kako u pismu prepričava student Pravdica, „nalazio u staklenoj vitrini ispod kojega je bilo pisano: „Ovaj kip donesen je iz Omišlja (otok Krk) 1911 (?)“.⁹⁰

U neprekinutom nastojanju da povрати poliptih, župnik Fugošić, 1926. godine priopćuje Ordinarijatu kako je drveni omišljanski poliptih poslan iz Beča u Zagreb 16. siječnja 1924., te da ga je osobno, o svoj trošak, preuzeo Gjuro Szabo (Novska, 1875. – Zagreb, 1943.), koji zaključuje kako je „bilo očito da Beč nije kanio te pale vratiti!“.⁹¹ Po dolasku u Zagreb, poliptih je bio smješten u Muzej za umjetnost i umjetnički obrt. Szabo navodi kako „objekat već veoma star i krhak, nije došao ovamo čitav, već ponešto oštećen“ te da je „sada tek privremeno opet opravljen tako da će se na licu mjesta moći posvema opraviti“, zbog čega sumnja da „g. Viertelberger nije palu nikako [uopće] restaurirao“.⁹² Od župnog ureda traži da se podmire svi troškovi: od restauracije u Beču preko transporta do postava u Muzej za umjetnost i umjetnički obrt, nakon čega će umjetninu dopremiti u Omišalj.⁹³ Slijedom toga predlaže da „bi najbolje bilo da se taj objekat (p)ostavi ovdje u muzeju kao vlasništvo omišljanske župne crkve, jer je transport veoma riskantan kod tako neobično krhke i trošne stvari unatoč najpomnijem pakovanju, kako je bilo učinjeno kad je poslana iz Beča“.⁹⁴ Međutim, omišljanski župnik uz pomoć Biskupskog ordinarijata i *Konzervatorskog ureda za Dalmaciju* uspijeva namiriti sve

⁸⁷ BAK, god. 1922, br. 1193, 1277, 1469, sv. 251; BAK, god. 1923, br. 15, 174, 305, sv. 251; BAK, god. 1924, br. 951, 1068, 1099, 1115, 1251, 1404, 1621, sv. 251; BAK, god. 1926, br. 664, 728, sv. 258; BAK, god. 1926, br. 1426, 1464, sv. 259.

⁸⁸ BAK, god. 1922, br. 1277, sv. 251.

⁸⁹ BAK, god. 1923, br. 174, sv. 251.

⁹⁰ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Diese Statue ist aus Castelmuschio (Insel Veglia) gebracht worden 1911 (?)*“ BAK, god. 1923, br. 174, sv. 251.

⁹¹ „Nije žalio [Gjuro Szabo] ni na svoj trošak jednom poći u Beč, jer je smatrao, da je to zahtjev časti, da se barem taj spomenik spasi našoj državi“. BAK, god. 1926, br. 664, sv. 258; BAK, god. 1940, br. 994, sv. 294.

⁹² BAK, god. 1926., br. 664, sv. 258; BAK, god. 1940, br. 994, sv. 294.

⁹³ Troškovi do postave u muzeju iznose ukupno 7.062 dinara i 70 para, od kojih za: opravak i pakovanje u Beču za prof. Hansa Viertelbergera 5.500 dinara, dovoz za Caro i Jelineka 1.156 dinara, dovoz u muzej 110 dinara, skladište 17 dinara, carinski troškovi 119.70 dinara, trošak za utovar i fjakere 160 dinara. BAK, god. 1926., br. 664, sv. 258.

⁹⁴ BAK, god. 1926, br. 728, sv. 258.

troškove slijedom čega se poliptih nakon jednog desetljeća diplomatskih prepiski vraća u župnu crkvu u Omišlju.⁹⁵

3.2.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na poliptihu

Gjuro Szabo 1940. godine dobiva dopis Biskupskog ordinarijata kojim se apelira na trošnost i potrebu restauracije omišljanskog drvenog poliptiha koji se nalazio u apsidi južnog broda župne crkve u Omišlju. „Tu nema lijeka“ odgovara Szabo, „ta se pala može i sada vrlo pomno restaurirati, ali mora doći u koji muzej pod dobrim vodstvom. U crkvu se ne smije vratiti. Njeno je vrijeme za to prošlo“. Pritom naglašava kako poliptihu „najviše škodi isparavanje velikoga broja ljudi u crkvi“.⁹⁶ Nažalost Szabo, iako kao tajnik *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji*, zbog nestabilnog ratnog vremena nije mogao izdvojiti financijska sredstva za popravak, no piše kako će, kada to bude moguće, „učiniti sve da se to remek djelo sačuva“. Ipak, našlo se sredstva i mogućnosti za obnovu, jer je već iste 1940. godine

Sl. 6 Jacobello del Fiore, *Poliptih sv. Ivana Evandeliste*, oko 1410., tempera na drvu, 110 x 104 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1960. (snimio: Nenad Gattin)

⁹⁵ BAK, god. 1926, br. 1426, 1464, sv. 259.

⁹⁶ BAK, god. 1940, br. 994, sv. 294.

za obnovu angažirana, tada privatna, restauratorica Stanislava Dekleva iz Zagreba, a koja je za istu župnu crkvu intervenirala i na glavnom oltaru.⁹⁷

Za vrijeme Drugog svjetskog rata oltar je, kako Gamulin primjećuje „opet mnogo pretrpio“ te ga „s takvim oštećenjima, ni restauracija koja je u toku neće moći popraviti“.⁹⁸ Prema fotografijama koje su priložene u radu *Stari Jugoslavenski majstori I* kao i u dokumentacijskom kartonu br. 789/ 1440 koji je pohranjen u Arhivu Hrvatskog restauratorskog zavoda primjetno je kako su prije zadnje restauracije u potpunosti bili izgubljeni originalni slikani slojevi s preparacijom na središnjim dijelovima donjih scena: Uskrsnuća Druzijane i Samopokapanja sv. Ivana (Sl. 6).⁹⁹

Restauraciju je u Zavodu Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu vodila restauratorica Leonarda (Lela) Čermak između 1959. i 1966. godine, a poliptih je iz Omišlja isporučio tadašnji župnik Duda Franjo.¹⁰⁰ Osim već spomenutih velikih gubitaka originalnih oslika, gubitak je u manjoj mjeri zabilježen i na središnjim scenama dok su gornja dva panela najmanje oštećena te je drveni nositelj u cijelosti bio napadnut crvotočinom. U dokumentaciji Čermak bilježi kako je „pozлата unutrašnjih ukrasnih okvira i rozeta tri puta bila preslikana: polikromacijom, pozlatom i broncom“. Izgubljeni slikani slojevi rekonstruirani su tehnikom *tratteggia*, daska je stanjena na jedan centimetar i aplicirana na panel-ploču, učvršćeni su originalni namazi i drvo, obnovljeni su svi nedostajući dijelovi te je skinut prijašnji preslik i očišćena prljavština (Sl. 7-9).

⁹⁷ „Arheološka inspekcija od Šibenika do Krka – Razgovor sa splitskim arheolozima, direktorom g. dr. Abamićem, konservatorom g. dr. Karamanom i kustosom g. dr. Fiskovićem nakon povratka s puta“, u: *Novo doba*, 7–8. Preuzeto iz: BAK, god. 1941, br. 237, sv. 297.

⁹⁸ Gamulin, 1961., 25.

⁹⁹ Isto, tabla X–XIV.

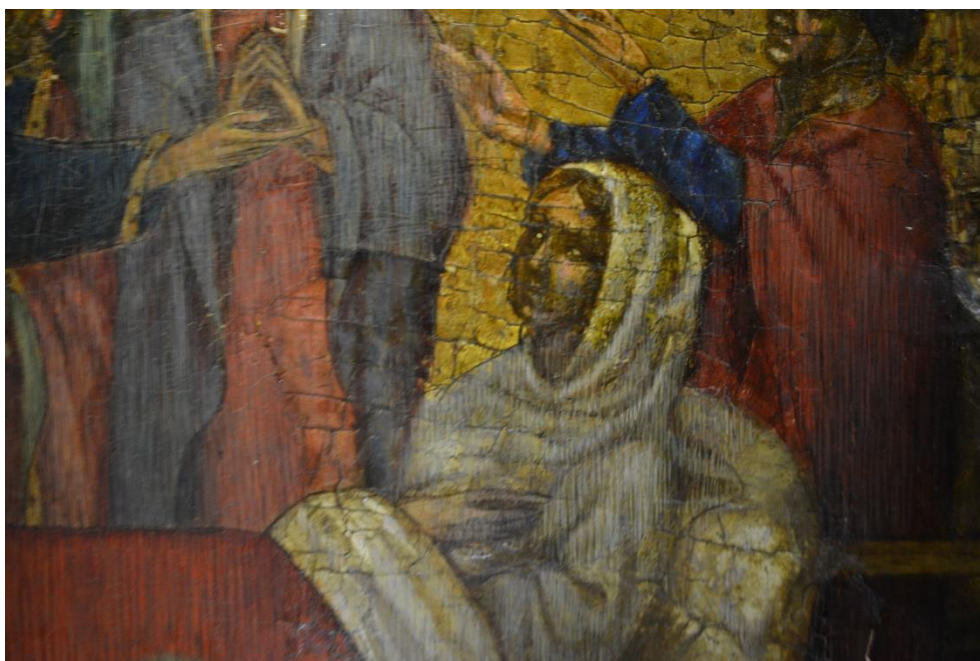
¹⁰⁰ Arhiv HRZ, *Poliptih sv. Ivana, Omišalj*, br. 789/ 1440.

Sl. 7 *Uskrsnuće Druzijane*, tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj stanja prije restauratorskih radova 1959.

Sl. 8 *Uskrsnuće Druzijane*, tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj tijekom restauratorskih radova

Sl. 9 *Uskrsnuće Druzijane*, tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj stanja danas, 2018.

3.3. Poliptih sv. Lucije iz crkve sv. Lucije u Jurandvoru

Poliptih sv. Lucije iz nekadašnje benediktinske crkve sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške ubraja se u značajnija ostvarenja mletačkog slikarstva XIV. stoljeća na istočnom Jadranu, a time i među najdragocjenije umjetnine na otoku Krku. Poliptih se u stručnim radovima vezao uz djelatnost i opus Paola Veneziana¹⁰¹ (Venecija, 1300. – Venecija, 1365.), mletačkog majstora iz prve polovice XIV. stoljeća, zaslužnog za formiranje venecijanske slikarske škole i forme poliptiha.¹⁰² Međutim, u novije vrijeme, Francesca Flores d'Arcais sukladno stilskim razlikama između formalne težnje za bizantskim pravilima na središnjem i gornjim panelima te prodiranja težnji za pripovjednom opisnošću primjetnim na manjim hagiografskim scenama, krčki poliptih pripisuje „uskom krugu bliskom majstoru“ odnosno Venezianovoj radionici bez imenovanja određenog člana.¹⁰³ Igor Fisković argumentirano prihvaća njezino mišljenje, objašnjavajući kako se u bočnim prikazima „iskalila mjera ondašnjih naivnosti u opservacijama stvarnosti baš na štetu osjećaja za čvrstinu i monumentalnost – klasična predznaka svojstvenih velikom slikaru“.¹⁰⁴ Na temelju iznesenih stilskih analiza poliptih sv. Lucije se okvirno datira u sredinu XIV. stoljeća.¹⁰⁵

Poliptih je oslikan temperom na drvu s obilnom pozlatom u pozadini i na bogato rezbarenom okviru (kat. 3.). Geometrijski podijeljen poliptih čine dva reda slika s tri po širini izjednačena djela, od kojih središnji dominira visinom, širinom i bogatstvom ornamenta. Na središnjem najvećem polju prikazana je sv. Lucija, ranokršćanska mučenica iz IV. stoljeća, s palmom i svjetiljkom u ruci. Postavljena je frontalno, okrunjena i odjevena u kraljevsko plavu haljinu zlatnog cvjetnog ornamenta. Nad likom svetice izdiže se Raspeće s Bogorodicom i sv. Ivanom Evanđelistom koje flankiraju arkandeo Gabrijel i Bogorodica Navještenja. Desno i lijevo od Navještenja nalaze se po dvije dopojasne figure svetaca slijeva nadesno: sv. Kvirin¹⁰⁶, sv. Ivan Krstitelj, sv. Andrija, sv. Gaudencije s bogato ornamentiranim aureolama izvedenim u tehnici punciranja. Središnje polje s obiju strana flankiraju četiri scene s prizorima iz života sv. Lucije. S lijeve strane počevši od gornjeg lijevog polja nalaze se scene: Lucija kleči pred grobom sv.

¹⁰¹ Ljubo Karaman poliptih veže uz opus Ivana i Antuna, suradnika Paola Veneziana. Potom ponajbolji poznavao ci Venezianova izraza, Giuseppe Fiocco i R. Pallucchini poliptih sv. Lucije uvrstavaju su u opus Paola Veneziana što prihvaćaju hrvatski povjesničari umjetnosti Kruno Prijatelj, Grgo Gamulin i Vinko Zlamalik. Fisković, 2004., 80, kat. 11

¹⁰² Demori Stančić, 2004., 7–10.

¹⁰³ Flores d'Arcais, 2002., 24.

¹⁰⁴ Igor Fisković u katalogu *Stoljeće gotike na Jadranu: slikarstvo u ozračju Paola Veneziana* iz 2004., djelo datira u 1350. godinu pripisujući ga „nekom Pavlovom prethodniku [...] ili proizvodu majstorove radionice“. Fisković, 2004., 78–81, kat. 11.

¹⁰⁵ Fisković, 2004., 78–81, kat. 11; Žic, 2006., 75, 77.

¹⁰⁶ Vjekoslav Štefanić sv. Kvirina bez obrazloženja identificira s likom sv. Marka. Štefanić, 1937., 73.

Agate i moli za ozdravljenje majke, Lucija dijeli siromasima svoj miraz, Lucija pred perfektom Paskacijem zbog javnoga ispovijedanja kršćanstva, osuđena na službu u bordelu Lucija svladava snagu volova. Dok se s desne strane u gornjem desnom polju nastavlja slijedećim redom: Lucija neozlijeđena na lomači, Paskacije probada sveticu bodežom, ranjena svetica navješćuje mir Crkvi nakon smrti poganskih careva Dioklecijana i Maksimilijana i prima hostiju te vjernici pohode grob svetica.¹⁰⁷

3.3.1. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni u Beču

Poliptih sv. Lucije je zbog svoje velike umjetničke i povijesne vrijednosti nekoliko puta bio restauriran. Prva znana i zabilježena restauracija odvila se između 1913. i 1918. godine u Beču, nakon koje, zbog nepovoljnih povijesnih okolnosti, gotovo tri desetljeća, sve do 1944. godine boravi izvan matičnog mjesta.

Već se u zapisniku kanonske vizitacije iz 1617. godine spominje kako „poliptih vapi za restauracijom“.¹⁰⁸ Poliptih je početkom XX. stoljeća bio u vrlo lošem stanju o čemu nam svjedoči izvješće konzervatora Antona Wilhelma Neumanna¹⁰⁹ iz 1900. godine. Navodi kako je slikani sloj s okvirom toliko oštećen da je njegova restauracija upitna odnosno da ga se ne isplati restaurirati jer bi troškovi popravka nadmašili njegovu vrijednost. Međutim, Neumann uviđa njegovu povijesnu vrijednost te dodaje kako bi ispravnije bilo napraviti preventivnu zaštitu i konzerviranje. Predlaže da se zaustavi daljnje propadanje tako da se poliptih ukloni iz vlažne crkve kako bi se sanirala oštećenja i daljnje propadanje slikanih slojeva i okvira, učvrstio oslabljeni drveni nositelj te da ga se u konačnici postavi u Dijecezanskom muzeju.¹¹⁰

¹⁰⁷ Fisković, 2004., 80, kat. 11; Žic, 2006., 79.

¹⁰⁸ Rečenicu iz kanonske vizitacije koja se odnosi na stanje poliptiha sv. Lucije u sklopu članka »Opatija sv. Lucije u Baški« iz 1937. godine donosi Vjekoslav Štefanić. Štefanić, 1937., 73; Velčić, 2000., 127.

¹⁰⁹ Anton Wilhelm Neumann (Beč, 1837. – Mödling, 1919.) bio je svećenik, povjesničar umjetnosti i arheolog. Od 1880. godine postaje dopisnik za Donju Austriju, a 1896. imenovan je članom *Središnjeg povjerenstva*. Corić, 2010., 520–521.

¹¹⁰ „Sve su scene toliko oštećene, okvir oslabljen, da je restauracija poliptiha neisplativa jer bi se previše trebalo nadodati (rekonstruirati), a troškovi restauracije bili bi višestruko veći od vrijednosti same umjetnine. No, bilo bi ispravno ukloniti poliptih, jedan od najstarijih na kvarnerskom otočju, s ovog vlažnog mjesta kako bi se spriječilo njegovo daljnje propadanje te da ga se u konačnici postavi u Dijecezanskom muzeju. Na njegovom mjestu [na glavnom oltaru u crkvi sv. Lucije] mogla bi se postaviti slika ili kip sv. Lucije.“ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Alle Bilder sind so bedeutend befehädigt, die Umrahmungen so destedt, dass an eine Reslaurirung des Altarwerkes wohl deshalb nicht zu denken ist, weil allzuviel hineinzudichten wäre und die Kosten den Werth der Darstellungen weit übersteigen würden. Aber richtig wäre es, dieses Altarwerk, das zu den ältesten Malereien der Quarnero-Inseln gehört, von diesem feuchten Orte zu entfernen, das Vorhandene zu fixiren, leichte Schäden in Bildern und Umrahmungen aus-zubessern und das Ganze in einem Diöcesan-Museum aufzustellen. An Ort und Stelle könnte ein Bild oder eine Statue der heil. Lucia aufgestellt werden.*“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XXVI, Wien, 1900., 196.

Desetljeće nakon, krajem prvog desetljeća XX. stoljeća, provedena je reorganizacija i decentralizacija *Središnjeg povjerenstva* pri čemu je Antun Gnirs dobio titulu pokrajinskog konzervatora Austrijskog Primorja. Anton Gnirs je 1913. godine, prilikom obilaska otoka Krka, donio odluku o hitnoj restauraciji poliptiha iz Jurandvora. Tadašnji krčki biskup i dopisnik za Krk dr. Antun Mahić dopušta Gnirsu da poliptih *sv. Lucije* iz Jurandvora zajedno s poliptihom *sv. Ivana Evanđeliste* brodom prenese u Pulu.¹¹¹ Preko Pule doprema ih vlakom u Beč gdje su bili uručeni austrijskom uredu za čuvanje spomenika koji je restauraciju jurandvorskog poliptiha povjerio slikaru-restauratoru prof. Hansu Viertelbergeru.¹¹² Iste 1913. godine Gnirs u izvješću obavještava kako su doneseni razrađeni prijedlozi i pripremljeni planovi za obnovu poliptiha. Usto, uz restauraciju poliptiha, tekla je i obnova crkve *sv. Lucije* u Jurandvoru:

*[...] Pripremljeni su prijedlozi za obnovu poliptiha i cjelokupan plan za obnovu vlažnog crkvenog prostora.*¹¹³

Nedostatak izvješća o zatečenom stanju i obavljenim radovima kao i naknadno poduzeti konzervatorsko-restauratorski radovi otežavaju interpretaciju bečke intervencije na poliptihu. Međutim, Viertelbergova restauratorska intervencija i zatečeno stanje poliptiha donekle se mogu rekonstruirati uz pomoć bogate fotografske dokumentacije stanja prije i za vrijeme konzervatorsko-restauratorskih radova snimljenih 1966. godine u Restauratorskom zavodu JAZU.¹¹⁴ Ultra-violetne snimke otkrivaju postojanje preslika i retuša. Lakune (oštećenja) slikanog sloja s kojima je trošan poliptih stigao u Beč primjećuju se u donjem dijelu Lucijine haljine, prsima i aureolama dopojasnih svetaca, dok su ona najveća na donjim panelima s prikazima iz hagiografije, i to u desnim: vjernik optužuje Luciju prefektu za opredjeljenje kršćanstvu, Lucija svladava snagu volova, te lijevim prikazima: neozlijeđena Lucija proriče mir Crkvi nakon smrti poganskih careva te prima hostiju i vjernici pohode grob svete. Stradavanje donjih scena hagiografije i donje zone haljine *sv. Lucije* može nam ukazati na, i u izvješćima spominjanu, veliku vlažnost crkvenog prostora koja je u većoj mjeri zahvatila donje dijelove poliptiha. Retuš nedostajućih dijelova izveden je lokalnim tonom, vrlo raširenoj restauratorskoj praksi koja se primjenjuje i danas kod povijesno ranih i jako oštećenih umjetnina. U Beču su

¹¹¹ BAK, god. 1923, br. 174.

¹¹² Wyroubal, 1952., 65; Velčić, 2000., 127.

¹¹³ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Jurandvor, Kirche S. Lucia* [...] *Zur Restaurierung der Altartafeln und Entfeuchtung der Kirche wurden Vorschläge ausgearbeitet.*“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XII, Nr. 10/11, III. Folge, Wien, 1913., 165–166.

¹¹⁴ O detaljnijim konzervatorsko-restauratorskim radovima na poliptihu *sv. Lucije* iz 1966. godine piše u poglavlju „Povratak poliptiha na Krk i kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi“.

lakune bile zapunjene kitom i obojane lokalnim tonom bez ikakvog ulaska u rekonstrukciju ili prelaska na originalni oslik. Takva neinvazivna metoda restauratorske prakse primjetna je i na ranije spomenutom poliptihu *Sv. Ivana Evanđeliste* iz Omišlja. Izvedeni retuš bio je u skladu s tadašnjom etikom restauratorske struke, početka XX. stoljeća, koja počiva na doktrini Aloisa Riegla, ondašnjeg Glavnog konzervatora *Središnjeg povjerenstva*. Upravo početkom XX. stoljeća, 1903. godine, Alois Riegl piše studiju o teorijskim aspektima konzervatorova rada pod nazivom *Moderni kult spomenika: njegova bit i njegov postanak*.¹¹⁵ Svojom doktrinom stvara kriterije vrijednosti spomenika uspostavljajući povijesni pristup u restauraciji koji izbjegava „izmišljanje“ razdvajajući restauriranje od kreiranja uvažavajući povijesnu vrijednost umjetnine.¹¹⁶ Povijesno-umjetnički pristup u restauriranju, kakav primjećujemo na zahvatu poliptiha *sv. Lucije*, teži konsolidaciji propalih slojeva boje odnosno konzerviranju i zaštiti originalnog oslika. Riegl piše kako „kult povijesne vrijednosti mora biti usmjeren prema svakom mogućem očuvanju spomenika u stanju u kakvom je danas i mora voditi tome da ljudska ruka omete prirodni tijek, odnosno da zaustavi normalni nastavak djelovanja prirodnih sila, ukoliko je to u ljudskoj moći.“¹¹⁷ S druge strane, na centralnom panelu, na lijevoj strani lica *sv. Lucije* primjetna je rekonstrukcija svetičina oka. Lijevo oko *sv. Lucije* je prilikom dolaska umjetnine u Beč bilo u potpunosti izgubljeno. Radi se o vrlo maloj površini, ali vrlo važnoj u cjelokupnoj percepciji svetičina lica, centralnog dijela poliptiha, zbog čega se upustilo u njegovu minimalnu rekonstrukciju.

Neslaganje dimenzija i nedostajanje ponavljajućih dekorativnih uzoraka s drvenog okvira kao i netočan redoslijed scena iz života *sv. Lucije* navode na mišljenje kako je politipih prilikom bečke restauracije bio rastavljen te potom krivo sastavljen. Scene iz života *sv. Lucije* poredane su kronološkim redom, s lijeva nadesno, počevši od gornjeg lijevog panela te završavajući s donjim desnim panelom. Međutim, čini se kako su šesta i sedma scena (desni panel) zamijenjene odnosno ne uklapaju se u logičan kronološki slijed svih ostalih prikaza prema hagiografiji svete.¹¹⁸ Šesti panel s prikazom Paskacija koji probada sveticu bodežom prethodi sedmom panelu u kojem Lucija proriče mir Crkvi nakon smrti poganskih careva i prima hostiju. No, hodogram događaja iz hagiografije trebao bi teći na slijedeći način: Lucija nakon mučenja

¹¹⁵ Riegl, 2006. [1903.], 349–411.

¹¹⁶ Šustić, 2011., 199.

¹¹⁷ Riegl, 2006. [1903.], 378–379.

¹¹⁸ Na krivi poredak scena u odnosu na točan redoslijed hagiografije *sv. Lucije*, autoricu rada usmeno je upozorio mons. Franjo Velčić.

na lomači gdje je ostala neozlijeđena proriče mir Crkvi, a zatim je vojnik ubija zabivši joj bodež u grlo nakon čega vjernici pohode njezin grob.¹¹⁹

Fotografija poledine poliptiha iz rujna 2018. godine nadopunjuje informacije vezane uz bečku restauraciju *sv. Lucije* (Sl. 10). U skladu s konzervatorsko-restauratorskom praksom povijesnih metoda težilo se ravnanju panela kako bi se postigla estetski prihvatljivija ravna površina što je nesumnjivo bio uzrok svih daljnjih propadanja poliptiha. Takav je način bio u kontradikciji s fizikalnim odnosno higroskopnim svojstvima drva.¹²⁰ Postavljanje potpornog sustava tzv. parketaže bio je prilično grub, ali za XIX. i prva desetljeća XX. stoljeća, uobičajen i rutinski postupak.¹²¹ Rigidna parketaža podrazumijeva direktno fiksiranje uzdužnih i poprečnih letvi na originalni drveni nositelj. Takav postupak sprječava fleksibilnost drva, zbog čega dolazi do brojnih naknadnih oštećenja poput: pucanja i razdvajanja drva, odizanja, odvajanja, raspucavanja i pucanja preparacije s bojom¹²², od kojih su potonji itekako vidljivi i

Sl. 10 Paolo Veneziano (?), *Poliptih sv. Lucije*, oko 1350., tempera na drvu, 172 x 154,4 cm, Biskupija, Krk, fotografija poledine, 2018.

¹¹⁹ Grgić, 1985. [1979.], 386; Hall, 1998. [1974.], 184.

¹²⁰ Drvo je higroskopan materijal. Ono sadrži slobodnu i vezanu vodu te uvijek zadržava svoja higroskopna svojstva na način da se kontinuirano prilagođava vlažnosti okolnog prostora upijajući ili otpuštajući vlagu. Pri upijanju vlage ono se ekspanira – širi, a pri otpuštanju se sužava. Kühn, 1986., 137, 179–181; Ackroyd, 2012., 456.

¹²¹ Jedna od češćih, gotovo rutinskih, metoda XIX. i ranog XX. stoljeća bila je stanjivanje debljine reversa originalnog drvenog panela kako bi se na nj mogao pričvrstiti novi potporni sustav. Nakon što je revers bio navlažen kako bi se postigla fleksibilnost drva, teretom se ravnao. Ackroyd, 2012., 458–460.

¹²² Ackroyd, 2012., 455, 459–461.

na poliptihu sv. Lucije. Međutim, na fotografiji poledine poliptiha iz 2018. godine primjećuje se naknadno učvršćenje bečkog potpornog sustava kojeg, za sada, možemo pripisati konzervatorsko-restauratorskim radovima iz 1966. godine.

3.3.2. Intervencije u Italiji

Završetkom Prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske kreće gotovo tri desetljeća dugo lutanje poliptiha sv. *Lucije*. Naime, Italija je okupirala Istru, a na istočnoj obali Jadrana formira se nova država Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca (SHS), potom Kraljevina Jugoslavija, u čijem se sastavu nalazio i otok Krk.¹²³

Poliptih nije ostao zaboravljen jer već 1921. godine *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika* šalje službeni dopis *Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine SHS* tražeći razrješavanje problema povrata umjetničkog djela nudeći pritom refundaciju plaćenih troškova bečke restauracije.¹²⁴ Dr. Viktor Hoffiller (1877. – 1954.), član *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika*, prilikom posjeta Beču informirao se o sudbini krčkog poliptiha. U *Carskom i kraljevskom Središnjem povjerenstvu za zaštitu spomenika* Hoffilleru je dan na uvid službeni dokument *Povjerenstva* vezan uz sudbinu Venezianova poliptiha.¹²⁵ Dokumentom se obznanjuje kako se poliptih više ne nalazi u Beču jer ga je talijanski vojni časnik Paolo D'Ancona (Piza, 1878. – Milano, 1964.), 28. veljače 1919. godine, kao član talijanske misije za primirje u ime talijanske vlade preuzeo plativši pritom restauratorske radove slikaru prof. Hansu Viertelbergeru „u iznosu od 3. 466 K. 54 fl.“.¹²⁶ *Zemaljsko povjerenstvo* obavijestilo je Biskupski ordinarijat u Krku o poduzetoj intervenciji, no krčka biskupija tada ostaje bez vodstva. Naime, dotadašnji krčki biskup dr. Antun Mahnić umire, te ga tek tri godine nakon, 1923. godine, nasljeđuje dr. Josip Srebrnić (Solkan kraj Nove Gorice, 1876. – Krk, 1966.). Novi biskup bio je upoznat s nestalom umjetninom te je čak dva desetljeća neumorno radio na njenom povratu.¹²⁷

¹²³ Fiorentin, 2011. [1993.], 291–302.

¹²⁴ Velčić, 2000., 129; Žic, 2006., 82.

¹²⁵ Velčić, 2000., 128–129.

¹²⁶ Iserpnim arhivskim istraživanjima o radu i životu biskupa dr. Josipa Srebrnića kao i o sudbini te povratku vrijednog poliptiha sv. Lucije bavio se generalni vikar i arhivist krčke biskupije mons. Franjo Velčić. Velčić, 2000., 123–130.

¹²⁷ U sklopu zbornika radova sa znanstvenog skupa iz 2017. godine posvećenom krčkom biskupu Josipu Srebrniću, Franjo Velčić objavljuje prijepis odabranih dokumenata Prezidijalnog arhiva krčkog biskupa iz 1944. godine čime nam otkriva i donosi prijepis korespondencije vezane uz povratak Venezianova poliptiha sv. Lucije iz Jurandvora. O prijepisu pisama biskupa dr. Josipa Srebrnića iz 1944. godine vezanih uz povratak poliptiha sv. Lucije na otok Krk vidjeti više u: Velčić, 2017., 412–441.

Enrica Cozzi donosi podatak o tome kako je poliptih po svom dolasku u Italiju 1919. godine bio izložen u Galeriji Akademije (*Gallerie dell' Accademia*) u Veneciji. Iste 1919. godine, Giuseppe Fiocco u *Catalogo delle opere d'arte tolte a Venezia* poliptih sv. Lucije, za kojeg piše da dolazi s Krka, uvrštava u opus majstora Paola Veneziana.¹²⁸ Završetkom izložbe poliptih je bio pohranjen depou *Museo Civico* u Trstu. Godine 1936. iz depoa tršćanskog muzeja poliptih je premješten u *Museo di Storia ed Arte* u Kopru, a tijekom Drugog svjetskog rata, točnije od 20. travnja 1940. godine, ostaje pohranjen u sakristiji crkve sv. Tome u Maianu pokraj Udina.¹²⁹ O intervenciji na poliptihu tijekom njegovog boravka u Italiji za sada nema znanih podataka. Međutim, fotografija poliptiha iz arhiva tršćanskog muzeja iz 1928. godine¹³⁰ može se usporediti s fotografijom zatečenog stanja poliptiha iz 1966. godine (Sl. 11). Između 1928. i 1966. uočavaju se brojna novonastala mehanička oštećenja kao i manji gubitak slikanog sloja.

Sl. 11 Paolo Veneziano (?), *Poliptih sv. Lucije*, oko 1350., tempera na drvu, 172 x 154,4 cm, Biskupija, Krk, fotografija iz arhiva tršćanskog muzeja, 1928.

¹²⁸ „Katalog umjetničkih djela otuđenih u Veneciji 1808., 1816. i 1838. godine te potom vraćene pobjedom Giuseppea Fioce, uz predgovor Gina Fogolarija.“ S talijanskog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Catalogo delle opere d'arte tolte a Venezia nel 1808-1816-1838 restituite dopo la vittoria di Giuseppe Fiocco, con prefazione di Gino Fogolari*“. Cozi, 2017., 245–248, 283.

¹²⁹ Velčić, 2000., 123; Žic, 2006., 82; Cozi, 2017., 269; Velčić, 2017., 412, 417.

¹³⁰ Fotografiju poliptiha sv. Lucije iz 1928. godine iz tršćanskog arhiva u sklopu znanstvenog članka objavljuje Enrica Cozi. Cozi, 2017., 248–249.

3.3.3. Povratak poliptiha na Krk i kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi

Nakon pada Italije 1943. godine ukazala se mogućnost da se umjetnina vrati na otok Krk. Zahvaljujući Nijemcima koji su na području Istre i Kvarnera formirali vojnu Operativnu zonu Jadransko primorje (1943. – 1945.) umjetnina se uspijeva vratiti u matičnu zemlju. Vojni povjerenik dr. Friedrich Reiner, s pripadajućom dokumentacijom dokazuje krčko vlasništvo poliptiha, te ga 1944. godine doprema do Rijeke, nakon čega ga biskup dr. Josip Srebrnić preuzima i doprema na Krk u biskupski dvor.¹³¹

Mehanička oštećenja koje je poliptih zadobio tijekom prve polovice XX. stoljeća bila su velika zbog čega je, potaknut izložbom *Paolo Veneziano i njegov krug*¹³² u Strossmayerovoj galeriji starih majstora JAZU, bio podvrgnut novim konzervatorsko-restauratorskim radovima.¹³³ Konzervatorsko-restauratorski zahvat obavljen je 1966. godine u radionici Restauratorskog zavoda Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu pod stručnim vodstvom Ivice Lončarića.¹³⁴ Međutim, dokumentacijski karton koji je otvoren prilikom primitka poliptiha u Zavod u potpunosti je prazan odnosno ne sadrži pisani trag o zatečenom stanju, tijeku i opisu konzervatorsko-restauratorskog postupka. U obrascu su ispunjeni opći podaci o umjetnini (naziv, vlasnik, smještaj, dimenzije), restauratoru (izvođaču radova) te datumu primitka i dovršetka izvedenih radova.¹³⁵ S druge strane, karton sadrži dvadeset šest fotografija „prije i tijekom restauracije“, dvadeset jednu „nakon restauracije“ te nekoliko foto-zapisa dobivenih pomoću UV spektra zračenja.¹³⁶ Fotografije zatečenog stanja donose nam na uvid loše i zapušteno stanje poliptiha (Sl. 14-15). Na brojnim dijelovima poliptiha u manjim površinama otpala je boja, a na onima gdje je ostala sačuvana pojavile su krakelire (franc. *craquelire*) i podbukline. Tadašnji ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora JAZU Vinko Zlamalik 1967. godine u sklopu kataloga izložbe *Paolo Veneziano i njegov krug* nekoliko stranica posvećuje poliptihu sv. Lucije gdje u kratkim crtama opisuje konzervatorsko-

¹³¹ Žic, 2006., 82.

¹³² Izložba pod naslovom *Paolo Veneziano i njegov krug* održana je u Strossmayerovoj galeriji JAZU u Zagrebu od listopada do prosinca 1967. godine. Maroević, 1967., 148–150.

¹³³ U Arhivu Strossmayerove galerije pohranjeni su dokumenti vezani uz posudbu, preuzimanje i odluci o konzervatorsko-restauratorskim radovima na poliptihu sv. Lucije. Radi se o službenim dopisima koje je tadašnji ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora JAZU Vinko Zlamalik slao Biskupijskom ordinarijatu u Krku. Arhiv Strossmayerove galerije (dalje Arhiv SG), god. 1966., br. 41, 61/1, 61/3, 61/4, 62/1.

¹³⁴ Konzervatorsko-restauratorska dokumentacija iz restauratorskog Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti danas se čuva u arhivu Hrvatskog restauratorskog zavoda. Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, br. 19/ 66.

¹³⁵ Na obrascu je zabilježen 10. travnja 1966. kao primitak djela u Zavod, dok se na poledini fotografija „nakon završetka radova“ navodi 9. prosinac 1966. godine. Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, br. 19/ 66.

¹³⁶ Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, br. 19/ 66.

restauratorski zahvat iz 1966. godine.¹³⁷ Tijekom konzervatorsko-restauratorskog zahvata na poliptihu su očišćeni prikazi od slojeva alteriranih (promijenjenih) lakova.¹³⁸ Ultra-violetne snimke pokazuju retuš oštećenja prethodnih intervencija koji su tijekom restauratorskih radova 1966. godine bili uklonjeni i rekonstruirani tehnikom – *tratteggia* koja je tih godina bila uobičajena u restauratorskoj praksi, a obilježava ju precizni crtkani retuš (Sl. 12-13).¹³⁹ Zlamalik piše kako su umjetnini također „rekonstruirani oštećeni dijelovi rezbarenog okvira te joj je vraćena prvotna dekorativnost i svježina“.¹⁴⁰ Obzirom na današnji požutjeli sloj za pretpostaviti je kako je prof. Lončarić kao završnu fazu u restauraciji poliptiha čitavu površinu premazao damar lakom (Sl. 12).

Četiri desetljeća nakon, 2001. godine, poliptih je vrlo kratko bio pohranjen u Hrvatskom restauratorskom zavodu radi prijenosa na izložbu *L'Europe des Anjou* u Fontenvraudu u Francuskoj.¹⁴¹ Dvogodišnji projekt vezan uz istraživanje trećenta na istočnoj obali Jadrana urodio je izložbom *Stoljeće gotike na Jadranu – slikarstvo u ozračju Paola Veneziana* 2004. godine u sklopu koje je bilo izložen i poliptih s otoka Krka.¹⁴² Zatim je, od lipnja do rujna 2018. godine, prvi puta predstavljen javnosti na području krčke biskupije povodom izložbe *Paolo Veneziano* postavljene u crkvi sv. Kvirina u gradu Krku.¹⁴³

Nakon izložbe, zbog lošeg stanja potaknutog neprimjerenim mikroklimatskim uvjetima, preuzet je na hitnu intervenciju u HRZ-u gdje će biti obavljeni radovi sanacije i učvršćivanja odignutog slikanog sloja, detaljan pregled stanja i prijedlog daljnjih konzervatorsko

¹³⁷ U Arhivu Strossmayerove galerije nije pronađen dokumentacijski karton niti bilo kakva informacija vezana uz konkretne konzervatorsko-restauratorske postupke na poliptihu sv. Lucije iz Jurandvora. Za pretpostaviti je kako restaurator Ivo Lončarić nije pismeno zabilježio korake izvedenih radova, te je usmenom predajom prenio informacije Vinku Zlamaliku koji ih opisuje u katalogu izložbe iz 1967. godine.

¹³⁸ Zlamalik, 1967., 32.

¹³⁹ Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, br. 19/ 66.

¹⁴⁰ Zlamalik, 1967., 32.

¹⁴¹ Izložba pod naslovom *L'Europe des Anjou: Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle* održana je u opatiji Fontevraud, od 16. lipnja do 16. rujna, 2001. godine. Somogy éditions d'Art, *L'Europe des Anjou: Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle*, <http://www.somogy.fr/livre/leurope-des-anjou?ean=9782850564659> (pregledano, 19. svibnja 2018.)

¹⁴² Izložba pod naslovom *Stoljeće gotike na Jadranu – slikarstvo u ozračju Paola Veneziana* održana je u Galeriji Klovićevi dvori, od 19. listopada do 28. studenog 2004. godine. Matica Hrvatska, *Stoljeće gotike na Jadranu – slikarstvo u ozračju Paola Veneziana, Galerija Klovićevi dvori*, 2004., <http://www.matica.hr/vijenac/280/bozanska-ljepota-9690/> (pregledano, 19. svibnja 2018.)

¹⁴³ Izložba pod nazivom *Paolo Veneziano* održana je u crkvi sv. Kvirina (Katedralna riznica) u gradu Krku, od 03. lipnja do kraja rujna 2018. godine. Biskupija Krk, *U katedralnoj riznici u Krku otvorena izložba posvećena Paulu Venezianu* 2018., <https://biskupijakrk.hr/?p=8879> (pregledano, 29. listopada 2018.)

restauratorskih radova, vezan prije svega na promjenu neprimjerenog poledinskog učvršćenja iz vremena austrijske intervencije, a koje je pogodovalo nastanku brojnih podbuklina.¹⁴⁴

Sl. 12 Paolo Veneziano (?), *Sv. Lucija*, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj prije restauracije 1966.

Sl. 13 Paolo Veneziano (?), *Sv. Lucija*, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj prije restauracije, UV snimka, 1966.

Sl. 14 Paolo Veneziano (?), *Sv. Lucija*, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj nakon restauracije, 1966.

Sl. 15 Paolo Veneziano (?), *Sv. Lucija*, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj stanja danas, 2018.

¹⁴⁴ Detaljan iskaz o tekućim konzervatorsko-restauratorskim radovima i budućim koracima ustupila je dr. sc. Višnja Bralić.

4. DOMENICO ACQUAROLI I NJEGOVA RESTAURATORSKA DJELATNOST

Slikar Domenico Acquaroli rođen je u Veneciji 1825., gdje je i umro oko 1900. godine.¹⁴⁵ U svojem je rodnom gradu 1840-ih godina pohađao Akademiju stekavši zvanje akademskog slikara.¹⁴⁶ Nakon školovanja, seli u Trst gdje je dugi niz godina bio aktivan slikar. Okušao se u raznim žanrovima poput: mrtve prirode, povijesnih tema i portreta.¹⁴⁷ Obzirom na slikarsku naobrazbu njegova autorska djela karakterizira dopadljivi i profinjeni akademizam. Najveća koncentracija Acquarolijevih radova na temu sakralnog slikarstva nalazi se na području venetskog zaleđa. Tako je 1857. godine za župnu crkvu sv. Jurja u Chirignagu naslikao palu Sv. Lucija iz Sirakuze, sv. Antun Padovanski i sv. Josip (Sl. 16).¹⁴⁸ U Trstu je za crkvu sv. Ivana naslikao *Križni put*, po uzoru na kompozicijsko rješenje iste teme Giuseppea Lorenza Gatteria (Trst, 1829. – Trst, 1884.) iz tršćanske crkve *Sant Antonio Nuovo*.¹⁴⁹

Sl. 16 Domenico Acquaroli, *Sv. Lucija iz Sirakuze, sv. Antun Padovanski i sv. Josip*, 1857., župna crkva sv. Jurja, Chirignago

¹⁴⁵ Matteo Gardonio, *Domenico Acquaroli*, Arte Ricerca, http://www.artericerca.com/artisti_italiani_ottocento/a/schede_a/Acquaroli%20Domenico%20biografia.htm (pregledano 13. studenog 2018.)

¹⁴⁶ Craievich, 2001., 236, kat. 481.

¹⁴⁷ Matteo Gardonio, *Domenico Acquaroli*, Arte Ricerca, http://www.artericerca.com/artisti_italiani_ottocento/a/schede_a/Acquaroli%20Domenico%20biografia.htm (pregledano 13. studenog 2018.)

¹⁴⁸ Parrocchia di Chirignano, <http://chirignano.altervista.org/origini.shtml> (pregledano 3. prosinca 2018.)

¹⁴⁹ Istituto Matteucci, *Domenico Acquaroli*, <http://www.istitutomatteucci.it/en/artisti-censiti/acquaroli-domenico> (pregledano 3. prosinca 2018.)

U skladu s vremenom i metodama druge polovice XIX. stoljeća akademski slikar Domenico Acquaroli djelovao je i kao restaurator te je bio angažiran za popravak mnogih sakralnih djela na prostoru slovenskog Primorja i Trsta. Naime, često su slikari odnosno umjetnici još od ranog XVII. stoljeća bili angažirani za popravak starih djela zbog čega ih se danas naziva slikarima-restauratorima. Kritično stanje slika i angažiranje „najgorih umjetnika za restauriranje važnih djela“, nagnale su člana venecijanske Akademije, Pietra Edwardsa (Loreto, 1744. – Venecija, 1821.) da predloži osnivanje, plan i program škole za izobrazbu restauratora.¹⁵⁰ Iako njegova zamisao isprva nije bila realizirana, 1778. godine bio je imenovan nadzornikom za restauriranje državnih slika u Veneciji zbog čega venecijanska Akademija postaje prva institucija koja se bavila restauriranjem djela.¹⁵¹ Edwards se zalagao za preventivno konzerviranje, korištenje reverzibilnih materijala u restauratorskom postupku te je osnovao prvi restauratorski laboratorij u Europi.¹⁵² Neupitno je ostavio veliki utjecaj na buduće konzervatorske rasprave i teorije, ali i napravio pomak u polju inovacija u restauratorskoj praksi. U ovom kontekstu vrijedi ponovo spomenuti to kako se Domenico Acquaroli, tri desetljeća nakon Edwardsove smrti, školovao na venecijanskoj Akademiji gdje je vjerojatno stekao i restauratorsko obrazovanje. Acquarolijevo poznavanje restauratorske prakse vezuje se uz jednog od njegovih učitelja na Akademiji – Natalea Schiavonea (1777. – 1858.) koji ga je vjerojatno podučio i restauratorskim vještinama.¹⁵³ O akademskom obrazovanju i cijenjenom restauratorskom radu, još uvijek nedovoljno istraženog slikara Domenica Acquarolija, govori velik broj restauriranih djela od kojih neka imaju visoku umjetničku i povijesnu vrijednost.

Domenicu Acquaroliju je bio povjeren niz restauracija na prostoru slovenskog Primorja, no njegovo ime vežemo i uz restauratorske intervencije na Kvarneru. Krajem osamdesetih godina XIX. stoljeća u sklopu sveobuhvatne obnove franjevačke crkve u Piranu Domenico Acquaroli „je od Vlade iz Trsta bio ovlašćen za popravak klasičnih slika u Piranu“.¹⁵⁴ Povjeren mu je popravak brojnih sakralnih slika koje su bile u lošem stanju. Tom je prilikom restaurirao palu *Bogorodica s Djetetom, sv. Antun Padovanski, sv. Franjo, sv. Klara i sv. Luka* nepoznatog venecijanskog majstora s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća te palu *Prijenos Nazaretske kućice u Loretto* pripisane Andrei Celestiju.¹⁵⁵ Alberto Craievich navodi kako je restauracija povjerena

¹⁵⁰ Vokić, 2007., 16; Sunara, 2017., 52.

¹⁵¹ Jokilehto, 1994., 99–101; Darrow, 2000., 129–151.

¹⁵² Darrow, 2000., 69–115.

¹⁵³ Žic, 2006., 110; Istituto Matteucci, *Domenico Acquaroli*, <http://www.istitutomatteucci.it/en/artisti-censiti/acquaroli-domenico> (pregledano 3. prosinca 2018.)

¹⁵⁴ Prijepis dokumenta iz Arhiva Konzervatorskog ureda iz Splita preuzet od: Čapeta Rakić, 2011., 263–264.

¹⁵⁵ Brejc, 1983., 142; Craievich, 2001., 215, 220, kat. 400, 412.

sveprisutnom (*all'onniprisente*) Acquaroliju koji je pale u znatnom dijelu preslikao zbog čega su boje izgubile originalnu živost.¹⁵⁶ Njegova najznačajnija intervencija iz franjevačke crkve zasigurno je restauracija pale *Bogorodice s Djetetom i svecima* koju je 1518. godine naslikao Vittore Carpaccio s radionicom. Godine 1885. Acquaroli je na pali uklonio uljne preslike, zapunio nedostajuće dijelove otpalog slikanog sloja te ih retuširao u tehnici tempere.¹⁵⁷ U kupoli iste kapele naslikao je poprsja dvanaest apostola.¹⁵⁸ Za vrijeme boravka u Piranu naslikao je i tri portreta koja se danas čuvaju u piranskoj gradskoj vijećnici, a od kojih se samo jedan može identificirati. Radi se o portretu Mattea Furiania koji je ujedno signiran i datiran s 1886. godinom.¹⁵⁹ Portrete je slikao u maniri Jožefa Tominca (Gorica, 1790. – Gradišče nad Prvačino, 1866.), talijanskog slikara slovenskog porijekla.¹⁶⁰ Domenico je 1868. godine signirao Garibaldijev portret koji se danas čuva u *Museo nazionale del Risorgimento italiano* u Torinu.¹⁶¹

Uz Carpaccia, Acquaroliju su povjerene restauracije vrijednih umjetničkih djela poput pale *Bogorodica s Djetetom i svecima* iz crkve sv. Mavra u Izoli koju je 1537. godine naslikao Girolamo da Santacroce.¹⁶² Naime, sačuvan je arhivski podatak o tome kako je tadašnje *Ministarstvo prosvjete i kulture* u Beču 1888. godine odobrilo i platilo restauriranje slike *Dominicu Acquaroliju*.¹⁶³ Međutim, godine 1911. u izvješću *Središnjeg povjerenstva* stoji kako je poslan zahtjev o potrebi nove restauracije komentirajući pritom posljednji (Acquarolijev) restauratorski zahvat iz 1888. godine. Slika je tada bila prenesena s drvenog na platneni nositelj prilikom čega je slikani sloj u velikoj mjeri ostrugan i preslikan, te je veza između sloja boje i platna s vremenom oslabila.¹⁶⁴ Acquarolijevim preslicima pala je dobila zelenkasti metalni ton, dok je gotovo do nečitljivosti preslikana Girolamova signatura s datacijom.¹⁶⁵ Slijedom svega iznesenog *Ministarstvo* je odobrilo novi zahtjev za restauracijom i dodijelio ga austrijskom restauratoru Hermannu Ritschlu. Godine 1912. Ritschl sliku postavlja na novo platno, uklanja

¹⁵⁶ Craievich, 2001., 215, 220, kat. 400, 412.

¹⁵⁷ Parma, 2013., 76–78.

¹⁵⁸ Craievich, 2001., 226–227, kat. 422.

¹⁵⁹ Signirano desno dolje uz 1886. godinu. Brejc, 1983., 183.

¹⁶⁰ Istituto Matteucci, *Domenico Acquaroli*, <http://www.istitutomatteucci.it/en/artisti-censiti/acquaroli-domenico> (pregledano 3. prosinca 2018.)

¹⁶¹ *Giuseppe Garibaldi e il suo mito nella pittura*, Opere dalla Collezione Tronca, Torino, 2014., str. 42–43., http://www.cr.piemonte.it/web/media/files/Catalogo_Garibaldi_web.pdf (pristupljeno 3. prosinca 2018.)

¹⁶² Brejc, 1983., 121–122.

¹⁶³ Prijevod i prijepis izvješća *Središnjeg povjerenstva* uz komentare o D. Acquarolijevoj (1888.) i H. Ritschlovoj (1912.) restauraciji u potpunosti su preuzeti od: Čapeta Rakić, 2011., 267.

¹⁶⁴ Čapeta Rakić, 2011., 267. Prijenos slikanog sloja na novi transfer bio je popularan u XVIII. i XIX. stoljeću. Radi se o tehnički vrlo zahtjevnom postupku koji iziskuje vještinu restauratora. Ackroyd, 2012., 476.

¹⁶⁵ Brejc, 1983., 121–122.

Acquarolijev preslik iz 1888. godine te ulazi u rekonstrukciju većih ploha kako bi slika ostavila dojam zatvorene cjeline.¹⁶⁶

Poput mnogih aktivnih akademskih slikara posljednje četvrtine XIX. stoljeća, Domenico Acquaroli djeluje i kao restaurator unutar austrijskog sustava zaštite spomenika. Naime, dokumenti *Središnjeg povjerenstva* iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, vezani uz restauraciju franjevačke pale iz grada Krka, rasvjetljuju sudionike, postupak odobravanja i službenog poslanja Domenica Acquarolija na otok Krk.¹⁶⁷

4.1. Restauratorska djelatnost Domenica Acquarolija na otoku Krku

Početkom devedesetih godina XIX. stoljeća intervencije Domenica Acquarolija možemo pratiti na otoku Krku. Godine 1892. i 1893. arhivski je zabilježen njegov boravak na Krku gdje je restaurirao dvije franjevačke pale, jednu u gradu Krku, a drugu na Košljunu. Arhivski dokumenti Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu objelodanili su dosad nerazjašnjene okolnosti dolaska Acquarolija na otok Krk. Naime, priprema „terena“ i odabir restauratora odvijala se nekoliko godina prije, 1890. godine kada profesor Josef Mathias von Trenkwald¹⁶⁸ u sklopu programa i tekuće obnove krčke franjevačke crkve odobrava Giovanni Righettijev¹⁶⁹ zahtjev za obnovom (*wiederherstellung vorgessagt*) iznimno vrijedne oltarne pale glavnog oltara – „rad Bellinija ili Pordenonea“. ¹⁷⁰ Righetti kao konzervator II. odjeljenja za Trst i okolice šalje službeni dopis nadležnom profesoru Trenkwaldu kojim predlaže da se restauracija trošne pale povjeri slikaru Domenicu Acquaroliju, za kojeg navodi kako je restauratorsku spretnost pokazao prilikom restauracija pala Vittorea Carpaccia iz Pirana i Girolama da Santacrocea iz Izole.¹⁷¹ Pritom ističe kako bi se Acquarolija moralo službeno poslati da restauraciju obavi *in situ* zbog opasnosti od dodatnih oštećenja pale koje bi mogao prouzročiti eventualni transport u Beč.¹⁷²

¹⁶⁶ Čapeta Rakić, 2011., 268.

¹⁶⁷ HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 88., 1890.

¹⁶⁸ Josef Mathias von Trenkwald (Prag, 1824. – Perchtoldsdorf, 1897.) bio je slikar i profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Od 1877. godine postaje članom i stručnjakom za slikarstvo u *Središnjem povjerenstvu*. Trenkwald je izdavao stručna mišljenja i savjete za restauriranje slika te je kao profesor na ALU utjecao na svoje studente. Godine 1895. donio je zahtjev za osnivanjem Škole restauriranja, no donošenje konačne odluke bilo je odgođeno. Čorić, 2010., 125, 127–129, 178, 291, 524.

¹⁶⁹ Giovanni Righetti (Trst, 1827. – Trst, 1901.) bio je arhitekt školovan na venecijanskoj Akademiji 40-ih godina XIX. stoljeća. Od 1876. do 1901. godine vrši dužnost konzervatora II. odjeljenja za Kopar, Lošinj, Pazin, Poreč, Krk, Volosko, Trst i gradove Trst i Rovinj. Čorić, 2010., 183–184, 522.

Righetti je na poziciji konzervatora II. odjeljenja naslijedio carskog konzervatora za Primorje, Pietra Kandlera (Trst, 1804. – Trst, 1872.) aktivnog u razdoblju od 1857. do 1871. godine. Guštin, Čebren Lipovec, 2010., 12–13.

¹⁷⁰ HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 88., 1890.

¹⁷¹ HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 88., 1890.

¹⁷² HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 88., 1891.

Dodatan argument o tome kako je Domenico Acquaroli bio dijelom sustava zaštite spomenika u Austrijskom Primorju, posredno može posvjedočiti dopis gvardijana hvarskog franjevačkog samostana. Fra Serafin Ivanović gvardijan samostana na Hvaru 1894. godine šalje pismenu zamolbu konzervatoru Frani Buliću da restauraciju vrijednih slika iz hvarskog franjevačkog samostana povjeri Acquaroliju. Naime, gvardijan još od 1892. „*radi da bi mogao dobiti vrstnog restauratora Gosp. Domenico Aquaroli iz Firenze, koji je od Vlade iz Trsta bio ovlašćen za popravak klasičnih slika u Piranu, kako Vam to može najbolje kazati O. Jerko Granić koji se tamo nahodi. Prošastih dana prikazao mi se je ovdje isti Acquaroli koji radi na Rieci Senjskoj i ja sam ugovorio šnjime da bi došao na Hvar [...]*“.¹⁷³ Prema citiranom, Acquaroli je boravio i u Rijeci, tada vrlo važnoj pomorskoj luci koja je bila povezana s Trstom, slobodnim gradom i značajnom lukom čitave Austro-Ugarske Monarhije. U Rijeci je 1898. godine restaurirao baroknu sliku iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog Primorja *Dolazak cara Karla VI. u Rijeku 1728. godine* na kojoj je, vjerojatno zaveden predajom, preko oštećena lica cara Karla VI. naslikao fizionomiju lica cara Josipa II.¹⁷⁴

Snažan dokaz o Acquarolijevom boravku na Krku donosi Žic Rokov koji navodi kako je palu za župnu crkvu u Vrhcu naslikao u „trećoredskom samostanu u Krku“.¹⁷⁵ Dakle, za vrijeme ili nedugo nakon restauracije krčke franjevačke pale 1893. godine Acquaroli je za tadašnji glavni oltar župne crkve sv. Mihovila u Vrhcu naslikao palu *Bogorodica s Djetetom, sv. Stošija i sv. Mihovil Arkandeo* (Sl. 17). Profinjene akademske manire ustaljenih formi jasno pokazuje lik sv. Mihovila koji je u identičnoj, no ipak manje pokrenutoj, pozi preuzet rješenjem Guida Renija (Bologna, 1575. – Bologna, 1642.) s pale *Sv. Mihovil Arkandeo* iz 1636. godine iz rimske crkve *Santa Maria della Concezione dei Cappucini*.¹⁷⁶

¹⁷³ Međutim, slike iz hvarske franjevačke crkve povjerene su bečkom restauratoru prof. Eduardu Gerischu. Prijepis dokumenta iz Arhiva Konzervatorskog ureda iz Splita u cijelosti preuzet od: Čapeta Rakić, 2011., 263–264.

¹⁷⁴ Potpis *D. Acquaroli ristauo 1898* uz donji lijevi rub slike neupitno dokazuje restauratorsku intervenciju Domenica Acquarolija. Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, *120 godina – Dolazak cara Karla VI u Rijeku*, <http://ppmhp.hr/120-godina-dolazak-cara-karla-vi-u-rijeku/> (pregledano 14. studenog 2018.)

¹⁷⁵ Žic Rokov, 2002.b [1977.], 340.

¹⁷⁶ Art Renewal Center, *Giudo Reni, The Archangel Michael Defeating Satan*, <https://www.artrenewal.org/Artwork/Index/43092> (pristupljeno 17. prosinca 2018)

Sl. 17 Domenico Acquarelli, *Bogorodica s Djetetom, sv. Stošijom i sv. Mihovilom Arkandjelom*, 1893., ulje na platnu, župna crkva sv. Mihovila, Vrh

4.2. Oltarna pala *Sveti razgovor* iz franjevačke crkve sv. Franje Asiškog u Krku

Iznad menze glavnog oltara franjevačke crkve sv. Franje Asiškog u gradu Krku nalazi se renesansna oltarna pala slikana tehnikom masne tempere i ulja na drvu (kat. 4.). Palu nosi drveni profilirani ukrasni okvir iz XX. stoljeća koji je pričvršćen za zidanu nišu iznad oltarne menze. Na samom vrhu piramidalne kompozicije prikazana je Bogorodica s Djetetom na prijestolju u Svetom razgovoru. Podno trona simetrično je sa svake strane postavljeno po pet franjevačkih svetaca i svetica. S lijeve strane nalaze se dva neprepoznata sveca, sv. Franjo Asiški, sv. Bonaventura i sv. Klara, a s desna: sv. Antun Padovanski, sv. Ljudevit Tuluški, dva franjevca i sv. Agneza.¹⁷⁷ Popločani pod nad kojim stoje franjevci povezan je s tronom dvjema stubama na čijim se naličjima nalaze dva natpisa. Podno trona natpis • M • D • XXXI •, bez dvojbe 1531.,

¹⁷⁷ Sobota Matejčić, 2011.a, 170, kat. 35.

označava godinu nastanka djela. Natpis na donjoj stubi donosi podatak o donatoru, fra. Petru Krašoviću iz Krka: *SVPTIB • P • F • P • CRASSOVICH • DE • VEGLA •*.¹⁷⁸ Čitavom kompozicijom dominira zagasito crvena i siva boja franjevačkih habita u kontrastu sa žarko žutom i plavom bojom neba ponad Bogorodice s Djetetom.

Sredinom XIX. stoljeća Mijat Sabljar donosi prvi opis i prijepis natpisa pale, dok ju je 1860. godine Ivan Kukuljević Sakcinski pripisao slikaru Girolamu da Santacroceu.¹⁷⁹ Izvješća *Središnjeg povjerenstva* iz 1890. i 1900. godine donose dva identična kratka spomena pale.¹⁸⁰ Izvješća ne spominju prošle, tekuće niti buduće intervencije što znači da je umjetnina tada bila u dobrom stanju. Konzervator Enrico Majonica¹⁸¹ 1890. godine u kratkoj bilješci atribuirala palu talijanskom umjetniku Giovanniju Antoniju Liciniju di Pordenoneu. Njegovu atribuciju, deset godina nakon, ponavlja i Wilhelm Anton Neumann.¹⁸² Međutim, 1937. godine Doroteja Westphal krčku palu pripisuje opusu Bernardina Licinia (Poscante, oko 1489. – Venecija, 1565.). Atribuciju je donijela na temelju komparativne analize Licinijeva najuspješnijeg djela pale *Sacra conversazione* iz 1535. godine za franjevačku crkvu *Sta. Maria Gloriosa dei Frari* u Veneciji¹⁸³ koja je dimenzijama gotovo identična krčkoj.¹⁸⁴ Opaža kako „motiv Majke i djeteta, koji se nagibaju na suprotne strane potječu od Tizianove Bogorodice kuće Pesaro u istoj mletačkoj crkvi, a nalazi se na obadva oltara Licinijeva“.¹⁸⁵ Do današnjih dana djelo je ubrojeno

¹⁷⁸ Natpis preuzet od: Arhiv HRZ, *Oltarska slika, Giovanni Licinio da Pordenone, crkva franjevaca glagoljaša u mjestu Krk*, br. 758/ 1167; U Bartolijevom zborniku iz franjevačkog arhiva samostana u Krku spominje se fra Petar Krašović Krčanin, konventualac, član zajednice samostana sv. Franje u Krku. Prema natpisu kojeg prijevodi kao: *SUMPTIBUS PII FRATRIS PETRI CRASSOVICH DE VEGLA*, Gordana Sobota Matejčić donatora Krašovića identificirala je s frontalno postavljenim franjevcem (iza sv. Franje) pogleda uprta ka promatraču. Sobota Matejčić, 2011.a, 172, kat. 35.

¹⁷⁹ Sobota Matejčić, 2011.a, 170, 172, kat. 35.

¹⁸⁰ „U crkvi franjevačkog samostana u Krku nalazi se oltarna pala s prikazom Blažene Djevice Marije okružene svecima, autora Giovannija Licinija di Pordenonea iz 1531. godine.“ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*In der Kirche des Franciscaner-Klosters zu Veglia befindet sich ein Altar-Bild, vorstellend die Muttergottes umgeben von Heiligen, das, als aus 1531 stammend, dem Giovanni Licinio di Pordenone zugeschrieben wird*“. *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XVI., Wien, 1890., 90; *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XXVI., Wien, 1900., 195.

¹⁸¹ Enrico Majonica (Trst, 1853. – Trst, 1916.) bio je arheolog, koji od 1879. godine obavlja dužnost dopisnika za Primorje. Od 1882. bio je voditelj novoosnovanog muzeja u Akvileji i konzervator I. i III. odjeljenja za područje Gorice i grad Gorice, Gradiške, Sežane, Tolmina. Ćorić, 2010., 182, 360–361, 519–520.

¹⁸² Wilhelm Anton Neumann je zamijenio Bernardina Licinija i Giovannija Antonija da Pordenonea vodeći se pogreškom Giorgia Vasaria koji je ne znajući za Bernardina Licinia njegove biografske podatke zamijenio s Giovannijem Antonijem Licinijem da Pordenoneom. Zabunu rješava 1903. godine Gustav Ludwig objavom arhivskih izvora o Bernardinu Liciniju kao zasebnom slikaru. Rušin Bulić, 2010., 99; Sobota Matejčić, 2011.a, 172, kat. 35.

¹⁸³ Westphal, 1937., 34.

¹⁸⁴ Bogorodica s Djetetom na prijestolju sa svecima, 1535., ulje na platnu, 280 x 190 cm, *Santa Maria Gloriosa dei Frari*, Venecija. Web Gallery of Art, *Bernardino Licinio*, <https://www.wga.hu/index1.html> (pregledano 13. studenog 2018.)

¹⁸⁵ Westphal, 1937., 34.

u opus Bernardina Licinia, venecijanskog slikara iz okolice Bergama koji vrhunac svoje umjetnosti doseže između drugog i trećeg desetljeća XVI. stoljeća.¹⁸⁶

4.2.1. Povijesne intervencije na oltarnoj pali za vrijeme austrijske uprave

„Krčka je slika znatno restaurirana“, primijetila je Doroteja Westphal 1937. godine.¹⁸⁷ Iako arhivski podaci samostana ne donose cjelovit odgovor na pitanje povijesti restauracije pale, dokumenti pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, konzervatorsko-restauratorska dokumentacija Brune Bulića te rezultati provedenih analiza konzervatorsko-restauratorskih radova Restauratorskog odjela Hrvatskog restauratorskog zavoda u Rijeci, donose niz saznanja o stanju umjetnine, sudionicima, odabiru adekvatnog restauratora i tijeku restauracije za vrijeme austrijske uprave.

Tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova između 2008. i 2018. godine izvedenim u Restauratorskom odjelu Hrvatskog restauratorskog zavoda u Rijeci Ana Rušin Bulić uz pomoć rezultata laboratorijskih analiza dolazi do niza saznanja i otkrića o slijedu povijesnih intervencija na pali.¹⁸⁸ Provedenom analizom topljivosti različitih slojeva premaza, ljepila i zakita Rušin Bulić preslike dijeli u tri skupine: preslici iz XX. stoljeća, preslici iz XIX. stoljeća i stariji preslici. Najstariji preslici i zakiti teško su se mogli prepoznati golim okom te je za njihovo raspoznavanje korišteno koso svjetlo, RTG snimke, UV svjetlo i mikroskop (Sl. 19, 21). Na dnu pale, na središnjoj tamnom pločici, ispod gustog preslika RTG snimkom uočen je natpis *DIE VI FEB. ANO. M. D. CCXX*.¹⁸⁹ Stoga se 6. svibnja 1720. godine uzima vremenom izvršenja prve poznate intervencije na pali. Nakon 1720., uslijedila je intervencija kraćenja drvenog nositelja prilikom čega su bili odstranjeni rubni dijelovi pale,¹⁹⁰ dok je stoljeće nakon, na njoj izveden restauratorski zahvat (do danas) nepoznatog restauratora.¹⁹¹

Najopsežnija intervencija dogodila se za vrijeme austrijske uprave na valu temeljitih restauracija iz zadnje četvrtine XIX. stoljeća. U Ljetopisu samostana sv. Franje u Krku pohranjena je vrijedna bilješka koja otkriva aktera intervencije iz XIX. stoljeća: „1892. slikar talijanac Acquaroli popravio je palu Velikog oltara za Kr. 1200.“¹⁹² Upravo se na krčkoj

¹⁸⁶ Gamulin, 1986., 71–72; Žic, 2006., 124; Sobota Matejčić, 2011.a, 170–173, kat. 35.

¹⁸⁷ Westphal, 1937., 34.

¹⁸⁸ Rušin Bulić, 2010., 99–108.

¹⁸⁹ Isto, 103.

¹⁹⁰ Kako je u ovoj fazi boja kojom se mazao rub drvenog nositelja prekrila natpis iz 1720., zaključeno je kako kraćenje nije bilo dio intervencije iz 1720. već neke kasnije. Isto, 104–105.

¹⁹¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, 1860. godine, atribuirajući palu Girolamu da Santacroceu navodi „loš restauratorski zahvat [pale] iz 1825. godine“. Sobota Matejčić, 2011.a, 172, kat. 35.

¹⁹² Bilješku je u Ljetopisu samostana pronašao tadašnji gvardijan fra Vlado Rožić (Dugobabe, 1973. – Zagreb, 2016.). Rušin Bulić, 2010., 105.

franjevačkoj pali bilježi prva, za sada znana, intervencija talijanskog restauratora Domenica Acquarolija na otoku Krku. Nedostatak ili uklanjanje Acquarolijevog potpisa moguće je pripisati brojnim kasnijim intervencijama. Iz sačuvanih dokumenata *Središnjeg povjerenstva* koji su pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu saznajemo kako je Domenico Acquaroli, odobrenjem članova *Središnjeg povjerenstva*, službeno poslan na otok Krk u jeku obnove franjevačke crkve, kako bi poduzeo zaštitni zahvat nad visokovrijednom glavnom oltarnom palom. Postupak odobrenja zaštitnih zahvata na trošnoj pali trajao je dvije godine. Naime, 1890. godine nadležni konzervator II. odjeljenja Righetti po dogovoru s dopisnikom Enricom Nordijem¹⁹³ *Središnjem povjerenstvu* šalje zahtjev za restauraciju spomenute pale predlažući, *dovoljno kompetentnog* slikara Domenica Acquarolija. S druge strane, opravdani razlog Acquarolijevog poslanja na otok Krk i obnova *in situ*, bio je problem transporta odnosno rizik od potpunog uništenja i oštećenja velike teške drvene pale prilikom demontaže i dopremanja u Beč.¹⁹⁴

Na koji način je intervenirao i koju je metodu koristio najpreciznije donose rezultati spomenutih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja iz 2008., ali i terenski rad restauratora Brune Bulića iz 1959. godine. Prilikom pregleda stanja slike na terenu Bulić zaključuje kako se radi o mnogobrojnim, no „znalački učinjenim preslicima“.¹⁹⁵ Njegov stručan komentar na intervenciju s kraja XIX. stoljeća može nam potvrditi Acquarolijevu slikarsku vještinu i restauratorsku naobrazbu. Acquaroli je zakitao pukotine i odlijepljene spojeve drvenog nosioca. Retuš je nastao s namjerom rekonstrukcije slikanog sloja na mjestima oštećenja. Njima su na nekim dijelovima slike u manjoj mjeri preslikani i dijelovi neoštećenog originala kao na donjem dijelu plašta sv. Ljudevita Tuluškog ili Bogorodičinog stopala.¹⁹⁶ Kao akademski obrazovani slikar, imao je razvijene vještine kopiranja, stoga je u preslicima vrlo precizno nastavio oslikavati originalne dijelove koji se poklapaju s izgubljenim slikanim slojem. Obilniji preslici primjetni su, međutim, na inkarnatima. Iako se zbog preslika izgubila dubina i prozračnost kompozicije, Acquaroli ih je uspješno uravnotežio s koloritom originalnog slikanog sloja.¹⁹⁷ Iz svega se može zaključiti kako je svojim intervencijama težio cjelovitoj restauraciji slike. Alois

¹⁹³ Enrico Nordio (Trst, 1851. – Trst, 1923.) bio je arhitekt i G. Righettijev učenik. Od 1879. do 1902. obavljao je dužnost dopisnika za područje Trsta i okolice. Nakon G. Righettijeve smrti, 1902. godine, imenovan je konzervatorom II. odjeljenja za Primorje. Tu je dužnost obavljao do 1923. godine. Ćorić, 2010., 183; Guštin, Čebren Lipovec, 2010., 12–13.

¹⁹⁴ HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 88., 1891.

¹⁹⁵ Arhiv HRZ, *Oltarska slika, Giovanni Licinio da Pordenone, crkva franjevac glagoljaša u mjestu Krk*, br. 758/1167.

¹⁹⁶ Rušin Bulić, 2010., 103.

¹⁹⁷ Isto, 105.

Riegl, dva desetljeća nakon, takvu restauratorsku praksu naziva *konzervativnim* pristupom – pristupom koji je bio skloniji dovršavanju i ne prikazivanju razlika između izvornih i restauriranih dijelova.¹⁹⁸ Konzervator Wilhelm Anton Neumman u izvješću iz 1900. godine spominje palu, no ne komentira njezino stanje niti njezinu osam godina staru restauraciju. Stoga se može pretpostaviti kako je djelo bilo u dobrom stanju i nije bilo potrebe da se podvrgne ponovnoj restauraciji za vrijeme austrijske uprave.

4.2.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na oltarnoj pali

Fotografija Dragutina Kniewalda s početka 1930-ih godina objavljena uz članak Doroteje Westphal 1937. godine donosi nam vrijedne informacije o stanju umjetnine (Sl. 18). Vidljivi su, prethodno izneseni, Acquarolijevi radovi na zapunjavanju pukotina kitom, ali i naknadni gubici slikanih slojeva na spojevima drvenog nositelja.

Sl. 18 Bernardino Licinio, *Sveti Razgovor*, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; fotografija oko 1930. (snimio: Dragutin Kniewald)

¹⁹⁸ Riegl, 2006. [1903.], 384.

Za vrijeme terenskog rada na otoku Krku, u srpnju 1959. godine, konzervatoru Bruni Buliću povjerena je restauracija Licinijeve pale. U pisanoj dokumentaciji, Bulić navodi kako je drveni nositelj u središtu bio odlijepljen s do šest milimetara šupljine između dasaka. Slikani sloj pale bio je djelomično prljav i preslikan, boja se ljuštila te je imala nekoliko većih mehaničkih oštećenja odnosno ogrebotina u donjem dijelu.¹⁹⁹ Bulić je na pali očistio površinu, zakitao i učvrstio nestabilne i odignute slikane slojeve, a novonastala oštećenja retuširao akvarelom. Cijelu je sliku premazao damar lakom.²⁰⁰ Napominje kako bi: „sliku trebalo do koje godine temeljito popraviti u našem Zavodu u Zagrebu. Čini mi se da je drvo napadnuto po crvotočini, pa bi trebalo zakrpati pukotine drvenim umecima što na licu mjesta nije moguće. Ogromni format teško je prenašati i skidati sa tog mjesta“.²⁰¹ Međutim, tek pola stoljeća kasnije umjetnina je bila podvrgnuta idućoj restauraciji.

Recentniji konzervatorsko-restauratorski radovi provedeni su, isprva preventivno *in situ* 2008., te potom u radionici Restauratorskog odjela Hrvatskog restauratorskog zavoda u Rijeci od 2008. do 2018. godine. Umjetnina je prilikom pregleda 2008. godine zatečena u vrlo lošem stanju s nataloženim slojem atmosferskih nečistoća, potamnjelom matiranom slikanom površinom kao i nizom višekratnih neurednih zakita i mjestimičnih preslika (Sl. 22). Velike oscilacije relativne vlažnosti zraka i grube intervencije na potpornom sustavu poledine slike koje su se odnosile na fiksiranje mobilnih dijelova uzrokovali su odvajanje preparacije i slikanog sloja od nosioca kao i niz oštećenja starijih zakita na spojevima dasaka i pukotinama.²⁰² Tijekom čišćenja uklonjeni su noviji preslici, a zadržani stariji (Sl. 20). Također, drveni nosioc je bio napadnut crvotočinom što je dodatno oslabilo njegovu strukturu. Sanirane su pukotine, novim elastičnim potpornim sistemom, ojačani su spojevi dasaka dok je retuš izveden gvašem te nakon lakiranja dovršen lazurnim bojama.²⁰³

¹⁹⁹ Arhiv HRZ, *Oltarska slika, Giovanni Licinio da Pordenone, crkva franjevac glagoljaša u mjestu Krk*, br. 758/1167.

²⁰⁰ Isto.

²⁰¹ Isto.

²⁰² Rušin Bulić, 2010., 101–105.

²⁰³ Isto, 104–105.

Rušin Bulić, Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)

Sl. 19 Bernardino Licinio, *Sveti Razgovor*, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova 2008.

Sl. 20 Bernardino Licinio, *Sveti Razgovor*, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova, snimka u ultraljubičastom dijelu spektra

Sl. 21 Bernardino Licinio, *Sveti Razgovor*, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova, snimka u infracrvenom dijelu spektra

Sl. 22 Bernardino Licinio, *Sveti Razgovor*, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje tijekom radova, nakon prve faze retuša gvašem

4.3. Poliptih *Bogorodice s Djetetom i svecima* iz franjevačke crkve Marijina Navještenja na otoku Košljunu

Poliptih glavnog oltara franjevačke crkve Marijina Navještenja na otoku Košljunu jedan je od *najljepših i najbolje dokumentiranih oltarnih cjelina iz opusa* Girolama da Santacrocea (Santa Croce, 1480/ 85. – Venecija, 1556.).²⁰⁴ Poliptih *Bogorodice s Djetetom na prijestolju s franjevačkim svecima* isporučen je 1535. godine iz Venecije, te je ujedno i prvo Girolamovo djelo izrađeno za istočnu obalu Jadrana.²⁰⁵ Školovan u radionici Gentilea Bellinija, Girolamo da Santacroce, nakon osamostaljenja 1518. godine postaje voditelj uspješne i vrlo produktivne radionice.²⁰⁶

Poliptih se sastoji od deset slika ugrađenih u pozlaćeni izrezbareni drveni retabl (kat. 5.). Pet velikih slika rađeno je uljanim bojama na platnu, a šest manjih naslikanih temperom na drvu čine predelu. Unutar trolučnog retabla nalaze se tri velika platna polukružnog završetka. Zabat s golubicom Svetoga Duha kruni središnje najviše i najšire platno. Na središnjem platnu prikazana je Bogorodica s Djetetom u mandorli okružena anđelima podno kojih se nalaze četiri franjevačka sveca, počevši slijeva nadesno: sv. Bonaventura, sv. Franjo Asiški, sv. Antun Padovanski i sv. Ljudevit Tuluški.²⁰⁷ U desnom donjem kutu stoji natpis *IHERONIMO • DA • SĀTA • CROCE • MDXXXV*, potpis slikara Girolama da Santacrocea i 1535. kao godina dovršetka djela.²⁰⁸ Dva bočna platna manjih dimenzija prikazuju po tri sveca: sv. Kvirina, sv. Ivan Krstitelja i sv. Katarinu Aleksandrijsku na lijevom platnu, te sv. Jeronima, sv. Josipa i sv. Klaru na desnom.²⁰⁹ Iznad njih, sa svake strane, nalaze se dva manja platna s arkandelom Gabrijelom na lijevoj te Bogorodicom Navještenja na desnoj strani. Predelu oltara krasi šest temeperom na drvu oslikanih prizora iz Marijinog života, redom slijeva nadesno: Bezgrješna među simbolima litanija, Rođenje Marijino, Prikazanje Marije u Hramu, Obrezanje Kristovo, Pohodjenje i Uznesenje Marijino.²¹⁰

²⁰⁴ Čapeta Rakić, 2011., 48; Web Gallery of Art, *Girolamo da Santa Croce*, <https://www.wga.hu/index.html> (pregledano 13. studenog 2018.)

²⁰⁵ Uz djelomičan prijepis oporuke Katarine Dandolo, rođene Frankapan sačuvan je i ugovor za izradu košljunskog poliptiha. Ugovor je sklopljen 5. travnja 1534. godine između gvardijana samostana fra Frane Šubića, Stjepana Trevisana prokuratora samostana te Alvisea Reniera sa stolarom Bartolomeom, rezbarom Sebastijanom Jakovljevim, zlatarom Franom Bragadinom te slikarom Girolamom da Santacroceom. Ugovorom su nam do danas ostale sačuvane cijene rada pojedinih majstora od kojih je najviše dobio zlatar s 57 dukata nakon kojeg slijedi slikar Girolamo s 56 od sveukupno 174 dukata. Wyroubal, 1960., 140–141; Žic, 2006., 109; Sobota Matejčić, 2011.b, 179, kat. 38; Čapeta Rakić, 2011., 120–124.

²⁰⁶ Sobota Matejčić, 2011.b, 182, kat. 38.

²⁰⁷ Čapeta Rakić, 2011., 278, kat. 10.

²⁰⁸ Westphal, 1937., 24.

²⁰⁹ Čapeta Rakić, 2011., 278, kat. 10.

²¹⁰ Isto, 278–281, kat. 10.

4.3.1. Povijesne intervencije na poliptihu za vrijeme austrijske uprave

Oltar je, riječima Doroteje Westphal, bio „znatno restauriran“.²¹¹ Današnji izgled i očuvanost poliptiha možemo pripisati dvjema većim restauracijama, prvoj s kraja XIX. stoljeća i drugoj pola stoljeća kasnije. Vrijednu informaciju o ranijoj intervenciji, metodi i zatečenom stanju donosi dokumentacija o konzervatorsko-restauratorskim radovima Zavoda za restauriranje umjetnina JAZU iz 1959. i 1960. godine. Naime, prilikom terenskog obilaska, u izvješću restaurator Bruno Bulić komentira kako je pala „priličito usčuvana i već jednom spretno restaurirana po D. Acquaroliju 1893.“ navodeći „Anđela, Mariju Navještenja i tri velike slike središta“.²¹² Prema tome, možemo zaključiti kako je Acquaroli intervenirao (isključivo) na slikama platnenog nositelja.

U pratećoj dokumentaciji iz 1960. godine restauratori Bruno Bulić i Zvonimir Wyrubal komentiraju kako slike imaju „dosta retuša“ koji je bio „vješt i lazuran“.²¹³ Stručno izvješće o konzervatorsko-restauratorskim radovima objavljuje Zvonimir Wyrubal u članku *Poliptih Girolama da Sta Croce na Košljunu* navodeći kako je tijekom zahvata 1960. godine na poledini centralnog platna uočen natpis *DOM^{CO} ACQUAROLI RESTAURO 1983*. Uz to, Wyrubal objavljuje arhivski podatak o tome kako je Acquaroli sliku restaurirao uz honorar od 225 forinti.²¹⁴

Nažalost, nema mnogo podataka o tome u kakvom je stanju djelo bilo prije Acquarolijeve popravka i što je talijanski restaurator popravio. O stanju umjetnine samo pet godina nakon Acquarolijeve intervencije izvješćuje Anton Wilhelm Neumann, koji ne spominjući ime restauratora, piše kako je slikana površina prepuna krakelira ponad koje se nalazi debeli sloj laka.²¹⁵ Baveći se djelima radionice obitelji Santacroce na istočnoj obali Jadrana Ivana Čapeta Rakić u sklopu doktorske disertacije istražila je dostupne izvore o restauratorskim zahvatima košljunskog poliptiha. Zaključila je kako nije poznato jesu li slike za vrijeme austrijske uprave ponovo bile popravljane. Navod o mogućem austrijskom popravku, a kojeg donosi Čapeta Rakić, pohranjen je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Naime, radi se o konzervatoru

²¹¹ Westphal, 1937., 23.

²¹² Arhiv HRZ, *Poliptih, Ihierolamo da Santacroce, franjevački samostan Košljun Punat Krk*, br. 757/ 1166.

²¹³ Arhiv HRZ, *Girolamo da Sta Croce, franjevački samostan na Košljunu na otoku Krku*, br. 836/ 1226.

²¹⁴ Wyrubal, 1960., 141.

²¹⁵ „Slikani sloj prepun je pukotina nad kojima leži debeli premaz laka“. S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „Die Farben haben durch Sprünge fehr gelitten, eine in dicker Lack liegt darauf.“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XXIV, Wien, 1898., 164.

II. odjeljenja Josefu Petrisu²¹⁶ koji 1908. godine šalje izvješće *Središnjem povjerenstvu* apelirajući na ponovni popravak poliptiha navodeći kako ga je „1893. s lošim rezultatom restaurirao slikar Acquaroli“.²¹⁷ Komentar restauratorske intervencije „lošeg rezultata“ pratio je Domenico Acquarolija i na restauraciji već spomenute pale Girolama da Santacrocea *Bogorodice s Djetetom i svecima* iz crkve sv. Mavra u Izoli.²¹⁸ Negativan komentar austrijskog konzervatora Neumanna može se objasniti smjenom i sukobom generacija unutar *Središnjeg povjerenstva*. Nove generacije, koje je predvodio Alois Riegl, zalagale su se za promjenu dotadašnjih konzervatorskih teorija, koncepcija i metoda.²¹⁹ Težili su minimalnom restauratorskom uplitanju, a naglasak su stavljali na preventivnom konzerviranju i saniranju uzroka radi sprječavanja daljnjeg propadanja umjetnine.²²⁰ S druge strane, restauratori Bulić i Wyroubal, uzimajući u obzir vremenski odmak i restauratorsku praksu XIX. stoljeća, Acquarolijev rad ocjenjuju kao *spretan i vješt*.²²¹

4.3.2. Kasniji konzervatorsko-restauratorski radovi na poliptihu

Drugi veliki restauratorski zahvat proveden je pod nadzorom restauratora Zvonimira Wyroubala i Brune Bulića. Lako prenosive drvene slike predele restaurirane su u Restauratorskom zavodu Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu 1959. godine, dok su slike većih dimenzija odnosno one rađene tehnikom ulja na platnu restaurirali *in situ* između 5. i 27. kolovoza 1960. godine Akademijini restauratori.²²² Pala je prilikom pregleda 1959. godine bila prekrivena prljavštinom, potamnjelim slojem laka, s mehaničkim oštećenjima na donjim dijelovima platna, boja se ljuštila na tamnijim namazima te su sa poledine čavli probili platno (Sl. 23). Prilikom restauracije slike nisu bile izvađene iz okvira. Platna su bila očišćena od prljavštine, potamnjela laka i starijeg retuša što znači da su skinuli i Acquarolijev, kako Bulić navodi, „vješti lazurni retuš“.²²³ Mehanička oštećenja u vidu poderotina platna su sanirana, a

²¹⁶ Josef (Giuseppe) Petris obnašao je dužnost konzervatora II. odjeljenja Austrijskog Primorja za kotare Lošinj, Pazin, Pulu, Volosko u razdoblju od 1902. do 1911. godine. Dopisnici za otok Krk u njegovo vrijeme bili su: biskup Antun Mahnić i Stefano Nicolò Petris. Ćorić, 2010., 360–361.

²¹⁷ HDA, Fond 958., Kutija 25., Karton 72., fol. 87–89. Isti arhivski dokument u doktorskoj disertaciji navodi: Čapeta Rakić, 2011., 280, kat. 10.

²¹⁸ Brejc, 1983., 121–122; Čapeta Rakić, 2011., 267–268.

²¹⁹ Ćorić, 2014., 128, 131–132.

²²⁰ Alois Riegl, *Moderni kult spomenika*: „Sa stajališta starosne vrijednosti svakako treba izbjegavati samo jedno: samovoljno uplitanje ljudske ruke u nastalo stanje spomenika; on ne smije otpjeti dodavanje ili oduzimanje, nadopunu onoga što su tijekom vremena uništile prirodne sile, ali ni uklanjanje onoga što je na isti način pridodano spomeniku i što bi nagrdilo njegov izvorni, cjeloviti oblik.“ Riegl, 2006. [1903.], 374.

²²¹ Arhiv HRZ, *Poliptih, Ihierolamo da Santacroce, franjevački samostan Košljun Punat Krk*, br. 757/ 1166; Arhiv HRZ, *Girolamo da Sta Croce, franjevački samostan na Košljunu na otoku Krku*, br. 836/ 1226.

²²² Wyroubal, 1960., 142.

²²³ Arhiv HRZ, *Poliptih, Ihierolamo da Santacroce, franjevački samostan Košljun Punat Krk*, br. 757/ 1166.

oštećenja naličja slike zakitana i restaurirana (Sl. 24). Na kraju je čitavo platno premazano slojem zaštitnog damar laka.

Sl. 23 Girolamo da Santacroce, *Sv. Jeronim, sv. Josip, sv. Klara*, 1535., ulje na platnu, 184 x 77 cm, franjevačka crkva Navještenja Marijina, Košljun; prije restauratorskih radova 1960. godine

Sl. 24 Girolamo da Santacroce, *Sv. Jeronim, sv. Josip, sv. Klara*, 1535., ulje na platnu, 184 x 77 cm, franjevačka crkva Navještenja Marijina, Košljun; nakon restauratorskih radova 1960. godine

5. LUIGI ANDREUZZI I NJEGOVA RESTAURATORSKA DJELATNOST NA OTOKU KRKU

Slikar-restaurator Luigi Andreuzzi nesumnjivo je bio talijanskog porijekla. O Andreuzziju nije mnogo pisano. Njega se spominje tek usputno, najčešće u bilješkama, dok ga u sklopu kataloga doktorske disertacije Višnja Bralić prvi puta navodi i veže uz restauratorske radove na pet pala s otoka Krka i jednoj pali iz Cresa. No, bez obzira na to što o njegovom životu i školovanju za sada ne znamo mnogo, na temelju njegovog restauratorskog rada, kratkih spominjanja u izvješćima konzervatora Wilhelma Antona Neumanna možemo barem djelomično rekonstruirati njegov životni put i djelovanje. Na restauriranim se djelima nerijetko potpisivao i datirao ih što je bilo ključno u otkrivanju i stvaranju kataloga njegovih intervencija, pošto arhivski spomen ovog slikara-restauratora za sada nije pronađen. Iako mu je terenskim radom pripisano restauriranje osam pala iz nekoliko župa na otoku Krku te dvije pale na susjednom otoku Cresu, njegov samostalni slikarski opus u potpunosti je ostao nepoznat. Prve dvije signirane i datirane restauracije i jednu bez sačuvane signature vezujemo uz 1879. godinu nakon čega je uslijedila 1880. s tri restauracije te 1882. kao njegova posljednja zabilježena restauracija na otoku Krku. Njegova signatura ima nekoliko varijanata; od *L. Andreuzzi/Ristauro*, *(L) Andreuzzi Rin*, *Luigi Andreuzzi Rest* do *Luigi Andreuzzi Ristauro*, a po pravilu se gotovo uvijek potpisivao u donjem desnom kutu pala crvenom ili bijelom bojom.

No, od kada bilježimo njegovu restauratorsku djelatnost? Odakle potječe i gdje je radio prije dolaska na otok Krk? Djelomičan odgovor mogu nam dati dvije pale iz zaleđa Venecije na kojima se Luigi Andreuzzi potpisao kao restaurator. Koristeći rukopis *Registro dei nati della parrocchia di Morsure 1804-1864* župnika G. M. Gallata iz 1860. godine Antonio Forniz pripisao je palu *Krunjenje Bogorodice s arhanđelom Mihovilom i svecima Lovrom i Stjepanom* iz župne crkve iz Marsure Micheleu Schiavoneu.²²⁴ U arhivskom izvoru kojeg citira piše kako je slikar Luigi Andreuzzi 1860. godine restaurirao tada vrlo oštećenu (gore navedenu) sliku Michelea Schiavonea.²²⁵ Nadalje, Francesca Borgo u sklopu kataloga *Rinascimento tra Veneto e Friuli 1450 – 1550* donosi podatak o tome kako je palu *Prikazanje u Hramu* slikara Giovannija Martinija (Udine, oko 1470/ 75 – Udine, 1535.) iz crkve sv. Andrije u Portoguaru restaurirao Luigi Andreuzzi. Naime, Andreuzzi je na pali ostavio signaturu *L. Andreuzzi Rest[a]uro 1865*

²²⁴ Prijatelj, 1994., 65.

²²⁵ „Slikar Luigi Andreuzzi restaurirao je oštećene slike s prikazom sv. Lovre te Bogorodice od sv. Ružarija, oba djela pripisana autoru Micheleu Schiavoniju.“ S talijanskog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Il pittore Luigi Andreuzzi aveva restaurati i quadri di San Lorenzo e del Rosario di Maria Vergine ambedue dell'autore abbastanza accreditati Michele Schiavonio che si trovavano in disordine.*“. Forniz, 1978., 370.

koja nam sa sigurnošću potvrđuje njegovu intervenciju.²²⁶ Dakle, iz navedenog možemo zaključiti kako je Andreuzzi djelovao u venetskom zaleđu 1860-ih godina – dvadeset godina prije njegovog prvog potpisa odnosno restauratorske intervencije na otoku Krku.

U opus Andreuzzijevih restauratorskih zahvata ovim radom uvršteno je osam djela s otoka Krka i dva s Cresa. Djelovao je između 1879. i 1882. godine na prostoru krčke biskupije. Znatna količina restauriranih pala na malom području u relativno kratkom periodu (od svega tri godine) navodi na zaključak kako je Andreuzzi morao djelovati *in situ*. Nažalost, matične knjige krčkog župnog arhiva kao i knjige Protokola središnjeg arhiva krčke biskupije iz vremena zadnje četvrtine XIX. i početka prvog desetljeća XX. stoljeća nisu dali odgovor o Andreuzzijevom boravku na otoku, mogućoj ženidbenoj vezi ili smrti. U navedenim se arhivima, barem prema dosadašnjim istraživanjima, ime *Luigi Andreuzzi* ne spominje. Za sada nam je samo terenski rad ukazao na Andreuzzijevu prisutnost i restauratorsku aktivnost, kao i mogućnost sagledavanja intervencija te u konačnici interpretacije njegove restauratorske prakse.

5.1. Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u Krku

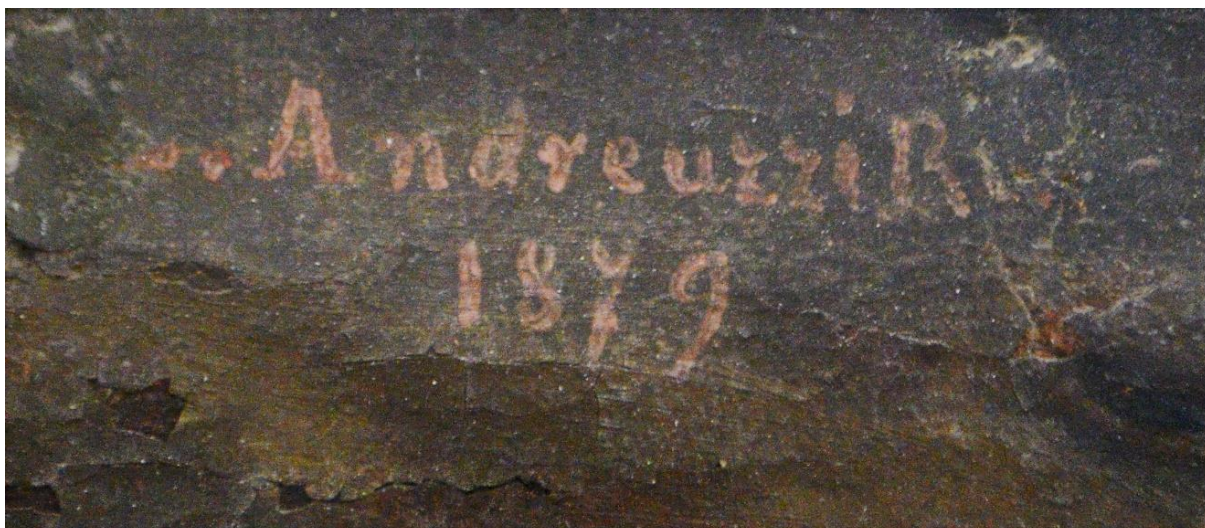
Pala *Bogorodice s Djetetom, sv. Barbarom i sv. Antunom opatom* nepoznatog slikara iz treće četvrtine XVII. stoljeća nalazila se na glavnom oltaru u kapeli sv. Antuna opata „in Piazzetta“ (kat. 6.).²²⁷ Kapela sv. Antuna opata prvi puta se spominje 1405. godine, a izlazi van uporabe krajem XVII. stoljeća.²²⁸ Pala s njenog glavnog oltara danas se nalazi u katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije na glavnom oltaru gotičke kapele sv. Barbare. Natpis u donjem desnom kutu (*L. AnddreuZZiRin/ 1879*) otkriva aktera povijesne intervencije (Sl. 25).²²⁹ Pala je u znatnoj mjeri preslikana te premazana damar lakom koji je s vremenom potamnio. Komadići otpalog slikanog sloja, naborano platno, brojne podbukline, nakupine nečistoće i potamnjelost slikane površine samo su neki od problema koje danas primjećujemo na pali.

²²⁶ „Kako se i navodi na *cartellinu*, djelo je 1865. ponovo restaurirao Luigi Andreuzzi s obzirom da je izvorni drveni oltar izgubljen, a pala se počela savijati na rubovima – postavljena je u novi pozlaćeni okvir, dio platna bio je dubliran i pričvršćen za dasku kako bi djelomice prikrio preslik iz 18. stoljeća [...]“. S talijanskog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „*Come si legge nel cartellino, l'opera fu poi nuovamente restaurata da Luigi Andreuzzi nel 1865 perduto l'altare ligneo originale, il dipinto ripiegato al lati - sarà quindi inquadrato in un nuova cornice dorata, parte della tela del rifodero eseguito in questa stessa occasione verrà invece inchiodata sul tavolato per nascondere parzialmente l'aggiunta settecentesca, lasciando scoperta solo la fascia a finto marmo.*“. Borgo, 2010., 139–140.

²²⁷ Bralić, 2012., kat. 212.

²²⁸ Žic Rokov, 2002.b [1977.], 285.

²²⁹ Bralić, 2012., kat. 212.

Sl. 25 Nepoznati slikar, *Bogorodica s Djetetom, sv. Barbarom i sv. Antunom opatom*, treća četvrtina XVII. stoljeća, ulje na platnu, 150 x 95 cm, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: (L). Andreuzzi Rin/ 1879

Iduće djelo koje je ovim radom uvršteno u opus intervencija Luigi Andreuzzija također se nalazi u katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije. Riječ je o pali s oltara kapele Majke Božje Karmelske, a prikazuje *Bogorodicu Karmelsku sa sv. Kvirinom, sv. Justinom i sv. Franjom Asiškim* (kat. 7.). Oltarnu je palu Grgo Gamulin 1970. godine pripisao Francescu Zugnu (Brescia, 1709. – Venecija, 1787.) bliskom Tiepolovom suradniku i sljedbeniku, s čime se 2006. godine Igor Žic argumentirano složio.²³⁰ Nina Kudiš-Burić potvrđuje kako se radi o venecijanskom slikarstvu XVII. stoljeća sa snažnim Tiepolovim utjecajem, no, prema „kompozicijskom rješenju, pastelno hladnom koloritu, načinu obrade inkarnata i draperije te detalja“ djelo pripisuje Giambattisti Crosatu (Treviso, 1685. – Venecija, 1758.).²³¹ U konačnici, Višnja Bralić atribuciju pale ostavlja otvorenom pripisujući je nepoznatom mletačkom slikaru i datirajući u 60-e i 70-e godine XVIII. stoljeća.²³² Nemogućnost sigurnog atribuiranja pale možemo pripisati njenoj slabo sačuvanoj slikanoj površini koja je uz to znatno preslikana. Kudiš-Burić citirajući vizitaciju biskupa Ivana Šintića iz 1795. godine, donosi: „čini se da je slika duže vrijeme bila izložena vlazi i drugim nepogodujućim čimbenicima jer je u više navrata bila obnavljana [...]“.²³³

²³⁰ Gamulin, 1970., 135–137; Žic, 2006., 174–176.

²³¹ Kudiš Burić, 2009., 76–77.

²³² Bralić, 2012., kat. 220.

²³³ Kudiš Burić, 2009., 76.

Pišući o umjetninama iz krčke katedrale, 1898. godine, Wilhelm Anton Neumann u izvještaju *Središnjeg povjerenstva* za palu Majke Božje od Karmela navodi:

*Isti, L. Andreazzo [L. Andreuzzi] obnovio je 1879. sliku Bogorodice od Karmela. U pozadini se nalaze biskup, djevica probodena mačem (sv. Eufemija ?) i drugi.*²³⁴

Naime, iako nam do danas nije ostala sačuvana signatura, a malo je vjerojatno da se Andreuzzi nije potpisao, bez Neumannovog izvješća ne bi mogli palu *Majke Božje Karmelske* uvrstiti u opus Andreuzzijevih intervencija na otoku Krku. Dakle, Luigi Andreuzzi je u katedrali 1879. godine restaurirao palu mletačkog majstora bliskog Tiepolu. Posljednji restauratorski radovi na pali izvedeni su 1959. i 1960. godine u Restauratorskom zavodu Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu, a radove je izvela Stanislava Dekleva.²³⁵

U kapeli sv. Nikole na oltaru nalazi se pala *Sv. Nikola sa sv. Kristoforom, sv. Gaetanom iz Thiene, sv. Karlom Boromejskim i nepoznatim svecem* (kat. 8.). Višnja Bralić palu je datirala u posljednju trećinu XVIII. stoljeća.²³⁶ Natpis u donjem desnom kutu, ispod noge sv. Kristofora, *L. Andreuzzi/ Ristauro 1880* jasno pokazuje kako je palu restaurirao Luigi Andreuzzi (Sl. 26).²³⁷ Godine 1898. u izvješću *Središnjeg povjerenstva* Wilhelm Anton Neumann spominje *amaterski* posao Andreuzzija:

*U katedrali, L. Andreazzo [Andreuzzi] 1880. amaterski je obavio i potpisao palu oltara sv. Nikole, ispod sv. Karla Boromejskog, Kristofora, Franje Ksaverskoga i Benedikta. Radi se o kvalitetnom djelu iz XVII. stoljeća.*²³⁸

²³⁴ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „1879 hat derselbe L. Andreazzo das Madonnenbild, die Uebergabe des Carmeliter-Scapulieres, restaurirt. Im Hintergründe ftehen ein Bischof, eine Jungfrau, die den Degen in der Brust hat (S. Eufemia?), und andere.“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalfpflege*, Band XXIV, Wien, 1898., 164.

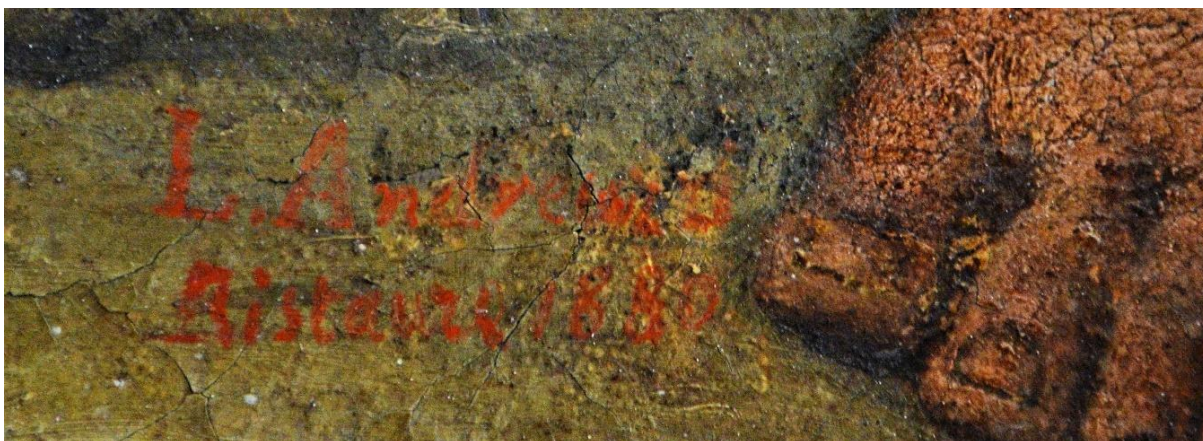
²³⁵ Bralić, 2012., kat. 220.

²³⁶ Isto, kat. 221.

²³⁷ Isto, kat. 221.

²³⁸ S njemačkog jezika prevela autorica. Izvorni tekst glasi: „An den Bildern des Domes hat ein L. Andreazzo 1880 herumgedodtert, so an dem Altar des heil. Nicolaus; unten die Heiligen Carolus Borromäus, Christophorus, Xaver und Benedikt. Ein gutes Bild etwa des 17. Jahrhunderts.“ *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalfpflege*, Band XXIV, Wien, 1898., 164.

Neumannovi se navodi vezani uz ikonografiju i dataciju ne slažu navedenim podacima koje je u sklopu doktorske disertacije predložila Višnja Bralić. Bralić, 2012., kat. 221.

Sl. 26 Nepoznati slikar, *Sv. Nikola sa sv. Kristoforom, sv. Gaetanom iz Thiene, sv. Karlom Boromejskim i nepoznatim svecem*, posljednja trećina XVIII. stoljeća, ulje na platnu, 191 x 109 cm, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: L. Andreuzzi/ Ristauo 1880

5.2. Benediktinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Krku

Godine 1880. Luigi Andreuzzi potpisao se na pali oltara Majke Božje Snježne (prije posvećenog Bezgrešnom začecu) u benediktinskoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u gradu Krku. Pala prikazuje *Bogorodicu s Djetetom, sv. Apolonijom i sv. Agatom, sv. Nikolom, sv. Franjom Asiškim i donatorom pred bazilikom sv. Marka u Veneciji* (kat. 9.). Mjesto potpisa na ovoj pali nepoznatog majstora koju Višnja Bralić datira u treću četvrtinu XVII. stoljeća (prije 1685. godine)²³⁹ odskače od svih dosad pronađenih. Naime, signatura *Luigi/ Andreuzzi Restauravit/ a: 1880* se nalazi gotovo u polovici desnog ruba slike iza leđa donatora (Sl. 27).²⁴⁰ Pala je vrlo grubo preslikana, s gustim nanosima boje zbog čega se nebo, oblaci, aureole, draperija i inkarnati čine plošnijima nego što su vjerojatno bili u originalu.

Sl. 27 Nepoznati slikar, *Bogorodica s Djetetom, sv. Apolonijom i sv. Agatom, sv. Nikolom, sv. Franjom Asiškim i donatorom pred bazilikom sv. Marka u Veneciji*, treća četvrtina XVII. stoljeća, ulje na platnu, 262 x 147 cm, benediktinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: Luigi/ Andreuzzi Restauravit/ a: 1880

²³⁹ Bralić, 2012., kat. 233.

²⁴⁰ Isto.

5.3. Franjevačka crkva sv. Franje Asiškog u Krku

Posljednja signirana i datirana pala, a ujedno i najkasnija za sada znana godina Andreuzzijevih restauracija na otoku nalazi se na pali *Vizije sv. Ante Padovanskog* (kat. 10.). Višnja Bralić je palu datirala u vrijeme oko 1708. godine i uvrstila u opus slikara „Ekstaze sv. Augustina“ aktivnog u Rijeci i prvim desetljećima XVIII. stoljeća.²⁴¹ Pala je umetnuta u mramorni desni bočni oltar franjevačke crkve sv. Franje Asiškog u gradu Krku. Na poledini platna stoji natpis: *1882 / fu restaurato / da L. Andreuzzi.*²⁴² Sliku je ponovo restaurirao 2008. i 2009. godine u Zagrebu restaurator Denis Vokić.

5.4. Kapela sv. Josipa (nekad Majke Božje Karmelske) u Krku

Posljednja, za sada zabilježena, Andreuzzijeva intervencija za župu Krk je bila pala *Bogorodice Karmelske sa sv. Josipom, sv. Ivanom Nepomukom, sv. Vidom, sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i sv. Franjom Paulskim* nepoznatog slikara na glavnom oltaru crkve sv. Josipa (kat. 11.). Višnja Bralić je prvi puta objavljuje te je s dozom opreza datira u početak XVIII. stoljeća.²⁴³ Obilno Andreuzzijevo preslikavanje, pogotovo u inkarnatima, s grubim zakitima lakuna zasigurno su utjecali na nesigurnost u dataciji i atribuciji pale.

5.5. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju

Luigi Andreuzzi od samog početka djelovanja na otoku Krku nije bio vezan samo uz župu Krk i grad Krk. Dokaz je njegova signatura na drugom kraju otoka, u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju. Radi se o pali nepoznatog majstora koja je bila smještena u kapeli Antuna Padovanskoga iz grada. Nakon restauracije iz 2006. godine, položena je u prvu kapelu do sjeverne apside posvećene sv. Jurju (?). Pala prikazuje *Bogorodicu s Djetetom sa sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i svecima* (kat. 12.). Na donjem desnom rubu pale stoji natpis: *L. Andreuzzi Rest 1879* koji je palu u cijelosti preslikao (Sl. 28).

²⁴¹ Bralić, 2012., kat. 229.

²⁴² Isto.

²⁴³ Isto, kat. 232.

Sl. 28 Nepoznati slikar, *Bogorodica s Djetetom, sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i svecima*, ulje na platnu, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj; detalj potpisa restauratora: L. Andreuzzi Rest 1879

5.6. Nova župna crkva sv. Jakova u Korniću

Kao posljednje, najupitnije djelo, vrijedi spomenuti navod Žica Rokova o tome kako je palu s glavnog oltara nove župne crkve sv. Jakova u Korniću, nedaleko od grad Krka, „popravio god. 1880. neki talijanski slikar Andreus“.²⁴⁴ Velika je vjerojatnost kako se radi o istom Luigi Andreuzziju koji je do tada bio restaurirao nekoliko pala iz obližnje župe Krk. Također 1880. godina odgovara vremenu brojnih Andreuzzijevih restauratorskih zahvata na otoku Krku. Naime, do 1880. godine je izvršio najmanje četiri restauracije pala na Krku.

Radi se o pali glavnog oltara župne crkve sv. Jakova u Korniću s prikazom *Bogorodice s Djetetom, sv. Jakovom apostolom starijim, sv. Silvestrom papom i sv. Antunom Padovanskim* (kat. 13.). Podno svetaca koji su na nebu nadodan je prikaz Kornića, rad akademskog slikara Antona Depope iz 1960. godine, u sklopu preuređenja oltara.²⁴⁵ Nije poznato odakle potječe pala s glavnog oltara niti tko joj je autor. Pretpostavlja se da je bila izrađena za napuštenu crkvu u Ponikvama ili staru (bivšu) crkvu sv. Jakova.

5.7. Luigi Andreuzzijev rad na otoku Cresu

Otok Cres bio je djelom krčke biskupije, nakon ukinuća osorske biskupije, od 1828. pa do 1920. godine kada je Rapalskim ugovorom pridružen Kraljevini Italiji. Osim što su Krk i Cres dijelili istog biskupa, njihova geografska blizina morala je biti ključna u Andreuzzijevom poslanju i intervencijama koje je obavljao i na otoku Cresu. Andreuzzijev restauratorski rad na Cresu, za sada, putem signatura bilježimo na dvije pale. Jedna je pala iz Cresa, a druga iz Osora. Restauracije na njima nisu datirane zbog čega, slijedom svega iznesenog, možemo zaključiti da se radi o zadnjoj četvrtini XIX. stoljeća.

²⁴⁴ Žic Rokov, 2002.b [1977.], 335.

²⁴⁵ Isto.

Navještenje iz benediktinske crkve sv. Petra u gradu Cresu u donjem lijevom rubu nosi natpis *Luigi Andreuzzi Restauro*.²⁴⁶ Nalazi se na desnom bočnom oltaru benediktinske crkve, a Višnja Bralić je s dozom opreza datira u sredinu XVII. stoljeća i pripisuje nepoznatom slikaru.²⁴⁷ Slika je tijekom obnove 1880-ih bila, kao što je to priličilo Andreuzzijevom radu, u cijelosti preslikana.

U gotičkoj kapeli sv. Gaudencija u Osoru na glavnom kasnobaroknom mramornom oltaru smještena je oltarna pala *Sv. Gaudencija*. Palu je Branko Fučić 1990. godine pripisao F. Caracristiju i datirao u 1868. godinu.²⁴⁸ Na pali je prikazan sv. Gaudencije koji gazi zmiju iza kojeg se nalazi veduta Osora s novom katedralom i more s jedrenjakom. U nemogućnosti odlaska u grad Osor informaciju o tome da je Andreuzzi kao restaurator potpisao palu autorici ovog rada usmenom predajom udijelio je dr. sc. Danijel Ciković.

5.8. Restauratorski rad Luigi Andreuzzija

Luigi Andreuzzi nije bio školovani restaurator, barem nam njegov način rada ne ukazuje na to. Slikar slabijeg talenta u potrazi za poslom okušao se u restauraciji župnih pala. Svakako je župama, u kojima je Andreuzzi obnavljao pale, bilo financijski povoljnije imati osobu od povjerenja koja će im „popraviti“ djelo *in situ* nego slati umjetnine u inozemstvo ili pak pozivati strane restauratore.²⁴⁹ Djelovao je u vremenu zadnje četvrtine XIX. stoljeća, izvan sustava austrijske zaštite spomenika – prije reorganizacije *Središnjeg povjerenstva* kojemu u toj fazi djelovanja „cilj nije bilo očuvanje postojećeg stanja nego obnoviti, rekonstruirati izvorno stanje ili povratiti cjelovitost predmeta“.²⁵⁰

Kad se sagleda cjelokupan Andreuzzijev „restauratorski“ rad primjećuje se, prije svega, obilno preslikavanje. Restauracijama je pristupao kao slikar, a ne kao restaurator, zbog toga što intervencije nije shvaćao kao popravak oštećenog nego dovršavanje radi postizanja cjelovitosti. Njegove su se, mogli bi ih nazvati, amaterske intervencije nerijetko zaustavljale na popunjavanju oštećenih praznina. U namjeri da retušira, slike je dovršavao i „uljepšavao“ bez poštivanja originalnog oslika nastavljajući oslikavati i one dijelove koji nisu bili oštećeni. On je korištenim bojama i njihovom teksturom u potpunosti oponašao i premazao originalne oslike

²⁴⁶ Bralić, 2012., kat. 104.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Fučić, 1990., 123.

²⁴⁹ Sunara, 2017., 7.

²⁵⁰ Ćorić, 2014., 130–131.

u toj mjeri da danas pomnim promatranjem ne možemo točno odrediti gdje su se nalazila oštećenja ili koji je dio slike preslikao.

Komparativnom analizom svih, za sada utvrđenih i ovim radom iznesenih, Andreuzzijevih intervencija primjećuje se kako su „restauratorski“ postupci na svim palama jednaki. Pale su toliko grubo preslikane da su izgubile prozračnost u pozadinskom dijelu, dok se inkarnati i draperije doimaju plastičnima i bez volumena. Kako bi zadovoljio vlastiti senzibilitet, ukus vremena i očekivanja župne zajednice (ili župnika) koja ga je angažirala na čitavom nizu obnova, preslikavao je težeći vraćanju izgubljene cjelovitosti umjetnine. Nije na odmet, u ovom kontekstu, ponovo spomenuti Aloisa Riegla čija su teorijska razmišljanja nastala kao radikalna reakcija na restauratorsku praksu XIX. stoljeća kada je „ponovno vraćanje dokumenta u izvorno stanje [...] predstavljalo javno priznat i revno propagiran cilj svake racionalne njege spomenika.“²⁵¹ Iz svega bi se moglo zaključiti kako je Andreuzzijev rad, ali i metoda obnove koju je očigledno prihvaćala i odobravalala lokalna zajednica, bila usredotočena isključivo na estetsku komponentu težeći „odstranjivanju svakog primjetnog traga propadanja [...], a sve nepotpuno i fragmentarno bilo je dopunjeno tako da se ponovo uspostavi potpuna, jedinstvena cjelina“²⁵², kako, na restauracije XIX. stoljeća, komentira Riegl.

²⁵¹ Riegl, 2006. [1903.], 394; Šustić, 2011., 199.

²⁵² Riegl, 2006. [1903.], 394.

6. ZAKLJUČAK

Temeljitim arhivskim istraživanjima, proučavanjem stručne literature i terenskim radom ostvario se primarni cilj rada – rekonstrukcija povijesti zaštitnih zahvata u vremenu Austro-Ugarske Monarhije na umjetninama slikarske baštine otoka Krka. Radom su na jednom mjestu okupljeni i predstavljeni sudionici i predmeti pokretne baštine otoka nad kojima su bile izvršene zaštitne intervencije u periodu uspostavljanja pojačanog interesa za brigu i očuvanje baštine. Istraživanje je urodilo stvaranjem četiri desetljeća duge lente vremena s katalogom od trinaest djela umjetničke baštine otoka Krka, a koja doprinosi poznavanju, još uvijek, nedovoljno istražene povijesti povijesnih intervencija i početka razvoja zaštite pokretne baštine u Austrijskom Primorju. Period od zadnje četvrtine XIX. stoljeća do raspada Austro-Ugarske Monarhije; od uspostave sustava zaštite baštine, početne centralizacije, stilske restauracije, preko reorganizacije službe s decentralizacijom i sazrijevanjem novih konzervatorskih teorija i metoda, možemo pratiti na predstavljenim intervencijama umjetničke baštine otoka Krka.

U vremenu općeprisutnog vala temeljitih restauracija zadnje četvrtine XIX. stoljeća na otoku Krku pratimo intenzivno djelovanje slikara-restauratora, Talijana, Luigi Andreuzzija. Na prijelazu sedamdesetih u osamdesete godine XIX. stoljeća austrijske *Krunovine* nisu bile podijeljene na okruge, sustavna zaštita na perifernim područjima tek se formirala, a intervencije zaštite uglavnom su bile koncentrirane na one visokovrijedne spomenike Monarhije, pretežno, nepokretne kulturne baštine. O Andreuzziju, za sada, nije pronađen niti jedan arhivski dokument. Tek ga u izvješćima *Središnjeg povjerenstva* nekoliko puta spominju kao amatera zbog čega zaključujemo da se radi o privatnom slikaru-restauratoru koji je radio izvan, tada već uspostavljenog, austrijskog sustava zaštite baštine. Sačuvani potpisi s datacijama, od 1879. do 1882. godine, bili su ključ u stvaranju kataloga i kronologije njegovih intervencija na otoku Krku. Grubim zakitima i obilnim preslikavanjem nerijetko se zaustavljao na popunjavanju oštećenja težeći dovršavanju i „uljepšavanju“ slika po subjektivnom nahođenju. Andreuzzijev način rada ukazuje na to da nije bio školovani slikar već se u potrazi za poslom počeo baviti restauracijama po formuli restauriranje je jednako kreiranju.

Desetljeće nakon Andreuzzijevih intervencija, devedesetih godina XIX. stoljeća, u vrijeme kada se rad austrijske službe i službenika za zaštitu spomenika intenzivnije mogu pratiti i na nepokretnoj baštini otoka Krka, izvješća *Središnjeg povjerenstva* i arhivski dokumenti otkrivaju nam djelovanje slikara-restauratora Domenica Acquarolija. Stručan i vješt rad, kao i školovanje na venecijanskoj Akademiji, upućuju na to da je akademski slikar izučio restauratorsku praksu

zbog čega je bio angažiran na brojnim restauracijama tršćanskog i primorskog prostora za vrijeme djelovanja nadležnog konzervatora Righettija. Restauraciju je shvaćao kao kopiranje originalnog i nije se upuštao u kreativna preslikavanja. Njegov, mogli bi ga nazvati, stilski način restauriranja, na otoku Krku vežemo uz intervencije na dvije vrijedne renesansne pale: oltarnu palu Bernardina Licinija s glavnog oltara franjevačke crkve sv. Franje Asiškog u gradu Krku i poliptih Girolama da Santacrocea iz franjevačke crkve Marijina Navještenja na otočiću Košljunu. Sukladno teorijskim načelima i aurom vremena u kojemu je djelovao – cilj Acquarolijevih intervencija nije bio samo očuvati postojeće stanje, već obnoviti, rekonstruirati izvorno i povratiti izgublenu cjelovitost umjetnine.

Nakon reorganizacije *Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za zaštitu spomenika* i postavljanjem Antona Gnirsa za pokrajinskog konzervatora Austrijskog Primorja, od 1912. godine, na otoku Krku pratimo pojačano djelovanje mreže lokalnih dopisnika i stručnih suradnika koji su uz pomoć državne novčane potpore od zaborava spasili mnoga vrijedna djela kulturne baštine otoka. Pisana izvješća (*Priopćenja*) koja su pokrajinski konzervatori slali *Središnjem povjerenstvu* doprinijela su otkrivanju mnogih, dosad neobjavljenih, povijesnih intervencija na dijelima slikarske baštine otoka Krka. Za otok Krk iskazao se lokalni dopisnik, ujedno krčki biskup i član Spomeničkog vijeća *Središnjeg povjerenstva*, dr. Antun Mahić. Pod njegovim poticajem i Gnirsovim odobravanjem u Beču su na restauraciju poslana i od propadanja spašena dva značajna poliptiha, onaj Jacobella del Fiorea iz Omišlja i poliptih suradnika Paola Veneziana iz Jurandvora, dok je *in situ* bio obnovljen oltarni retabl s renesansnim poliptihom župne crkve u Omišlju. Istraživanje građe središnjeg crkvenog arhiva krčke biskupije urodilo je mnogobrojnim otkrićima, poput prijepisa dnevnika ondašnjeg omišljanskog župnika Mihovila Mužine koji je pisao o susretu i putu Antona Gnirsa na otoku Krku te intervencijama na pokretnoj baštini župne crkve u Omišlju. Arhivskom građom uspjelo se izdvojiti imena dvojice poznatih bečkih restauratora koji su surađivali s Gnirsom – Hans Viertelberger i Hermann Ritschl. Komparacijom njihovih intervencija na vrijednim otočkim poliptisima zaključujemo kako se radilo o propisanim, stručnim i kontroliranim metodama i postupcima čime se potvrdila činjenica kako odgovornost za ozbiljan restauratorski postupak nije isključivo počivala na odluci restauratora samog, već je u odlučivanju o tome što će se, u kojoj mjeri i kakvim metodama restaurirati sudjelovao niz ljudi, od konzervatora, povjesničara umjetnosti, restauratora, kao i skrbnika umjetnine. Sukladno s tadašnjom bečkom praksom na poliptisima primjećujemo minimalne i neinvazivne zahvate, ograničene na stručno čišćenje, zapunjavanje izgubljenog slikanog sloja kitom i retuš lokalnim tonom bez ulaska u potpunu

rekonstrukciju s jasnom distinkcijom izvornog i novog. Sačuvati djelo u njegovoj povijesnoj i starosnoj vrijednosti te spriječiti daljnje propadanje bio je krajnji cilj bečkih restauracija drugog desetljeća XX. stoljeća koje vezemo uz intervencije na pokretnoj baštini otoka Krka.

Problem nemogućnosti utvrđivanja postupaka i metoda pojedinih intervencija ili pak utvrđivanja umjetnina na kojima su poduzimane intervencije iz prošlosti s ciljem očuvanja, veže se uz sve naknadne konzervatorsko-restauratorske intervencije koje su uslijedile tijekom XX. i XXI. stoljeća. Nesačuvanost slojevitosti povijesnih intervencija primjećuje se na dijelima znatne umjetničke i povijesne vrijednosti poput poliptiha sv. Lucije iz Jurandvora, Santacroceovog poliptiha iz Košljuna ili Licinijeve pale s glavnog oltara franjevačke crkve u gradu Krku. Za takve se slučajeve ključnom pokazala dokumentacija naknadnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata, u kojima restauratori komentirajući zatečeno stanje nerijetko donose osvrt na ranije intervencije, postupke i metode koje uočavaju na predmetima. Korištenje suvremene tehnologije u konzervatorsko-restauratorskim radovima pokazalo se izrazito korisnim u rekonstrukciji povijesne slojevitosti umjetnine, a time i otkrivanju povijesti povijesnih intervencija na predmetima pokretne kulturne baštine.

Povijesne intervencije nisu i ne smiju ostati stanje prošlosti – one se odražavaju u sadašnjosti samim time što su od zaborava spasile brojne umjetnine koje danas baštinimo. Postupci i metode tih istih intervencija trebaju se, dakako, analizirati iz perspektive vremena u kojemu su se odvijale. Na nekim su umjetninama djelovanjem naknadnih konzervatorsko-restauratorskih postupaka ostali samo tragovi povijesnih intervencija, neke su intervencije iz prošlosti u potpunosti izmijenile starosnu i povijesnu vrijednost umjetnine, a velika većina intervencija, vjerujemo, čeka da bude otkrivena. Zvonimir Wyroubal je nerijetko u svojim radovima, komentirajući prošle intervencije, pisao kako bi za *neka djela bilo bolje da ih nije dotakla restauratorska ruka prošlosti*. No, što bi bilo s tim istim djelima da ih ona nije dotakla? Neka od njih zasigurno ne bi ostala sačuvana – barem ne u stanju u kakvom ih danas zatičemo. Stoga su te *ruke prošlosti* – sudionici predstavljeni ovim radom; od vlasnika umjetnina preko dopisnika, konzervatora do samih restauratora, zaslužni za vrednovanje i kontinuitet očuvanja predmeta slikarske baštine otoka Krka do današnjih dana.

KATALOŠKE JEDINICE

1.

Omišalj

Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Nepoznati venecijanski rezbar (srodan radionici Paola Campse)

Poliptih Bogorodice s Djetetom i svecima

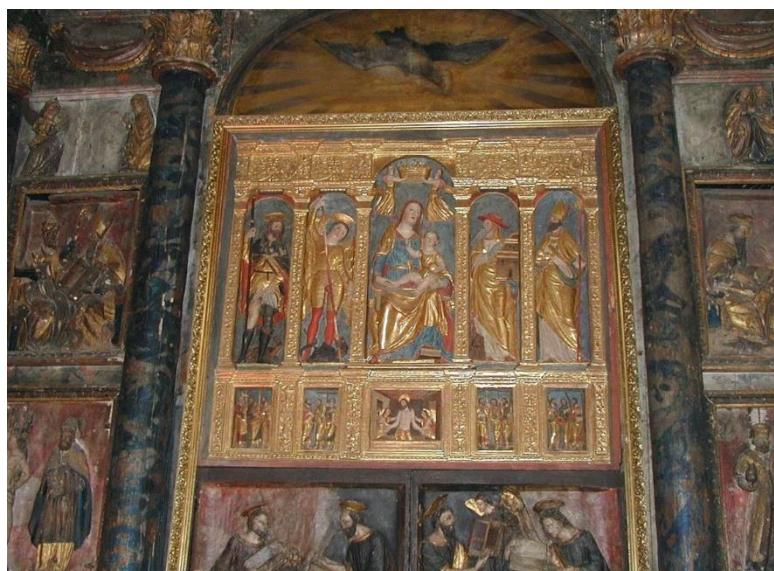
Prva polovica XVI. stoljeća

Tempera na drvu i pozlata, 155 x 140 cm²⁵³

Smještaj: Na glavnom oltaru župne crkve u Omišlju, umetnut u kasnorenesansni retabl s kraja XVI. i početka XVII. stoljeća.

Restauratorski radovi: Prvi zabilježeni restauratorski radovi izvedeni su pod nadzorom pokrajinskog konzervatora Antona Gnirsa, izveo ih je 1913. godine kipar Hrovat. Godine 1940. oltar je privatno restaurirala Stanislava Dekleva iz Zagreba. Konzervatorsko-restauratorske radove u trajanju od 1973. do 1980. godine na poliptihu odvijali su se pod Restauratorskim zavodom Hrvatske u Zagrebu (voditelji: 1973. i 1976. Nada Grims; 1974. – 1975. Jasna Štefanac, 1977. – 1980. Emil Pohl). Između 2012. i 2015. godine Hrvatski restauratorski zavod proveo je konzervatorsko-restauratorske radove na reljefnim pločama oltara (voditelj: Orest Šuman). Od 2015. do 2018. godine konzervatorsko-restauratorske radove izvodio je Hrvatski restauratorski zavod (voditelj: Vanesa Gjini).

Bibliografija: Bolonić, 2002.b [1977.], 445; Matejčić, 2004., 204–206; Pelc, 2007., 387; Ciković, 2016., 124–133.

Izvor: <http://www.visit-omisalj-njivice.hr/15-zupna-crkva-uznesenja-blazene-djevice-marije-stomorina.aspx> (pregledano 14. listopada 2018.)

²⁵³ Podaci o djelu preuzeti iz: Rauter Plančić, 2004., 182, kat. 58.

Izvor: <http://www.visitkrk.hr/gallery/zupna-crkva-uznesenja-marijina-i-zvonik/> (pregledano 14. listopada 2018.)

2.

Omišalj

Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Jacobello del Fiore (Venecija, oko 1370. – Venecija, oko 1439.)

Poliptih sv. Ivana Evandeliste

Oko 1410. godine

Tempera na drvu, polikromirana plastika i pozlata; središnji drveni reljef 84 x 54 cm / svako od šest bočnih polja 34 x 28 cm²⁵⁴

Smještaj: Poliptih se do 1910. godine nalazio u kapeli sv. Ivana Evandeliste kada je zbog trošnosti i oštećenja preseljen na tavan sakristije. Danas se nalazi u apsidi južnog broda župne crkve u Omišlju.

Restauratorski radovi: Poliptih je 1913. godine Anton Gnirs poslao na restauraciju u Beč. Restauratorski radovi povjereni su Hermannu Ritschlu koji ga je dovršio oko 1920. godine. Poliptih je 1923. ili 1924. godine ponovo restaurirao prof. Hans Viertelberger. Potom ga godine 1940. privatno u Omišlju restaurira Stanislava Dekleva. Poliptih je zadnji puta restaurirala Leonarda (Lela) Čermak u Restauratorskom zavodu Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu u razdoblju od 1959. do 1966. godine.

Bibliografija: Schneider, 1934., 124; Gamulin, 1957., 217–220; Gamulin, 1961., 26; Bolonić, 2002.b [1977.], 445; Rauter Plančić, 2004., 182–183, kat. 58; Žic, 2006., 86–92.

Izvor: <https://journals.openedition.org/mefrm/3525?lang=es>
(pregledano 29. listopada 2018.)

²⁵⁴ Podaci o djelu preuzeti iz: Arhiv HRZ, *Poliptih sv. Ivana, Omišalj*, 759/ 1440.

3.

Krk

Biskupija

Paolo Veneziano (?) (Venecija, 1300. – Venecija, 1365.)

Poliptih sv. Lucije

Oko 1350. godine

Tempera na drvu i pozlata, 154,4 x 172 cm²⁵⁵

Smještaj: Izvorno je poliptih bio smješten u Jurandvoru kraj Baške u samostanskoj crkvi sv. Lucije na glavnom oltaru. Od 1944. godine pa do danas nalazi se u prostorima biskupijskog dvora u gradu Krku.

Restauratorski radovi: U Beču ga je u periodu između 1913. i 1918. godine restaurirao slikar prof. Hans Viertelberger. Iduća restauracija odvila se 1966. godine u Restauratorskoj radionici zavoda JAZU u Zagrebu pod stručnim nadzorom Ivica Lončarića. Od rujna 2018. godine nalazi se na restauraciji u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu.

Bibliografija: Štefanić, 1937., 73; Wyroubal, 1952., 65; Zlamalik, 1967., 27–32; Bolonić, 2002.b [1977.], 387; Velčić, 2000., 123–131; Fisković, 2004., 78–81, kat. 11; Žic, 2006., 75–83; Cozi, 2017., 245–248; Velčić, 2017., 412–441.

Izvor: <https://journals.openedition.org/mefrm/3525?lang=es> (pregledano 3. prosinca 2018.)

²⁵⁵ Podaci o djelu preuzeti iz: Arhiv HRZ, Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije, 19/66.

4.

Krk

Franjevačka crkva sv. Franje Asiškog

Bernardino Licinio (Poscante, oko 1489. – Venecija, 1565.)

Bogorodica s Djetetom na prijestolju i franjevački sveci

1531. godina

Tempera i ulje na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm

Smještaj: Glavni oltar franjevačke crkve sv. Franje Asiškog.

Natpis: • *M • D • XXXI* • (naličje stupe podno trona); *SVPTIB • P • F • P • CRASSOVICH • DE • VEGLA* • (naličje donje stube); *DIE VI FEB. ANO. M. D. CCXX* (donji rub slike, srednja od pet tamnozelenih ploča)²⁵⁶

Restauratorski radovi: Prema natpisu na središnjoj tamnoj ploči poda, prva poznata intervencija dogodila se 1720. godine. Nakon 1720. smanjen je drveni nositelj. 1825. godine bilježi se intervencija nepoznatog restauratora. Potom ju je 1892. godine restaurirao Domenico Acquaroli. Tridesetih godina XX. stoljeća pala je ponovo prošla kroz restauraciju. Manje zahvate na pali terenski je odradio 1959. godine restaurator Bruno Bulić. Zadnji konzervatorsko-restauratorski radovi preuzeli su restauratori Radionice Hrvatskog restauratorskog zavoda u Rijeci u trajanju od 2008. do 2018. godine.

Bibliografija: Westphal, 1937., 34; Gamulin, 1986., 71–72; Žic, 2006., 124–127; Rušin Bulić, 2010., 99–108; Sobota Matejčić, 2011.a, 170–173, kat. 35.

²⁵⁶ Informacije o atribucijama, dimenzijama, natpisu preuzete iz: Arhiv HRZ, *Oltarska slika, Giovanni Licinio da Pordenone, crkva franjevaca glagoljaša u mjestu Krk*, br. 758/ 1167; Rušin Bulić, 2010., 99–108.

Izvor: Rušin Bulić, Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018.

5.

Košljun

Franjevačka crkva Navještenja Marijina

Girolamo da Santacroce (Santa Croce, između 1480. i 1485. – Venecija, 1556.)

Bogorodica s Djetetom i svecima

1535. godine

Ulje na platnu, tempera na drvu

Bogorodica s Djetetom u mandorli od anđela sa sv. Franjom Asiškim, sv. Antom Padovanskim, sv. Bonaventurom i sv. Ljudevitom Tuluškim (296 x 123 cm);
sv. Kvirin, sv. Ivan Krstitelj, sv. Katarina Aleksandrijska (184 x 77 cm);
sv. Jeronim, sv. Josip, sv. Klara (184 x 77 cm);
Anđeo Navještenja (80 x 77 cm);
Bogorodica Navještenja (80 x 77 cm).

PREDELA: Bezgrješna među simbolima litanija, Rođenje Marijino (73 x 38 cm), Prikazanje Marije u Hramu, Obrezanje Kristovo (41 x 38,5 cm), Pohodjenje, Uznesenje Marijino (71 x 38,3 cm).

Potpisano: IHERONIMO • DA • SĀTA • CROCE • MDXXXV²⁵⁷

Natpis: *DOM^{CO} AQUAROLI RESTAURO 1893* (natpis na poledini središnje slike na platnu).

Smještaj: Glavni oltar franjevačke crkve Navještenja Marijina na Košljunu.

Restauratorski radovi: Prvu restauraciju izveo je talijanski slikar Domenico Aquaroli 1893. godine. Druga restauracija pod nadzorom Zvonimira Wyroubala i Brune Bulića odvila se 1959. godine u Restauratorskom zavodu JAZU (drveni nositelj), i 1960. godine izravno na terenu (platneni nositelj).

Bibliografija: Westphal, 1937., 23; Wyroubal, 1960., 140–142; Žic Rokov, 2002.b [1977.], 326–327; Žic, 2006., 106–113; Čapeta Rakić, 2011., 278–281, kat. 10; Sobota Matejčić, 2011.b, 179–183, kat. 38.

²⁵⁷ Podaci o atribucijama, dimenzijama i natpisu preuzete iz: Westphal, 1937., 23; Čapeta Rakić, 2011., 278, kat. 10.

Izvor: <https://theframeblog.com/2014/06/14/girolamo-da-santacroce-polyptych-in-kosljun-croatia/> (pregledano 13. studenog 2018.)

6.

Krk

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije

Nepoznati slikar

Bogorodica s Djetetom, sv. Barbarom i sv. Antunom opatom

Treća četvrtina XVII. stoljeća (prije 1685. godine)

Ulje na platnu, 150 x 95 cm

Natpis: *(L) Andreuzzi Rin/ 1879*

Smještaj: Glavni oltar kapele Marije od Milosti. Nekad se nalazila na glavnom oltaru u crkvi sv. Antuna opata „in Piazzetta“.

Restauratorski radovi: Prema natpisu palu je restaurirao 1879. godine Luigi Andreuzzi.

Bibliografija: Bralić, 2012., kat. 212.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

7.

Krk

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije

Mletački slikar

Bogorodica Karmelska sa sv. Kvirinom, sv. Justinom i sv. Franjom Asiškim

60-e ili 70-e godine XVIII. stoljeća

Ulje na platnu, 215 x 105 cm²⁵⁸

Smještaj: Na oltaru u kapeli Majke Božje Karmelske.

Restauratorski radovi: Prema vizitaciji biskupa Ivana Šintića iz 1795. pala je bila obnavljana. U izvještaju *Središnjeg povjerenstva* Wilhelm Anton Neumann navodi Luigia Andreuzzija kao restauratora pale 1879. godine. Posljednji zahvati bili su povjereni restauratorici Stanislavi Deklevi 1959. i 1960. godine u Restauratorskom zavodu Instituta za likovne umjetnosti JAZU u Zagrebu.

Bibliografija: Gamulin, 1970., 135–136 (F. Zugno); Žic, 2006., 174–176; Kudiš Burić, 2009., 53–87 (G. B. Crosato), Bralić, 2012., kat. 220 (mletački slikar).

Izvor: Žic, 2006., 175.

²⁵⁸ Podaci o djelu preuzeti iz: Bralić, 2012., kat. 220.

8.

Krk

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije

Nepoznati slikar

Sv. Nikola sa sv. Kristoforom, sv. Gaetanom iz Thiene, sv. Karlom Boromejskim i nepoznatim svecem

Posljednja trećina XVIII. stoljeća

Ulje na platnu, 191 x 109 cm

Natpis: *L. Andreuzzi/ Ristauro 1880*

Smještaj: Na oltaru u kapeli sv. Nikole.

Restauratorski radovi: Prema natpisu palu je 1880. godine restaurirao Luigi Andreuzzi.

Bibliografija: Bralić, 2012., kat. 221.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

9.

Krk

Benediktinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Nepoznati slikar

Bogorodica s Djetetom, sv. Apolonijom i sv. Agatom, sv. Nikolom, sv. Franjom Asiškim i donatorom pred bazilikom sv. Marka u Veneciji

Treća četvrtina XVII. stoljeća / prije 1685. godine

Ulje na platnu, 262 x 147 cm

Natpis: *Luigi/ Andreuzzi Restauravit/ a: 1880*

Smještaj: Pala se nalazi na desnom bočnom oltaru Majke Božje Snježne koji je nekada bio posvećen Bezgrešnom začeću.

Restauratorski radovi: Prema natpisu palu je restaurirao 1880. godine Luigi Andreuzzi.

Bibliografija: Bralić, 2012., kat. 233.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

10.

Krk

Crkva sv. Franje Asiškog

Slikar „Ekstaze sv. Augustina“ (aktivan u Rijeci u prvim desetljećima XVIII. stoljeća)

Vizija sv. Ante Padovanskog

Oko 1708. godine

Ulje na platnu, 243 x 128 cm

Natpis: *1882 / fu restaurato / da L. Andreuzzi* (na poledini platna)

Smještaj: Na bočnom desnom oltaru franjevačke crkve posvećenom sv. Franji Asiškom.

Restauratorski radovi: Prema natpisu na poledini platna palu je 1882. godine restaurirao Luigi Andreuzzi. Posljednje restauratorske radove izveo je restaurator Denis Vokić između 2008. i 2009. godine.

Bibliografija: Bralić, 2012., kat. 229.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

11.

Krk

Crkva sv. Josipa/ nekad Majke Božje Karmelske

Nepoznati slikar

Bogorodica Karmelska sa sv. Josipom, sv. Ivanom Nepomukom, sv. Vidom, sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i sv. Franjom Paulskim

Početak XVIII. stoljeća (?)

Ulje na platnu, 207 x 142 cm

Smještaj: Na glavnom oltaru crkve sv. Josipa.

Restauratorski radovi: Palu je u cijelosti preslikao Luigi Andreuzzi u zadnjoj četvrtini XIX. stoljeća.

Bibliografija: Bralić, 2012., kat. 232.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

12.

Omišalj

Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Nepoznati slikar (?)

Bogorodica s Djetetom, sv. Franjom Asiškim i sv. Antunom Padovanskim

Nepoznata datacija

Ulje na platnu, nepoznate dimenzije

Natpis: *L. Andreuzzi Rest 1879*

Smještaj: Nekoć se nalazila na glavnom oltaru kapele sv. Antuna Padovanskog u gradu Omišlju. Danas privremeno smještena u prvoj kapeli do sjeverne apside posvećene sv. Jurju (?).

Restauratorski radovi: Prema natpisu na donjem desnom rubu, palu je 1879. godine restaurirao Luigi Andreuzzi. Palu je 2006. godine restaurirala Ana Rušin Bulić pod nadležnim Odjelom Hrvatskog restauratorskog zavoda u Rijeci.

Bibliografija: neobjavljeno djelo.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

13.

Kornić

Župna crkva Sv. Jakova

Nepoznati slikar (?)

Bogorodica s Djetetom sa sv. Jakovom apostolom starijim, sv. Silvestrom papom i sv. Antunom Padovanskim

Nepoznata datacija

Ulje na platnu, nepoznate dimenzije

Smještaj: glavni oltar / iz stare crkve sv. Jakova na Ponikvama

Restauratorski radovi: „Popravio ju je 1880. godine neki talijanski slikar Andreus“.²⁵⁹
Akademijski slikar Anton Depope 1960. godine prilikom preuređenja oltara dodaje vedutu Kornića u podnožju.

Bibliografija: Žic Rokov, 2002.b [1977.], 335.

Izvor: Anamarija Žic, 2018.

²⁵⁹ Podaci o djelu preuzeti iz: Žic Rokov, 2002.b [1977.], 335.

POPIS LITERATURE

Ackroyd, Paul, »The structural conservation of paintings on wooden panel supports«, u: *Conservation of Easel Paintings*, (ur.) Joyce Hill Stoner, Rebecca Rushfield, 2012., str. 453–478.

Bolonić, Mihovil, »Pregled crkvene povijesti«, u: Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.a [2. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1977.], str. 97–176.

Bolonić, Mihovil, »Omišalj«, u: Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.b [2. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1977.], str. 422–452.

Borgo, Francesca, »Giovanni Martini's painted works«, u: *Rinascimento tra Veneto e Friuli, 1450 – 1550*, Treviso: Terra Fermana, 2010., str. 130–140.

Bradanić, Marijan, »Tradicija, osnutak i djelovanje konzervatorske službe u Rijeci«, u: *Zbornik Sv. Vida* 6 (2001.), Rijeka, str. 127–145.

Bralić, Višnja, *Barokno slikarstvo u sjevernojadranskoj Hrvatskoj – slikari, radionice, utjecaji*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

Brejc, Tomaž, *Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali: topografsko gradivo*, Piran: Medobščinski zavod za spomeniško varstvo, 1983.

Ciković, Danijel, »Doprinos Artura Schneidera inventarizaciji hrvatske umjetničke baštine – nekoliko krčkih primjera osamdeset godina kasnije«, u: *Artur Schneider: 1879.–1946.: zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatskih povjesničara umjetnosti* (Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 20. 11. 2013.), (ur.) Ljerka Dulibić, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016., str. 115–139.

Cozi, Enrica, »Paolo Veneziano e bottega: il polittico di Santa Lucia e gli antependia per l'isola di Veglia«, u: *AFAT* 35, Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 2017., str. 235–293.

Craievich, Alberto, »Pirano. Chiesa e convento di San Francesco«, u: *Istria città maggiori: Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola: Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento*, (ur.) Giuseppe Pavanello, Maria Walcher, Università degli Studi di Trieste: Edizioni della Laguna, 2001., kat. 400, 412, 413, 422, 481, str. 215–218, 226–227, 236.

Cvek Flashar, Indira, »Katalog«, u: Andre Mohorovičić, *Schneiderov fotografski arhiv: hrvatski spomenici kulture i umjetnosti*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Strossmayerova galerija starih majstora, 1999., str. 19–346.

Čapeta Rakić, Ivana, *Djela radionice Santa Croce na istočnoj obali Jadrana*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Ćorić, Franko, *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

Ćorić, Franko, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil* 57 (2014.), str. 127–135.

Ćosić, Stjepan, »Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj 1828./ 1830. godine«, u: *Croatica Christiana periodica* 34, 65 (2010.), str. 51–66.

Darrow, Elisabeth Jane, *Pietro Edwards and the Restoration of the Public Pictures of Venice 1778-1819 : Necessity Introduced These Arts*, doktorska disertacija, Washington: University of Washington, 2000.

Demori Staničić, Zoraida, »Paolo Veneziano i trecento na Jadranu«, u: *Stoljeće gotike na Jadranu: slikarstvo u ozračju Paola Veneziana*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 19. 10. – 28. 11. 2004.), (ur.) Joško Belamarić, Zoraida Demori Staničić, Biserka Rauter Plančić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 7–10.

Dvořák, Max, *Katekizam zaštite spomenika*, (prir.) Marko Špikić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2016. [prvo izdanje 1916.]

Fiorentin, Anna Maria, *Krk: Splendidissima Civitas Curictarum*, Krk: Povijesno društvo otoka Krka, Naklada Kvarner, 2011. [3. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1993.]

Fisković, Igor, »Paolo Veneziano: poliptih sv. Lucije, kat. 11.«, u: *Stoljeće gotike na Jadranu: slikarstvo u ozračju Paola Veneziana*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 19. 10. – 28. 11. 2004.), (ur.) Joško Belamarić, Zoraida Demori Staničić, Biserka Rauter Plančić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 78–81.

Flores d'Arcais, Francesca, »Paolo Veneziano e la pittura Trecento in Adriatico«, u: *Il Trecento adriatico : Paolo Veneziano e la pittura tra Oriente e Occidentale*, (ur.) Francesca Flores s'Arcais, Giovanni Gentili, Milano: Silvana, 2002., str. 19–31.

Forniz, Antonio, »Pittori veneti minori nel Friuli occidentale«, u: *Arte veneta XXXII* (1978.), Venezia, str. 366–370.

Fučić, Branko, *Apsyrtydes*, Mali Lošinj: Narodno sveučilište, 1990.

Gamulin, Grgo, »Oltar Sv. Ivana Evanđeliste od Jacobella del Fiore u Omišlju«, u: *Riječka revija*, god VI, 5–6 (1957.), str. 217–220.

Gamulin, Grgo, *Stari majstori u Jugoslaviji*, sv. I, knj. 6, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti, 1961.

Gamulin, Grgo, »Prijedlog za Francesca Zugna«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 18 (1970.), Split, str. 135–136.

Gamulin, Grgo, »Prijedlozi za slikarstvo renesanse i manirizma u Veneciji«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 10 (1986.), Zagreb, str. 69–81.

Goldstein, Ivo, *Hrvatska Povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2013. [3. izdanje; prvo izdanje 2003.]

Grgić, Marijan, »Lucija«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1985. [2. dopunjeno izdanje, prvo izdanje 1979.], str. 386.

Guštin, Mitja, Čebren Lipovec, Neža, »Heritage, Legislation and Tourism«, u: *Cultural Heritage and Legal Aspects in Europe*, (ur.) Mitja Guštin, Terje Nypan, Koper: University of Primorska, 2010., str. 10–19.

Hall, James, »Lucija«, u: *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb: August Cesarec, 1998. [12. dopunjeno izdanje, prvo izdanje 1974.], str. 184.

Horvat, Anđela, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb: Hrvatski državni konzervatorski zavod, 1944.

Jokilehto, Jukka, *A History of Architectural Conservation*, Oxford, 1999.

Kudiš Burić, Nina, »Slikarstvo 17. i 18. stoljeća na otoku Krku: novi prijedlozi za Serafina Schöna, Francesca Pittonija i Giambattistu Crosata«, u: *Zbrnik za umjetnosno zgodovino (Nova vrsta) XLV* (2009.), str. 53–87.

Kühn, Hermann, *Conservation and Restoration of Works of Art and Antiquities*, I, Butterworths, 1986.

Manin, Marino, »Istra tijekom 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća«, u: *Povijest Hrvata: od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskoga rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005., str. 518–522.

Maroević, Tonko, »Paolo Veneziano i njegov krug. Strossmayerova galerija JAZU Zagreb«, u: *Život umjetnosti* 5 (1967.), str. 148–150.

Marović, Mirjana, »Restauriranje dalmatinskih slika u doba austrijske uprave«, u: *Mogućnosti* 1/3 (2009.), str. 142–159.

Matejčić, Ivan, »Venecijanska renesansna drvena skulptura u našim krajevima. Kratka rekapitulacija i prinosi katalogu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40 (2003.–2004.), str. 171–214.

Parma, Sabina, *Benedetto Carpaccio: Origini del metodo di lavoro e attività istriana*, Isola, 2013.

Pelc, Milan, *Renesansa*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

Popovčak, Borivoj, »Snimanje na Primorju i u Dalmaciji«, u: Andre Mohorovičić, *Schneiderov fotografski arhiv: hrvatski spomenici kulture i umjetnosti*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Strossmayerova galerija starih majstora, 1999., str. 10–14.

Prijatelj, Kruno, »Za Michelangela Schiavonea«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 18 (1994.), str. 61–65.

Rauter Plančić, Biserka, »Jacobello del Fiore: Poliptih svetog Ivana, kat. 58.«, u: *Stoljeće gotike na Jadranu: slikarstvo u ozračju Paola Veneziana*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 19. 10. – 28. 11. 2004.), (ur.) Joško Belamarić, Zoraida Demori Staničić, Biserka Rauter Plančić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., str. 182–183.

Riegl, Alois, »Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak«, prevela Liburše Jirsak, u: *Anatomija povijesnog spomenika*, (prir.) Marko Špikić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006. [1903.], str. 349–411.

Rušin Bulić, Ana, »Istraživanje oltarne slike „Sacra Conversazione“ Bernardina Licinia iz crkve Sv. Franje Asiškog u Krku«, u: *Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, br. 1 (2010), str. 99–108.

Schneider, Artur, »Izvještaj o proučavanju i snimanju umjetničkih spomenika na otoku Krku 1933.«, u: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1932/33.*, 46 (1934.), str. 124–129.

Sobota Matejčić, Gordana, »Bernardino Licinio, kat. 35«, u: *Tizian, Tintoretto, Veronese: Veliki majstori renesanse*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 22. 11. 2011. – 22. 01. 2012.), (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011.a, str. 170–173.

Sobota Matejčić, Gordana, »Girolamo da Santa Croce, kat. 38«, u: *Tizian, Tintoretto, Veronese: Veliki majstori renesanse*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 22. 11. 2011. – 22. 01. 2012.), (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011.b, str. 179–183.

Sunara, Sagita Mirjam, *Život i djelo Zvonimira Wyroubala*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

Štefanić, Vjekoslav, *Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku*, Zagreb: Nadbiskupska tiskara, 1937.

Šustić, Sandra, »Umijeće retuširanja u teoriji i praksi«, *Portal : godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, br. 2. (2011.), str. 197–212.

Velčić, Franjo, »Poliptih svete Lucije – likovni prikazi i njegovo značenje«, u: *Devetsto godina Bašćanske ploče (1100. – 2000.): zbornik radova znanstvenog skupa* (Baška–Jurandvor, 18–19. 5. 2000.), (ur.) Josip Žgaljić, Krčki zbornik sv. 42 – pos. izd. 36, Baška, 2000., str. 123–130.

Velčić, Franjo, *Krčka biskupija danas i u prošlosti*, Krk: Biskupija Krk, 2002.

Velčić, Franjo, »Moj arhivski rad ili primjer sređivanja arhivskog gradiva Biskupijskog arhiva u Krku«, u: *Vjesnik Istarskog arhiva* 18 (2011.), str. 395–403.

Velčić, Franjo, »Poliptih sv. Lucije iz Jurandvora« (iz prezidijalnog arhiva krčkog biskupa dr. Josipa Srebrnića ratne 1944. godine), u: *Krčki biskup mons. dr. Josip Srebrnić (1876.-1966.): zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem povodom 50. obljetnice smrti* [4. 3. 2016.], (ur.) Marko Medved, Franjo Velčić, Rijeka: Teologija u Rijeci, Krk: Krčka biskupija, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2017., str. 412–441.

Vokić, Denis, »Devedeset godina kontinuiteta restauratorske dokumentacije u arhivu današnjeg Hrvatskoga restauratorskog zavoda (1916–2006)«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 29–30 (2005–2006.), str. 23–32.

Vokić, Denis, »Put do suvremene konzervatorsko-restauratorske struke i problemi terminologije«, u: *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, (ur.) Denis Vokić, Dubrovnik – Zagreb, 2007., str. 13–26.

Westphal, Doroteja, »Malo poznata slikarska djela XIV. do XVIII. stoljeća u Dalmaciji«, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 285 (1937.), 14–60.

Wyroubal, Zvonimir, »Restauriranje slika u Hrvatskoj«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knjiga 1, sv. I, Beograd, 1951., str. 63–68.

Wyroubal, Zvonimir, »Konzerviranje i restauriranje plastike u Hrvatskoj«, u: *Tkalčićev zbornik: zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*, (ur.) Ivan Bach, sv. II, Zagreb, 1958., str. 321–332.

Wyroubal, Zvonimir, »Poliptih Girolama da Sta Croce na Košljunu«, u: *Bulletin JAZU*, god. VIII, br. 2-3, Zagreb, 1960., str. 140–142.

Zlamalik, Vinko, »Poliptih sv. Lucije«, u: *Paolo Veneziano i njegov krug*, katalog izložbe (Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora JAZU, listopad–prosinac 1967.), (ur.) Ljubo Babić, Zagreb: Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1967., str. 27–32.

Žic Rokov, Ivan, Bolonić, Mihovil, »Inventar arhiva Krčke biskupije (kratki pregled)«, u: *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 17 (1972.), str. 407–409.

Žic Rokov, Ivan, »Državna pripadnost otoka Krka u prošlosti«, u: Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.a [2. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1977.], str. 28–96.

Žic Rokov, Ivan, »Područje grada Krka«, u: Mihovil Bolonić, Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.b [2. dopunjeno izdanje; prvo izdanje 1977.], str. 257–349.

Žic, Igor, *Crkveno slikarstvo na otoku Krku od 1300. do 1800. godine*, Rijeka: Glosa, 2006.

POPIS IZVORA

Arhivski izvori

Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda (Arhiv HRZ),

Girolamo da Sta Croce, franjevački samostan na Košljunu na otoku Krku, br. 836/ 1226.

Oltarska slika, Giovanni Licinio da Pordenone, crkva franjevacu glagoljaša u mjestu Krk, br. 758/ 1167.

Omišalj, Glavni oltar župne crkve, Izvještaj o radovima u 1973. godini, 90-8., fol. 00008; Izvještaj o radovima u 1974. godini, 90-16., fol. 00017; Izvještaj o radovima u 1975. godini, 90-2., fol. 0006; Izvještaj o radovima u 1976. godini, 90-2., fol. 0013; Izvještaj o radovima u 1977. godini, 90-2., fol. 0019; Izvještaj o radovima u 1978. godini, 90-3., fol. 0026; Izvještaj o radovima u 1979. godini, 90-5; Izvještaj o radovima u 1980. godini, 90-6.

Orest Šuman, Izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na dvije reljefne ploče poliptiha glavnog oltara župne crkve BDM u Omišlju, Zagreb, 2013.

Orest Šuman, Izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na reljefnoj ploči s prikazom Evanđelista sv. Matej i sv. Ivan apostol / Anđeo Navještenja i sv. Ana s poliptiha glavnog oltara župne crkve Uznesenja BDM u Omišlju, Zagreb, 2015.

Orest Šuman, Izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na „reljefnim“ vratnicama s prikazom „Sv. Fabijan i Sebastijan“ i „Sv. Kuzma i Damjan“ s poliptiha glavnog oltara župne crkve Uznesenja BDM u Omišlju, Zagreb, 2018.

Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije, 19/ 66.

Poliptih sv. Ivana, Omišalj, 759/ 1440.

Poliptih, Ihierolamo da Santacroce, franjevački samostan Košljun Punat Krk, br. 757/ 1166.

Vanesa Gjini, Izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na glavnom oltaru župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije iz Omišlja na otoku Krku, Zagreb, 2019.

Arhiv Strossmayerove galerije (Arhiv SG)

god. 1966, br. 41, 61/1, 61/3, 61/4, 62/1.

Biskupski arhiv Krk (BAK),

god. 1922, br. 1193, 1277, 1469 sv. 251.

god. 1923, br. 15, 174, 305, sv. 251.

god. 1924, 951, 1068, 1099, 1115, 1251, 1404, 1621, sv. 251.

god. 1926, br. 1426, 1464, sv. 259.

god. 1926, br. 664, 728, sv. 258.

god. 1940, br. 994, sv. 294.

god. 1941, br. 237, sv. 297.

Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond 958. (Carski i kraljevski ured za zaštitu spomenika kulture),

Kutija 25., Karton 71.

Kutija 25., Karton 72.

Kutija 25., Karton 73.

Kutija 25., Karton 88.

Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege

Band XVI., Wien, 1890., str. 90.

Band XXIV, Wien, 1898., str. 164.

Band XXVI., Wien, 1900., str. 195–196.

Ser. III, vol. XII, br. 5, Mai 1913., Wien, str. 70–91.

Ser. III, vol. XII, br. 9, September 1913., Wien, str. 135–153.

Ser. III, vol. XII, br. 10-11, Oktober – November 1913., Wien, str. 156–195.

Ser. III, vol. XII, br. 5-6, 1914., Wien, str. 102–156.

Ser. III, vol. XIII, br. 1., Jänner 1914., Wien, str. 1–24.

Internet izvori

1. Ana Rušin Bulić, Gordana Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)
2. Art Renewal Center, *Giudo Reni, The Archangel Michael Defeating Satan*, <https://www.artrenewal.org/Artwork/Index/43092> (pristupljeno 17. prosinca 2018.)
3. Biskupija Krk, *U katedralnoj riznici u Krku otvorena izložba posvećena Paolu Venezianu*, 2018., <https://biskupijakrk.hr/?p=8879> (pregledano, 29. listopada 2018.)
4. *Giuseppe Garibaldi e il suo mito nella pittura*, Opere dalla Collezione Tronca: Torino, 2014. http://www.cr.piemonte.it/web/media/files/Catalogo_Garibaldi_web.pdf (pristupljeno 3. prosinca 2018.)
5. Istituto Matteucci, *Domenico Acquaroli*, <http://www.istitutomatteucci.it/en/artisti-censiti/acquaroli-domenico> (pregledano 3. prosinca 2018.)
6. Matica Hrvatska, *Stoljeće gotike na Jadranu – slikarstvo u ozračju Paola Veneziana, Galerija Klovićevi dvori*, 2004., <http://www.matica.hr/vijenac/280/bozanska-ljepota-9690/> (pregledano, 19. svibnja 2018.)
7. Matteo Gardonio, *Domenico Acquaroli*, Arte Ricerca, http://www.artericerca.com/artisti_italiani_ottocento/a/schede_a/Acquaroli%20Domenico%20biografia.htm (pregledano 13. studenog 2018.)
8. Parrocchia di Chirignano, <http://chirignago.altervista.org/origini.shtml> (pregledano 3. prosinca 2018.)
9. Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, *120 godina – Dolazak cara Karla VI u Rijeku*, <http://ppmhp.hr/120-godina-dolazak-cara-karla-vi-u-rijeku/> (pregledano 14. studenog 2018.)
10. Somogy éditions d'Art, *L'Europe des Anjou: Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle*, <http://www.somogy.fr/livre/leurope-des-anjou?ean=9782850564659> (pregledano, 19. svibnja 2018.)
11. Web Gallery of Art, *Bernardino Licinio*, <https://www.wga.hu/index1.html> (pregledano 13. studenog 2018.)
12. Web Gallery of Art, *Girolamo da Santa Croce*, <https://www.wga.hu/index.html> (pregledano 13. studenog 2018.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Sl. 1 Glavni oltar, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1913.	11
Sl. 2 Detalj glavnog oltara, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1913.	11
Sl. 3 Sv. Jelena Križarica i anđeo Gabrijel, vratnice retabla, detalj reversa, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, glavni oltar, fotografija iz 2014.	14
Sl. 4 Glavni oltar, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1933.	16
Sl. 5 Posjetnica Hermanna Ritschla iz 1923. (BAK)	20
Sl. 6 Jacobello del Fiore, Poliptih sv. Ivana Evanđeliste, oko 1410., tempera na drvu, 110 x 104 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, fotografija iz 1960. (snimio: Nenad Gattin)	23
Sl. 7 Uskrsnuće Druzijane, tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj stanja danas, 2018.	25
Sl. 8 Uskrsnuće Druzijane, tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj tijekom restauratorskih radova	25
Sl. 9 <i>Uskrsnuće Druzijane</i> , tempera na drvu, 34 x 28 cm, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj, detalj stanja prije restauratorskih radova 1959.	25
Sl. 10 Paolo Veneziano (?), Poliptih sv. Lucije, oko 1350., tempera na drvu, 172 x 154,4 cm, Biskupija, Krk, fotografija poledine, 2018.	30
Sl. 11 Paolo Veneziano (?), Poliptih sv. Lucije, oko 1350., tempera na drvu, 172 x 154,4 cm, Biskupija, Krk, fotografija iz arhiva tršćanskog muzeja, 1928.	32
Sl. 12 Paolo Veneziano (?), Sv. Lucija, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj stanja danas, 2018.	35
Sl. 13 Paolo Veneziano (?), Sv. Lucija, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj nakon restauracije, 1966.	35
Sl. 14 Paolo Veneziano (?), Sv. Lucija, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj prije restauracije, UV snimka, 1966.	35
Sl. 15 Paolo Veneziano (?), Sv. Lucija, tempera na drvu, 78 x 47 cm, Biskupija, Krk, detalj prije restauracije 1966.	35
Sl. 16 Domenico Acquaroli, Sv. Lucija iz Sirakuze, sv. Antun Padovanski i sv. Josip, 1857., župna crkva sv. Jurja, Chirignago	36

Sl. 17 Domenico Acquaroli, Bogorodica s Djetetom, sv. Stošijom i sv. Mihovило Arkandѐlom, 1893., ulje na platnu, župna crkva sv. Mihovila, Vrh	41
Sl. 18 Bernardino Licinio, Sveti Razgovor, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; fotografija oko 1930. (snimio: Dragutin Kniewald)	45
Sl. 19 Bernardino Licinio, Sveti Razgovor, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova, snimka u infracrvenom dijelu spektra	47
Sl. 20 Bernardino Licinio, Sveti Razgovor, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje tijekom radova, nakon prve faze retuša gvašem.....	47
Sl. 21 Bernardino Licinio, Sveti Razgovor, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova, snimka u ultraljubičastom dijelu spektra	47
Sl. 22 Bernardino Licinio, Sveti Razgovor, 1531., tempera na drvu, 280 x 190 x 1,8 cm, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog, Krk; stanje prije radova 2008.....	47
Sl. 23 Girolamo da Santacroce, <i>Sv. Jeronim, sv. Josip, sv. Klara</i> , 1535., ulje na platnu, 184 x 77 cm, franjevačka crkva Navještenja Marijina, Košljun; prije restauratorskih radova 1960. godine	51
Sl. 24 Girolamo da Santacroce, <i>Sv. Jeronim, sv. Josip, sv. Klara</i> , 1535., ulje na platnu, 184 x 77 cm, franjevačka crkva Navještenja Marijina, Košljun; nakon restauratorskih radova 1960. godine	51
Sl. 25 Nepoznati slikar, Bogorodica s Djetetom, sv. Barbarom i sv. Antunom opatom, treća četvrtina XVII. stoljeća, ulje na platnu, 150 x 95 cm, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: (L). AndreuzziRin/ 1879	54
Sl. 26 Nepoznati slikar, <i>Sv. Nikola sa sv. Kristoforom, sv. Gaetanom iz Thiene, sv. Karlom Boromejskim i nepoznatim svecem</i> , posljednja trećina XVIII. stoljeća, ulje na platnu, 191 x 109 cm, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: L. Andreuzzi/ Ristauro 1880.....	56
Sl. 27 Nepoznati slikar, Bogorodica s Djetetom, sv. Apolonijom i sv. Agatom, sv. Nikolom, sv. Franjom Asiškim i donatorom pred bazilikom sv. Marka u Veneciji, treća četvrtina XVII. stoljeća, ulje na platnu, 262 x 147 cm, benediktinska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Krk, detalj potpisa restauratora: Luigi/ Andreuzzi Restauravit/ a: 1880.....	56

Sl. 28 Nepoznati slikar, Bogorodica s Djetetom, sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i svecima, ulje na platnu, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Omišalj; detalj potpisa restauratora: L. Andreuzzi Rest 1879 58

POPIS IZVORA SLIKOVNIH PRILOGA

Sl. 1 *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, ser. III, vol. XII, br. 10-11, Oktober – November 1913., Wien, 164.

Sl. 2 *Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, ser. III, vol. XII, br. 10-11, Oktober – November 1913., Wien, 180.

Sl. 3. Ciković, 2016., 135., snimio: Damir Tulić, 2014. godine

Sl. 4 Ciković, 2016., 123., snimio: Đuro Griesbach, 1933. godine

Sl. 5 Biskupijski arhiv Krk, god. 1924, br. 1068, sv. 251.

Sl. 6 Fondazione Federico Zeri, Università di Bologna, *Jacobello del Fiore, San Giovanni Evangelista*, snimio: Nenad Gattin, http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/scheda.v2.jsp?tipo_scheda=OA&id=26855&decorator=layout_resp&apply=true&locale=it (pregledano 29. listopada 2018.)

Sl. 7 Arhiv HRZ, *Poliptih sv. Ivana, Omišalj*, 759/ 1440., snimio: Marijan Szabo 1959.

Sl. 8 Arhiv HRZ, *Poliptih sv. Ivana, Omišalj*, 759/ 1440., snimio: Branko Balić

Sl. 9 Anamarija Žic, 2018.

Sl. 10 Hrvatski restauratorski zavod, 2018.

Sl. 11 Cozi, 2017., 249., *Archivio fotografico Musei Civici di Trieste*

Sl. 12 Anamarija Žic, 2018.

Sl. 13 Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, 19/ 66.

Sl. 14 Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, 19/ 66.

Sl. 15 Arhiv HRZ, *Paolo Veneziano, Poliptih sv. Lucije*, 19/ 66.

Sl. 16 Parrocchia di Chirignano, <http://chirignago.altervista.org/origini.shtml> (pregledano 3. prosinca 2018.)

Sl. 17 Anamarija Žic, 2018.

Sl. 18 Rušin Bulić, 2010., 105.

- Sl. 19 Rušin Bulić, Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)
- Sl. 20 Rušin Bulić, Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)
- Sl. 21 Rušin Bulić, Sobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)
- Sl. 22 Rušin Bulić, sSobota Matejčić, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pali Sacra conversazione*, deplijan, 2018., http://www.h-r-z.hr/images/stories/godina_bastine/Oltarna_pala_Sacra_conversazione.pdf (pregledano 14. prosinca 2018.)
- Sl. 23 Arhiv HRZ, *Girolamo da Sta Croce, franjevački samostan na Košljunu na otoku Krku*, br. 836/ 1226
- Sl. 24 Arhiv HRZ, *Girolamo da Sta Croce, franjevački samostan na Košljunu na otoku Krku*, br. 836/ 1226
- Sl. 25 Anamarija Žic, 2018.
- Sl. 26 Anamarija Žic, 2018.
- Sl. 27 Anamarija Žic, 2018.
- Sl. 28 Anamarija Žic, 2018.

PRILOZI

PRILOG 1

Prijepisi dnevnika župnika Mihovila Mužine iz župnog ureda Omišalj koji su slani 27. listopada 1922. godine u Biskupijski Ordinarijat o drvenom poliptihu sv. Ivana Evanđeliste. [BAK, god. 1922, br. 1469, sv. 251]

10. 09. 1913.

Došao je c. kr. konservator dr. Gnirs da pregleda radnju kipara Hrovata, a navlastito slike koje bi se našle iza okvira, na kojima su s prednje strane kipovi svetca u *rilievu*.

Odobrio je radnju Hrovatovu. Odlučio da se ne smije apsolutno ništa na kipovima malati nego samo nastojati da se vrate originalu. Zatim da se na daski gdje su četiri Evanđelista upiše hrvatskim jezikom da je oltar bio popravljen na trošak c. kr. Ministarstva za bogoštovlje i nastavu, a to isto ukratko i na latinskom. Napokon da iza popravka uprava crkve izdade izjavu da neće uprava dirati u oltar nikakvim daljnjim popravljanjem nego ostati sve netaknuto, da će Hrovat popraviti *stalla* iza kako bude pločnik mramorni namješten, a tako da sa svake strane ostane 5 (mjesto) sjedala, a sjedala plovanova i viceplovanova, položiti će se u paralelnoj crti s palom drvenog oltara, svaka sa svoje strane u kutu do zida a u pravcu protivnom nego li sada stoje. Da mogu moliti c. kr. Ministarstvo potporu samo valja da istaknem da se moralo pomaknuti *mensu* jer je ova pokrivala palu u donjem dijelu i time uzročila propadanje, da se zato moralo popraviti i *stalla*, a prezbiterij popločati mramornim pločama, da se dosljedno morala proširiti jedna kapela, a povećati sakristija u kojoj se mora postaviti ormar u kojem se imaju sačuvati znamenitosti crkve kotlić, kaleže, križeve itd. da će se opet dr. Gnirs dan-dva prije nego li Hrovat dokonča radnju. Otišao 11. 09. ujutro.

Pop Miho Mužinić v. r. pl.

26. 09. 1913. Omišalj

U vrijeme duhovnih vježba u četvrtak, jučer, 25. 09. došao dr. Gnirs na Glavotok iz Krka, a u srijedu popodne prošao onuda iz Omišlja u Krk. Progovorih s njime, jer ostao je onda od jutro do popodne, kad se opet vratio u Krk.

Došao na Glavotok da pregleda ruševinu sv. Krševana.

Saopćio mi da su oltar montirali u srijedu 24. 09. – sve je u redu.

Palu bivšeg oltara sv. Ivana (uzet će) poslat će u Beč. Govorio je s Presvijetlim Biskupom jučer (sinoć) i ishodio dozvolu. Finim zlatom da su one slikarije izvedene.

Sutra se opet vraća iz Krka crnim parobrodom, naložio je stolaru Miku Albanežu da okvir osiguran zavojem donese na more i otić će u Beč.

Rekoh nećemo se sutra vidjeti, jer ja dolazim parobrodom austro-hrvatskim. Preporučih mu se da mi podrupre molbu koji ću podastrijeti ministarstvu za potporu..., ako dođe k njemu na informaciju

Mužinić v. r.

Dođoh danas 26. 09. petak doma...i eto baš su spuštali armaduru i drvena pala je na mjestu. Ne ističe se zlatom i živimi farbami, jer c. kr. konzervator nije dozvolio nikakve pozlate niti farbanja; ali popravak je izveden majstorski. Sve je po mogućnosti vraćeno na originalnost. Sve luknjice napunjene kiselinom, krnje pripunjene. Sve omazano da je drvo sada kao okamenjeno. Oltar je čist, osnažen te se originalnost pozlate i farba dosta ističe. Gledajući ga uživao sam i uživam. Srce mi raste.

Mužinić v. r.

PRILOG 2

[BAK, primljeno: 12. 8. 1924., br. 1099, sv. 251]

Župni Ured

Omišalj 4/8. 1924.

Br. 153

Pril. 1.

Predmet: Pala sv. Ivana

k. Br. 970 od 15/9. 1923.

Biskupskom Ordinarijatu u Krku.

Dne 1/8. o.g. popodne ispovijedao je potpisani u crkvi. U to vrijeme došli su u crkvu izletnici iz Liburnije. Jedan gospodin koji je tražio potpisanog prije kod kuće, predstavio se je u crkvi kao akad. slikar Hermann Ritschl i umolio je potpisanoga, da mu pokaže sliku, što ju je on popravio. Govorio je njemački. Pišući mu je odgovorio, da dotična slika još nije prispjela, te da se, prema izvještaju Odjeljenja za prosvjetu i vjere u Zagrebu nalazi na popravku u Beču. Dotični se je gospodin začudio i rekao je, da je on sliku koja je u zlatu bojadisana i velike umjetničke vrijednosti, predao već pred 3 godine državnom muzeju u Beču i da je kod njega u stvari bio jedan gospodin pred godinu dana iz Zagreba. Izjavio je bojazan, da bi pala mogla biti ukradena. Potpisani mu je dao svoju adresu i umolio dotičnog gospodina, da se u stvari obrati na Odjeljenje za prosvjetu i vjere u Zagrebu. Ujedno je spomenuti gosp. izjavio da još nije plaćen za popravak slike. Dobio je odgovor, da će, čim slika dođe u Zagreb, biti plaćen sa strane Vlade.

Pišući nije se više sjećao imena prof. Hansa Viertelbergera, kod koga se, prema izvještaju *Odjeljenja za prosvjetu i vjere u Zagrebu*, nalazi pala sv. Ivana, te ga je uzeo za dotičnog gospodina.

Sada nastaje pitanje: radi li se o istoj pali (prema opisu trebala bi biti pala sv. Ivana) ili je bivši župnik Mužina poslao bio u Beč još koju drugu sliku na popravak, budući da su imena slikara različita?

Umoljava se Taj. Ord. da pitanje bilo putem gosp. Mužine ili *Odjeljenja za prosvjetu i vjere u Zagrebu* raščisti.

Gosp. Hermann Ritschl nalazi se sada na ladanju u Lovranu, ali je stalno nastanjen u Beču (Wien IV. Prinz Eugenste. 54.)

[uz pismo je priložena posjetnica Hermanna Ritschla]

Fugošić v. r. upr.

PRILOG 3

Prijepisi dopisa *Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju - Odjeljenje za prosvjetu i vjere* br. 31. 552. 1924. upućenom Ministarstvu vjere, katoličkom odjeljenju u Beogradu. Prijepis šalju Biskupskom ordinarijatu u Krku 15. rujna 1924. godine. [BAK, god. 1924, br. 1251, sv. 251]

Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju
Odjeljenje za prosvjetu i vjere
Broj 31. 552.
1924.

prijepis.

Predmet: Omišalj, pala sv. Ivana, povrat iz Beča
Ministarstvu vjere, katoličkom odjeljenju,
u/
Beogradu.

Biskupski ordinarijat u Krku zamolio je za posredovanje, da se iz austrijske Njemačke pribavi oltarska slika /t.sv.pala/, koja je prije ujedinjenja odnesena iz rtk. crkve u Omišlju na otoku Krku u Wien u svrhu popravka. Kod ovdašnjeg *Zem. povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historičkih spomenika* ustanovilo je ovo odjeljenje, da se ta slika nalazi kod profesora Hansa Viertelbergera, Wien VII. Carl Schweighofergasse 4 na popravku, te da će početkom maja biti dopremljena u Zagreb. Pošto pala nije vraćena izvijestilo je na opetovane požurke *Zem. povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historičkih spomenika* dopisom od 12. kolovoza o.g. br. 28., da je poslije sve učinjeno, da se jednom povrati pala, sa oltara u Omišlju, ali svi su dosadašnji naponi ostali bez uspjeha, tako da se sav postupak restauratora gosp. Hansa Viertelbergera u Wien VII. Carl Schweighoferg 4 čini malo neobičnim, da se najblažim izrazom poslužim.

Eto potpun historijat te pale:

Još prije rata – god. 1912. – dao je tadašnji konzervator g. Gnirs palu prenijeti s oltara u Omišlju na opravak u Beč. Taj je opravak izveo restaurator g. Hermann Rietschel [Hermann Ritschl] tako, da je pala nakon nekog vremena još u Beču opet postala trošna.

Za vrijeme rata nije dakako nitko imao prilike, da se za tu palu brine, a najmanje konzervator Gnirs. Kad je rat minuo, te je nastupio prevrat jedva se pala našla, a na zahtjev g. Abramića privolio je *Staatsdenkmalamt* [Državni ured za zaštitu spomenika] u Beču, da se pala povrati natrag /dopis od 1. kolovoza 1921. br. 1745./. No kako je opet bila u kukavnom stanju, preporučilo se, da se ponovno opravi, a na to je pristao gosp. dr. Jos. Brunšmid, tadašnji predsjednik ovoga povjerenstva i odredio 3.000 dinara za opravak, koji je imao izvesti g. Hans

Viertelberger. Taj se obvezao, preuzevši od *Staatsdenkmalamt* u Beču palu, da će je dovršiti do konca mjeseca oktobra 1921.!!! Nu sve je pisanje, sve intervencije bile su uzalud.

Listovi gosp. Viertelbergera uvijek su veoma učtivi, razlozi kojima opravdava zakašnjenje prihvatljivi...

26. veljače 1923. piše, da su kojekakve neprilike, naročito gubitak najboljeg radnika omele posao.

4. lipnja 1923. obećaje skori završetak posla, ali pri tom je obećanju ostalo. U septembru te godine potražio ga je potpisani u Beču, ali gosp. Viertelberger nije navodno boravio u Beču! Na upit, koji mu je tamo ostavio, nije uopće odgovorio.

27. travnja 1924. javlja na novu urgenciju, da će dati pregledati palu po *Bundesdenkmalamt* [C. K. Savezni ured za zaštitu spomenika kulture] i da će je poslati, ali od toga danas nije ništa učinjeno.

Bit će svakako glavni uzrok, da toliko oklijeva pitanje odštete. Nu o tom nije htio nikada jasno kazati svoje konačne zahtjeve, da se uzmogne nuždna svota, koja će danas daleko premašiti preliminarni iznos, osigurati. A to je tim potrebnije, jer ovo povjerenstvo ima tako neznatnu odredbinu, da se mora svakako promišljati na pravodobnu pribavu kredita od ministarstva Prosvete.

Prema svemu tomu ne preostaje ništa, budući da je to zatezanje malo čudne prirode, već zamoliti naše Ministarstvo spoljnih dela [vanjskih poslova] da se ono diplomatskim putem zauzme, da se konačno sazna, zašto gosp. Hans Viertelberger ne šalje pale niti javlja, kad će je zaista ovamo poslati. S obzirom na taj izvještaj umoljava se ministarstvo za intervenciju kod ministarstva spoljnih posala, da se zatraži povratak pale diplomatskim putem, pošto su ostala nastojanja bila bezuspješna.

U Zagrebu, dne 15. rujna 1924.

r. Banski savjetnik:

Galić v. r.

Broj 31. 552. 1924.

Biskupskom ordinarijatu, u/

Krku.

Na znanje.-

SUMMARY

Based on data from available literature, and information gathered during archival research and field work, this master's thesis provides a review of the historical restoration interventions and repairs on the easel heritage of the island of Krk during the Austro-Hungarian Monarchy, in the period from the last quarter of the XIX. century until the end of the First World War. The structure of the thesis is divided into three major units enriched by transcripts of relevant archive documents with accompanying catalog units. The first part introduces the historical continuity of the Diocese of Krk, with special emphasis on its territorial expansion during the Habsburg church reform in 1828 with changes in the structure of the diocesan archive. In the second part, the island of Krk is placed in the context of the time and space of the Monarchy, from the period of establishment and activity of the *Imperial and Royal Central Commissions* until 1918. The most comprehensive, third part of the research, with accompanying catalog units, describes the concrete artworks of the easel heritage of the island over which interventions have been carried out, providing information on the participants, as well as the methods and approaches of preservations. The archives of the Croatian Restoration Institute in Zagreb provide an overview of all subsequent conservation and restoration works on these artworks in order to complete the course and interpretation of historical interventions.

Key words: Domenico Acquaroli, Hans Viertelberger, Hermann Ritschl, Luigi Andreuzzi, island of Krk, historical interventions, protection of movable heritage